

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE GÜZEL KULLUK ÖRNEĞİ

OLARAK HZ. SÜLEYMAN VE HZ. EYYÜB

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rukiye AKSARAYLI

İstanbul

Temmuz-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE GÜZEL KULLUK ÖRNEĞİ
OLARAK HZ. SÜLEYMAN VE HZ. EYYÜB

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rukiye AKSARAYLI

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

İstanbul
Temmuz-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslâm Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Âdem ERGÜL

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin GÜMÜŞ

Üye: Prof. Dr. Ömer ÇELİK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Kur’ân-ı Kerim’de Güzel Kulluk Örneği Olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Rukiye AKSARAYLI

ÖN SÖZ

Kur'ân ile kalbimize vahyin tohumlarını eken, vahiyle bizleri yenileyen Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla. Hamd; Rab oluşunu, bize olan şefkat ve rahmetini vahiy göndererek ispat eden, şefkat ve merhametinin bir ifadesi olarak bizleri vahiyle terbiye eden, kendisiyle nasıl irtibat kuracağımızı, O'na nasıl yaklaşacağımızı ve nasıl yakınlığı artıracacağımızı bize vahiyle öğreten âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salât ve selâm Allah'ın esenliği ve desteği, inayeti ve yardımıyla bize Kur'ân'ı olanca saflığı ile ve uygulamalı örneğiyle birlikte öğreten, müminler için en güzel örnek sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya -sallallâhü aleyhi ve sellem- olsun.

Allah'ın lütfettiği Kur'ân-ı Kerim insanlığa rehber olarak, karanlıkları aydınlatmak için Allah tarafından Cebrâil (as.) vasıtasıyla son Peygamber Hazret-i Muhammed -sallallâhü aleyhi ve sellem-'e indirilmiş bir kitaptır. Nitekim Rasûlüllah'ın -sallallâhü aleyhi ve sellem- ümmetine emanet ettiği ve sınıksız sarılmalarını emrettiği, dinin iki temel kaynağı Kur'ân ve Sünnettir. Diğer bir ifade ile Kitap ve Hikmettir.¹

İlk halife Hz. Ebû Bekir (r.a) döneminde Kur'ân-ı Kerim'in toplanarak Mushaf haline getirilmesi, Hz. Osman (r.a) döneminde bu Mushaf'ın çoğaltılarak önemli İslâm beldelerine gönderilmesi bu çalışmaların mihenk taşı mesâbesindedir. Aynı şekilde Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere ve Kûfe başta olmak üzere kurulan Kur'ân medreseleri bu çalışmaların en önemli örneklerini teşkil etmektedir. Bu medreselerde Ashâb-ı Kirâm, Tâbiûn ve onlardan sonra gelen nesiller, Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmek, ezberlemek, te'vil ve tefsirini en doğru bir şekilde gerçekleştirmek için büyük gayretler sarf ederek hayatlarını bunun için adanmışlardır. Nitekim son ilâhî mesaj Kur'ân-ı Kerim, mucize bir kitaptır ve son derece belîğ ve fasihtir. Öyle ki şiir ve edebiyatın zirve yaptığı bir dönemde şâirler ve edipleri âciz bırakmış, onlara meydan okumuş,² onlar ise acizyetlerini itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Arap dili gibi dünyanın sayılı bir diliyle indirilmiş olması, şüphesiz bu mukaddes kitabın ne kadar önemi hâiz olduğunu apaçık göstermektedir.

¹ el-Bakara 2/151.

² el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hûd 11/13.

Hayat kitabı, dünya ve ahiret saadet ve mutluluğunun tek kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmek ve öğrendikleriyle amel etmek her Müslümanın ilk vazifesi olmalıdır. Çünkü o öyle bir kitaptır ki, ondan yüz çevirenin dünyada sıkıntılı bir hayat yaşayacağını, ahirette ise kör olarak haşrolunacağını Allah Teâlâ haber vermektedir.³ İşte bu sebeptir ki, hamele-i Kur'ân (Kur'ân hizmetkârları), Kur'ân- Kerîm'i elden ele, dilden dile ve gönülden gönüllere aktarabilme uğruna hayatlarını fedâ etmişlerdir. Kur'ân ve tefsir tarihleri incelendiği zaman, nice yüksek şahsiyetlerin bu çalışmaların bayraktarlığını yaptığı görülmektedir. Biz de bu kervanda bir nefer olabilmek, hiç değilse bu kültürden hasbelkader istifade edebilmek ve belki başkalarına faydalı olabilmek niyeti ve ümidiyle "Kur'ân-ı Kerîm'de Güzel Kulluk Örneği Olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb (as.)" konulu bu tez çalışmasını ele almayı murad ettik.

Bu çalışmamızda tezimin yazımına ve değerlendirilmesine kadar olan süreçte engin hoşgörü ve desteklerini bizden esirgemeyen, her konuda anlayışlı şekilde önerilerde bulunan tez danışmanım değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Âdem ERGÜL hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez araştırma ve şekillenmesinde her aşamada danıştığım değerli hocam Doç. Dr. Murat KAYA hocama ve Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca maddî ve mânevi desteklerini hiç esirgemeyen, akademik çalışmalarımı destekleyen ve bu konuda fedakârca her türlü müsamahayı gösteren kıymetli eşime teşekkürlerimi sunarım

Rahmân, Rahîm, Hayy ve Kayyûm olan Yüce Rabbimden âcizâne niyazım ise bu çalışmayı lütuf ve keremiyle başta kendim olmak üzere cümle kulları hakkında istifadeye medâr kılmasıdır. Gayret bizden tevfiğ Yüce Allah'tandır.

Rukiye AKSARAYLI

İstanbul-2024

³ Tâhâ 20/124.

ÖZET

KUR'ÂN-I KERİM'DE GÜZEL KULLUK ÖRNEĞİ OLARAK

HZ. SÜLEYMAN VE HZ. EYYÜB

Rukiye AKSARAYLI

Yüksek Lisans, Temel İslami Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

Temmuz, 2024 - 214+ Xi Sayfa

Kur'ân-ı Kerîm, hidâyet rehberi olması itibariyle insanlığa sunulmuş son ilâhî kitaptır. Kur'ân'ı anlamak ve hayatımıza aktarmak öncelikle biz Müslümanların daha sonra da tüm insanlığın en mühim vazifesidir. Yüce Allah insana doğru yolun örneklerini en açık şekliyle göstermek maksadıyla Kur'ân'da pek çok Peygamber kıssasına yer vermiştir. Bizim bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen güzel kulluk âyet-i kerimenin farklı yönleriyle incelenerek güzel kulluğun nasıl ele alındığı tetkik edilecektir. Ardından örnek olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb peygamberin kıssalarına değinmek suretiyle güzel kulluk örneği incelenecektir. Dolayısıyla çalışmamızın konu başlığı "Kur'ân-ı Kerim'de Güzel Kulluk Örneği Olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb" olarak belirlenmiştir.

Tezimiz giriş ile başlayıp üç bölümden oluşmuş, sonuç bölümü ile kısaca değerlendirilmiş ve de kaynakçası verilerek tamamlanmıştır. Birinci bölümde tez konusuna giriş yapılarak konunun amacı, önemi, metodu ve literatür analiziyle ilgili bilgilere genişçe yer verilmiştir. İkinci bölümde, güzel kul kavramının lügat, ıstılah ve Kur'ânî terim olarak kavramsal çerçevesi incelenmiştir. Ayrıca güzel kulluğun dînî, ahlâkî ve ferdî-ictimai olmak üzere üç boyutu ele alınmıştır. Üçüncü bölüm de ise güzel kulluk örneği olarak Kur'ân-ı Kerim'de kendilerinden "Ne güzel kul" diye bahsedilen Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb peygamber hakkında örnekler verilerek, onların bu mertebeye ulaşmasını sağlayan prensibin ne olduğunu detaylı anlatılacaktır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Güzel Kul, Hz. Süleyman, Hz. Eyyüb, Kıssalar.

ABSTRACT

PROPHET SULEYMAN AND PROPHET AYYUB AS EXAMPLES OF GOOD SERVANTHOOD IN THE HOLY QURAN

Rukiye AKSARAYLI

Master, Basic İslâmic Sciences

Thesis Advisor: Asst. Dr. Adem ERGÜL

July, 2024 - 214 + Xi Pages

The Holy Quran is the last divine book presented to humanity as a guide to guidance. Understanding the Quran and transferring it to our lives is the most important duty of us Muslims and then of all humanity. Almighty Allah has included many stories of the Prophets in the Quran in order to show people the examples of the right path in the clearest way. In this study, we will examine the beautiful servitude verse mentioned in the Holy Quran from different aspects and examine how beautiful servitude is handled. Then, as an example, Hz. Süleyman and Hz. By touching on the stories of Prophet Ayyub, the good example of servitude will be examined. Therefore, the subject of our study is "Hz. Prophet as an Example of Beautiful Servitude in the Holy Quran. Süleyman and Hz. It was determined as Eyyub".

Our thesis started with an introduction and consisted of three chapters, was briefly evaluated with a conclusion, and was completed with a bibliography. In the first chapter, the subject of the thesis is introduced and information about the purpose, importance, method and literature analysis of the subject is given. In the second part, the conceptual framework of the concept of beautiful servant as a dictionary, terminology and Qur'anic term was examined. In addition, three dimensions of good servitude were taken: religious, moral and individual-social. In the third part, Hz. Muhammad, who is mentioned as "What a Beautiful Servant" in the Holy Quran, as an example of good servanthood. Süleyman and Hz. By giving examples about Prophet Ayyub, the principle that enabled them to reach this level will be explained in detail. In the conclusion section, a general evaluation of the study was made.

Keywords: Holy Quran, Beautiful Servant, Hz. Süleyman, Hz. Ayyub, Stories.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	İ
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİ.....	İİ
ÖNSÖZ.....	İİİ
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XI
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı ve Metodu.....	5
1.3. Araştırmanın Kapsamı	7
1.4. Araştırma ile İlgili Literatür Değerlendirmesi	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	12
GÜZEL KULLUĞUN ÇERÇEVESİ.....	12
2.1. Kul Mefhûmu	12
2.1.1. Abd (عبد) Kavramı.....	15
2.1.1.1. “Abd” Kelimesinin Lügatteki Anlamı.....	15
2.1.1.2. “Abd” Kelimesinin İstılâhî Anlamı.....	21
2.1.1.3. “Abd” Kelimesinin Kur’an-Kerim’deki Bağlamı.....	30

2.1.1.4. “Abd” Kelimesinin Kapsamı.....	37
2.1.2. Kulluk Mefhûmundaki Temel Kavram (ibâdet)	39
2.1.2.1. “İbâdet” (عبادة) Kavramının Lügat anlamı.....	40
2.1.2.2. “İbâdet” Kelimesinin İstılahtaki Anlamı.....	42
2.1.2.3. “İbâdet” Kavramının Bağlamı.....	45
2.1.2.4. İbâdet’in Çeşitler.....	48
2.1.2.5. İbâdet’in Önemi ve Faydaları.....	50
2.2. Güzel Kul (نِعْمَ الْعَبْدُ) Terkibi.....	53
2.2.1. Ni’me (نِعْمَ) Kavramının Sözlük Anlamı.....	54
2.2.2. “Ni’me” Kavramının İstilah Anlamı.....	58
2.2.3. “Ni’mel’l-Abd” Âyet-i kerîmesinin Farklı Tefsirlerde Tahlili.....	61
2.2.4. Kur’an- Kerim’de Güzel Kulluk.....	67
2.2.4.1. Mümin (مؤمن) ve Müslim (مسلم).....	67
2.2.4.2. Müttakî (متَّقِي).....	90
2.2.4.3. Muhsin (محسن)	99
2.2.4.4. Muhlis (مُخْلِص).....	100
2.2.4.5. Mütevekkil (متوكل).....	101
2.2.4.6. Salih (صالح).....	102
2.2.5. Kur’an’da Güzel Kulluk Örnekleri.....	103
2.3. Güzel Kulluğun Boyutları.....	104
2.3.1. İbadetlerde Güzel Kulluk.....	105
2.3.2. Davranışta Güzel Kulluk.....	109
2.3.3. Ahlakta Güzel Kulluk.....	110
2.4. Bireyde ve Toplumda Güzel Kulluk.....	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	117
GÜZEL KUL ÖRNEKLERİ OLARAK HZ. SÜLEYMAN VE HZ. EYYÛB.....	117
3.1. Hz. Süleyman	117
3.1.1. Kıssası ve Hayatı.....	118
3.1.1.1. İsim ve Nesebi.....	124
3.1.1.2. Doğduğu Yer ve Yaşadığı Bölge.....	126
3.1.1.3. Şahsiyet ve Ahlakı.....	127
3.1.2. Tebliğ Hayatı.....	128
3.1.2.1. Hz. Süleyman’a Saltanat ve Peygamberliğin Miras Oluşu.....	129
3.1.2.2. Nübüvvetin Verilmesi.....	132
3.1.2.3. Gönderildiği Toplum.....	134
3.1.2.4. Bazı Nimetlerden Mahrum Edilerek İmtihan Edilmesi.....	136
3.1.2.5. Hz. Süleyman’a Çeşitli Nimetlerin Tekrar Verilmesi.....	137
3.1.3. Kendisine Bahşedilen İhsanlar.....	138
3.1.3.1. Rüzgârın Hz. Süleyman’ın Emrinde olması.....	139
3.1.3.2. Hz. Süleyman’ının Bakır Medeniyeti.....	141
3.1.3.3. Cin ve Şeytanların Emrine Âmade Kılınması.....	143
3.1.3.4. Kuş Dilinin Öğretilmesi ve Karıncalar.....	145
3.1.3.5. Karınca Vadisi ve Karıncayla Konuşması.....	146
3.1.3.6. At Sevgisi ve Süvari Atları.....	148
3.1.4. Güzel Kulluğu.....	150
3.1.4.1. Öne Çıkarılan Kulluk Vasıfları.....	151
3.1.4.2. Evvâb Oluşu.....	152
3.1.4.3. İlim ve Hikmet Sahibi Oluşu.....	161

3.1.4.4. Aceleci Olmadan Temkinli Davranışı.....	162
3.1.4.5. Şükreden Kul Oluşu.....	164
3.1.4.6. Mütevazi Oluşu.....	165
3.1.4.7. Duâsı.....	166
3.1.5. Hz. Süleyman'ın Vefatı.....	168
3.2. Hz. Eyyüb.....	169
3.2.1. Hayatı ve Kıssası.....	170
3.2.1.1. İsmi ve Nesebi.....	173
3.2.1.2. Doğum Yeri ve Yaşadığı Bölge.....	175
3.2.1.3. Şahsiyet ve Ahlâkı.....	177
3.2.2. Tebliğ Hayatı	178
3.2.2.1. Nübüvvetin Verilmesi.....	179
3.2.3. Güzel Kulluğu.....	180
3.2.3.1. Öne Çıkarılan Kulluk Vasıfları.....	182
3.2.3.2. Hz. Eyyüb'ün Mal ve Evladıyla İmtihanı	183
3.2.3.3. Hastalık İmtihanı.....	185
3.2.3.4. Örnek Sabrı ve Allah'a Engin Teslimiyeti.....	187
3.2.3.5. Duâsı ve Hastalıktan Kurtuluşu.....	189
3.2.3.6. Evvâb Oluşu.....	191
3.2.4. Hz. Eyyüb'ün Vefatı.....	191
3.3. Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb Peygamberin Kıssasının Değerlendirilmesi.....	192
3.3.1. Kıssaların Alınacak Hisseler.....	194
SONUÇ.....	196
KAYNAKÇA.....	197
ÖZGEÇMİŞ.....	211

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
as.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
d.	: Doğum
H.z.	: Hazreti
h.	: Hicrî
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr	: Neşreden
r.a	: Radıyallâhu anh
sy.	: Sayı
sav.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz
Trc/ter.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
v.	: vefatı
yrs.	: Basım yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsan eşref-i mahlukât, yaratıkların en şerefli sidir. Allah insanı maddi ve mânevi birçok vasıflarla donatarak en güzel şekilde yaratmıştır. Yani Allah insanı ilk olarak akıl, idrak ve ayırt etme hususiyeti gibi kabiliyetlerle ve daha nice nimetleri ihsan edip, diğer varlıklardan ayırt etmiş ve kendisinin hitabına mazhar kılarak müşerref eylemiştir. Bunun sebebi ise insanın akıl gibi bir kuvveyle teçhiz edilmesi hususudur. Kur'ân-ı Kerîm'de buna dikkat çekilerek: “*Akıl etmiyor musunuz*”⁴ buyurulmuştur. Çünkü akıl, insanı sorumluluk sahibi yapan ve vazifelerini idrak edip icra etmesine ulaştıracak en önemli bir özelliktir.

İnsanlar aklı özelliği sayesinde, varlığını idrak halinde olur, mesuliyetlerini üstlenir ve bu çerçevede kendisine gidişat yönü belirler. Zira Allah Teâlâ insanı yarattıktan sonra akıl nimetiyle şerefleştirmiş olup, iyilik ve kötülükten ibaret iki farklı husus iradesine verilmiştir.⁵ Böylece kuldun istenen Rabbi'ni tanınması ve razı olacağı istikamette doğru davranış sergileyerek güzel kulluk ölçülerinde bir hayat yaşamasını istemektedir. Nitekim Allah Teâlâ insan ve cinleri sadece kendisine ibadet edip kulluk etmeleri için yarattığını şu âyet-i kerimede bildirmiştir:

﴿56﴾ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Âyet-i kerimede buyrulduğu üzere Allah Teâlâ, ben cinleri ve insanları sırf bana kulluk etsinler diye yarattım buyurmaktadır.⁶ Zira bu âyet-i kerimeden anlaşılacağı üzere, Allah (c.c) insanları, hayvanları, cinleri, akıllı ve akılsız tüm varlıkları başıboş ya da

⁴ el-Enbiyâ 21/66.

⁵ eş-Şems 91/8; el-Beled, 90/10.

⁶ ez-Zâriyât 51/56.

abes olarak değil, bilakis belli bir amaç için yarattığını ifade etmektedir. Öyleyse Allah'ın emrine uyarak kendisine ibâdet ve itaat halinde hayatını idame ettirenlerin saadeti elde ederek bahtiyar olacağı, dünya ve âhirette huzur ve sekînet bulacağı bildirilmiştir.⁷

Öte yandan Rabbi'nin emrine itaat etmeyerek yasaklarını çiğneyerek hayat geçirenlerin şaki (mutsuz) olacağı ve cehenneme girecekleri ifade edilmektedir.⁸ Burada kul önce Allah Teâlâ'yı aklen ve kalben tanıyacak, sonra kendisini yaratan Cenâb-ı Hakk'a teşekkür edip ona itâat ederek kulluğunun şuuruna varması beklenmektedir. Dünyadaki tüm varlıklar yaratılış gayesi icâbı, Allah'a Teâlâ'ya karşı kulluk ifa etmekle yükümlüdür. Âyet-i kerimede bu hususa dikkat çekerek şöyle buyuruyor: *"Hâlbuki göklerde yerde kim varsa O'nundur ve O'nun huzurundakiler O'na ibadetten ne çekinirler ne de yorgunluk duyarlar"*.⁹

Bunun için de ibâdet ve itâat halinde olup dinimizde mükellef olunan vazifeleri yerine getirmek sakınılması gerekenlerden de sakınması gerekmektedir. Böylesi hususta Cenâb-ı Hak kulları arasından emrolunduğu gibi amel işleyen ve nefyedilenden uzak duranları ömür boyu sonsuz sürecek ahiret saadetiyle mükafatlandıracaktır.¹⁰ Aksi takdirde Rabbi'nin emir ve yasaklarına riayet ederek titizlik göstermeyen her kimsenin gideceği yerin cehennem olacağı bildirilmektedir. Çünkü insanlar iradede özgür bırakılan varlık olduğu için iyilik ve kötülük yapmak potansiyeline sahiptir.¹¹ Âdeta onun bu şekilde iki seçenekte serbest bırakılması kulun fitratında her iki güç ve kabiliyetin bil kuvve olduğunun göstergesidir.

⁷ el-Kehf 18/107; Lokman 31/ 8.

⁸ Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed, Hazrecî, el-Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, tah. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim Atfîş, C. 15 (Dârü'l-Kütübi'l-Mısrîyye: Kâhire,1964), 55.

⁹ el-Enbiyâ 21/19.

¹⁰ Lokman 31/8.

¹¹ el-Kehf 18/29; el-İnsân, 76/3.

Dolayısıyla insanın yaratılış fitratında hem iyilik yapma hem de kötülük yapma iradesi bulunmaktadır. Böylece kişi yaşadığı devir, muhit ve ortam şartlarında tabiatındaki bu iradenin hareket halinde olmasına büyük ölçüde önem arz eder. Ancak insan için asıl olan her ne kadar kulluğun gereği olarak iyilikte bulunup kötülükten sakınmak olsa da insanoğlu yaşadığı muhitin etkisinde kalarak zaman zaman o yöne meyletmektedir.

İslâm dinimizde insanların güzel kulluk sergilemesi son derece önem arz etmektedir. Güzel kulluk gerek bireyde olsun gerekse toplumda olsun her türlü hasletlerde İslâm dinimizin emrettiği gibi güzel kul şahsiyeti kazanmak kendimiz ve toplum içinde istifadeli olacaktır. İslâm'ın en önemli hususlardan biri de toplumda huzurun sağlanmasıdır ki komşu hakkı da üzerinde çok durulan hususlardan biridir. Bu itibarla her bir şahıs kendisi ve toplumun huzuru için güzel kul olmanın yollarını arama çabasında olmalıdır. İşte böylesi övgüye layık “Güzel kulluk” Allah Teâlâ tarafından methedilmiştir.¹²

Bu bağlamda çalışmamızda, Allah'ın lütfettiği akıl ve idrak kuvvetle, Kur'an-ı Kerim'de övülmüş böylesi ulvî vasfın kapsayıcı nitelikleri ortaya konularak, örnek olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün (as.) çeşitli özellikleri esas alınarak beyan edilecektir. Aynı şekilde bireyde ve toplumda yani hayatımızın her alanında güzel kulluğun nasıl kazanılacağına vurgu yapılmıştır. Nitekim her insanın öncelikli vasfı Allah'a kul olmaktır ve gereği gibi kulluk vazifesini üstlenmektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim, indirildiği zaman diliminden beri insanlar için bir rehberlik görevi üstlenmiştir. Müslümanlar, inanç, ahlak, sosyal alanlar ve diğer tüm yaşam konularında rehberlik arayışlarını Kur'an-ı Kerim'de bulmuşlardır. Bu kutsal kitap, birçok insanî problemin çözümü için rehberlik sunar. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve insanların problemlerine çözüm üretebilmesi amacıyla, âlimler farklı metotlara dayalı birçok tefsir çalışması yapmışlardır. Bu tefsirler, Kur'an-ı Kerim'in

¹² Sâd 38/30, 44.

derinliklerini anlamak, âyetlerin anlamlarını ortaya çıkarmak ve insanlara rehberlik etmek için geliştirilmiş çeşitli yaklaşımları içerir. Bu çabalar, Kur'ân-ı Kerim'in mesajını daha iyi anlamak ve yaşamak isteyen Müslümanlar için önemli bir kaynak oluşturur. Bu yüzden Kur'an- Kerim'de methedilen güzel kulluğun ne olduğu, neleri kapsadığı ve ne gibi özellikleri olduğu çalışmamızın temel konusudur. Kulluğun hakikatini ortaya koyacak olan güzel kulun nasıl olunacağı hakkında durulması, Müslümanlara bir nebze olsa istifadeli olacaktır. Dolayısıyla böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulması konumuzun önemini tespit etmektedir.

Bu tezin konusu, birçok kişinin farklı şekillerde tanımlayacağı, güzel ahlak ve davranışlarıyla örnek gösterilebilecek güzel bir kul olmanın çerçevesini sunmaktır. Biz bu maksadımızın en güzel ifadesinin beşerî vasıflandırmaların ötesinde Rabbânî beyanlarla ortaya konulması şeklinde olabileceğini düşünüyoruz.

İşte bu sebeple konuyu Kur'ân-ı Kerim'den bir örneklikle sunmayı tezimizin konusu haline getirdik. Esasen üsve-i hasene (Uyulacak izinden gidilecek en güzel örnek)¹³ olarak Allah Resûlü'nün ve yakın ashâbının Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan özellikleri "Güzel bir kul nasıl biridir?" sorusuna bizim için en güzel cevaplardan birisi ise de Rabbimizin kendileri hakkında "Ne güzel bir kul" nitelemesinde bulunduğu Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb de -aleyhimesselâm- son derece önemli örneklerdir.

Dolayısıyla bu iki peygamberin hangi sebepten ötürü bu nimete mazhar oldukları bizim için cevaplanması gereken bir soru olmuştur. İşte bu tezimiz bu sorunun cevabını ortaya koymayı hedefleyecektir. Böyle bir çalışma özellikle bu iki peygamber üzerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılmamıştır. Bu tespit de böyle bir konuyu çalışmada bizi motive etmiştir.

Dinimizde Kur'ân-ı Kerîm'i hangi doğrultuda anlamamız ve öğretilerini hayatımıza ne şekilde tatbik edip uygulayacağımız hususu âlimleri çok meşgul eden mesele olmaktadır. Bunun için çok çeşitli anlama yöntem ve metotlar geliştirilmiştir. Hayatımızı doğru bir istikamette sürdürebilmek ve kişiliğimizi Yüce Rabbimizin

¹³ el-Ahzâb 33/21.

muradı çerçevesinde inşa edebilmek elbette her Müslümanın tabii bir hedefi olmak durumundadır. Gerek olmamız gereken kişilik kalitesinin tespiti ve bunun hangi nitelikleri kazanmak suretiyle oluşabileceği önemli bir husustur. Bu hedeflerin gerçekleşmesi ise doğru örnekler sunmadan mümkün olamayacaktır.

Bu yönüyle kulluk ve kişilikleri itibariyle Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb (as.) örnek gösterilmesi son derece manidardır. Her ikisinin de farklı özellikleri ve statüleri olduğu bilinen bir husustur. Bu yönüyle bu tezimiz özgün bir çalışma olacaktır diye ümit ediyoruz.

Böyle bir çalışmanın akademik camiada henüz yapılmamış olması da böyle bir çalışmayı önemli kılmaktadır diye düşünüyorum. Bu araştırmamızı önemli kılan unsurlardan biri ise güzel kulluğun dinimizde hangi mevkide durduğu ve İslâmî hayatımız ve yaşantımızı ne kadar etkilediğini ve bu konuda neler yapabileceğimizi belirlemektir. Ayrıca araştırmamızda Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün hayatından örnekler getirerek güzel kul olmasında öne çıkarılan kulluk vasıfları incelemek ve bunları Kur'an-ı Kerim ve hadislerde beyan edilen delilleri ele alarak güçlendirmektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Hayatımızı doğru bir istikamette sürdürebilmek ve kişiliğimizi Yüce Rabbimizin muradı çerçevesinde inşa edebilmek elbette her Müslümanın tabii bir hedefi olmak durumundadır. Gerek olmamız gereken kişilik kalitesinin tespiti ve bunun hangi nitelikleri kazanmak suretiyle oluşabileceği önemli bir husustur. Bu hedeflerin gerçekleşmesi ise doğru örnekler sunmadan mümkün olmayacaktır. Bu yönüyle kulluk ve kişilikleri itibariyle Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb (as.) örnek gösterilmesi son derece manidardır.

İşte bu tezimizi seçmemizdeki amacımız, insanların kulluk etmesindeki hususları ve özellikle de güzel kulluğa dair bilgileri kısa ve öz halinde bir arada sunmak ve böyle bir hedefe nasıl ulaşabileceğimizin yollarını araştırmaktır. Güzel kulluğun çerçevesini teorik düzlemde tespit etmek mümkün ise de yaşanmış örnekler konuyu daha da belirgin hale getirmede son derece önemlidir. Bu yönüyle Kur'an'daki kıssalar

önümüze büyük bir imkân sunmaktadır. Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün güzel kulluk örneklerini incelemek, konuyu ortaya koymak bakımından önemli görülmüştür. Zira Rabbi'miz kendileri hakkında “Ne güzel kul” nitelemesinde bulunmuştur. Böylesi Rabbânî bir iltifata nail olmanın elbette sebepleri olmalıdır.

İşte bu tezin amacı bu sebepleri ortaya koymaya çalışmak olacaktır. Araştırmamızın metodu “Kur'an-Kerim'de Güzel Kulluk Örneği Olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb” adlı bu çalışmamızda, nitel araştırma yöntemleri uygulanacaktır. Ülkemizde hem de her toplumda sorun olan Allah'a güzel kul olma konusu bizleri bu meseleyi daha yakından incelemeye yöneltmiştir.

Tezimizin ana konusu Allah'a güzel kulluk olmakla birlikte örnekleri olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün hayatı hakkında dünya genelinde ve ülkemizde kişi veya kurum adına yapılan önemli çalışmalar da taranacak ve incelenecektir. Özellikle bu alanda yapılan tezler ve akademik makaleler incelenecektir.

Diğer taraftan bu iki Peygamberin öne çıkan vasıfları genişçe alınacağından konuyla ilgili kavramların sözlük ve terim anlamları ve hatta zaman içinde kazandığı mana genişliği ya da daralması semantik bir incelemeye tabi tutulacaktır. Elbette bu incelemelerimizde lügatler, tar'ifatlar ve ansiklopediler, daha sonra güncel eserler ve özellikle literatür taraması yapılarak ülkemiz genelinde çalışılan makaleler istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yerini alacaktır.

Daha sonra “Güzel kul” terkinin anlam ve metot açısından benzer kavramlar incelenecek olup, onlar hem lügat hem de ıstılah açıdan incelenmeleri yapılmıştır. Böylece “Güzel Kul” terkihiyle aralarındaki ilişkisi ortaya koymak amaçlanmıştır. Akabinde ise kavramın zıt anlamlarına da yer verilmiş ve değerlendirilmiştir. Yakın anlamlı kavramlarla güzel kulluğun ne olduğu ve neleri kapsadığı tayin edilmeye çalışılırken, zıt anlamlı kavramlarla güzel kulluğun ne olmadığı belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmamızın omurgasını oluşturan “Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb (as.)” bu iki Peygamberin güzel kulluk bahsi detaylı incelenmiştir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Tezimizin kapsamı büyük oranda Allah'a güzel kulluğun niteliği ve bunun çerçevesini de Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün örneğiyle sınırlamaktır. İçerik olarak söz konusu güzel kulluğun akademik bir bakış açısıyla incelenmesi tezimizin omurgasını oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşacaktır. Birinci bölümde: Çalışmamızın giriş kısmında kulluk mahiyeti ve güzel kulun nasıl olunacağına dair genel bilgiler verildikten sonra, araştırmamızın konusu, amacı, önemi, kapsamı ve literatür değerlendirilmesine ilişkin bilgilere yer verilecektir.

İkinci bölümde: "Güzel kulluk çerçevesi" ana başlığı altında kulluğa dair incelemelere yer verilecektir. İlk olarak kavramsal çerçevesi ele alınarak kul kavramının tanımı, kapsamı, Kur'an-ı Kerim'deki bağlamı üzerinde durulacaktır. Ardından Allah'a nasıl güzel kul olunur kapsamında, güzel bir kulun nasıl olunacağı, Allah'ın sevdiği kulluk vasfını kazandıran hasletlerin neler olduğu ve benzeri konular incelenecek ve Kur'an'daki örneklerin bahsinde genişçe durulacaktır. Bu çerçevede kulluğun boyutları olarak, itikatta, ahlakta ve davranışta güzel kulluk işlenecektir.

Üçüncü bölümde: Allah'a güzel kulluk sergilemekte örnek olan, Kur'an-ı Kerim'de de haklarında sana edilmiş olup, "Ne güzel kul"¹⁴ diye bahsedilen Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün (as.) yaşantısındaki kulluk hayatı ele alınarak kıssaları incelenecektir. Bu çerçevede özellikle öne çıkarılan güzel kulluk vasıflarının neler olduğu ele alınacak olup, açıklayıcı olması bakımından örnekler halinde sunulacaktır. Ardından Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb Peygamberlerin hayatı arasındaki farklılıklar, hangi hasletlerden dolayı güzel kulluk vasfını kazandıkları ortaya konulacaktır. Akabinde Kur'an-ı Kerim'de methedilen kulluğun ve övülmüş vasıfların değerlendirilmesi yapılacaktır. Tezimiz bahsettiğimiz çalışmalarla sınırlı tutulacaktır.

¹⁴ Sâd 38/30, 44.

1.4. Araştırma ile İlgili Literatür Değerlendirmesi

Araştırmamız esnasında ilk olarak çalışmamız tefsir bilim dalı altında olması gereği, Kurân-ı Kerîm'deki âyetlere sık sık başvurulacaktır. Aynı şekilde Kurân-ı Kerîm'i anlamamızdaki ilk kaynak olan Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- hadîs-i şeriflerine müracaat edilmiştir. “Güzel kulluğa” dair inceleme yapılırken genel olarak Arapça, Türkçe ve Uygurca olarak yazılmış eserlerden yararlanılacaktır.

Araştırmamız da kullandığımız başlıca eserleri şunlardır: İlk olarak konumuzun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması maksadıyla kavramları ele alırken, kavramın sözlük ve ıstılah anlamında başvurduğumuz kaynaklardan bazıları; Halîl b. Ahmed (v. 175/791), “*Kitâbü'l-Ayn*”, İbn Fâris'in (v. 395/1004), “*Makâyisi'l-Lüğa*”, Râğîb el-İsfehânî'nin (v. 502/1108) “*Müfredât'ı*”, İbn Manzûr'un (v. 711/1311), “*Lisânü'l-Arab'ı*”, Zebîdî'nin (v. 1205/1791), “*Tâcü'l-Arûs*”, Âsım Efendinin (v. 1819), “*el-Kâmûsü'l-Muhît*” tercümesi ve orijinali, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (v. 1882/1968), *El-Mu'cemü'l Müfehres Li'l-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Hasan, İzzü-ddîn b. Hasan b. Abdu'l-Fettah, Ahmdü'l-Cemel, “*Mu'cemü ve Tefîrü-Lugaviyyûn Li'l- Kelimâti'l-Kur'ân*” gibi lügat alimlerin eserlerinden oluşan kaynaklara müracaat yapılmıştır.

Konu başlığımız gereği çalışmamızın bir ayağını tefsir kaynakları oluşturmaktadır. Tefsirlere bakılmasında en çok istifade ettiğimiz kaynaklardan: Taberî'nin (v. 310/922), “*Câmiu'l-Beyân*”ı, İbn Kesîr'in (774/1372), “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*” ve Kurtubî'nin (v. 671/1273), “*el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*” gibi rivâyet tefsirleri araştırmamızın ana kaynağını teşkil etmektedir. Ayrıca rivâyet tefsirlerine de müracaat edilmiş ve özellikle, Zemehşerî'nin (v. 538/1144), “*el-Keşşâf*” tefsiri, Râzî'nin (v. 606/1210), “*Mefâtihu'l-Gayb*”, Reşit Rıza'nın (1865/1935), “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm-Tefsiri'l-Menâr*”, Âlûsî (v.1270/1853), “*Rûhu'l-Meânî*” ve Muhammed Hamdı Yazır (v.1361/1942), “*Hak Dini Kur'ân Dili*”, Süleyman Ateş, “*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*”, Ömer Çelik, “*Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*” ve Ahmed Kalkan'ın “*Kur'ân-ı Kerîm'in Kavram Tefsiri*” gibi eserlere ve işâri tefsirlerden Bursevî'nin (v.1137/1725) “*Rûhu'l-Beyân*” gibi felsefi ve tasavvufi yönü ağır basan müfessirlerin görüşlerine de başvurulmuştur.

Ancak çalışmamızın Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde yapılan bir araştırma niteliğini gölgede bırakmamak için, tefsirlerde nakledilen görüşler çoğu zaman uzun uzun nakledilmemiş, orijinal görülen açıklamalara yer vermekle yetinilmiştir.

“Kur'ân-ı Kerîm'de Güzel Kulluk Örneği Olarak Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb” konusyla alakalı yapılan literatür taramasında, bu konu ile alakalı yazılmış makale ve tezlerin bulunduğu görülmüştür. Yine bu konu ile alakalı yazılmış olan kitapların ve kavramları ele alan dergilerde bulunduğu görülmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde: Tezimizle ilgili genel bilgilendirme verildikten sonra, ikinci bölümünde “Güzel kulluk çerçevesi” başlığında Abd (kul) ve İbâdet (kulluk) kavramlar ele alınıp farklı yönlerden incelemeler yapılırken, *Diyânet İşleri İslâm Ansiklopedisi*, Muhammed Hamîdullah'ın “*Abd*” md., Süleyman Uludağ'ın “*Abd*” ve “*Âbid*” md., Semih Ceyhan'ın “*Ubûdiyyet*” md., Ferhat Koca'nın, “*İslâm'da İbâdet*” md., Mustafa Sınanoğlu'nun, “*İbâdet'in Etimolojisi ve Tanımı*” md. ve Hayatı Hökelekli'nin, “*Psikoloji ve Sosyoloji Açısından İbâdet*” md., vd. kaynaklar incelemektir. Ayrıca bu konuyla ilgili araştırılan tez ve makalelerden; Tahir Altun'un, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, “*Kur'ân'da İbâdet Kavramı*” adlı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ve Cemal Ağırman'ın, M.Ü. Sosya Bilimler Enstitüsü, 1995 yılında çalışılan, “*Sünnet'te İtâat*” adlı, Yayınlanmamış Doktora Tezine başvurulacaktır. Zekeriya Pak'ın, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998'de çalışılan, “*Kur'ân'da Kulluk*”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Recep Demir'in, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, 1995'te çalışılan, “*Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kulluk Kavramı*”, adlı Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi, Yusuf Çelik'in, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde 41. Sayı, 2014'te yayımlanan “*Kur'an'da İbâdet*” adlı makalesi ve Hikmet İnce'nin, *İlkadım dergisinde* yayınlanmış olan, “*Abd, İbadet, Kulluk*”, maddesi incelenmiştir. Keza İbn Teymîyye'nin, “*el- Kevâşifü'l-Müdiyyet an-Leâli Risalti'l-Ubûdiyyet*”, kitabı, Ahmed Kalkan'ın “*Kur'an-ı Kerim Kavram Tefsiri*” (10 cilt) kitabından ilgili bölümü ve Mevlüt Uysal'ın, “*Kur'ân-ı Kerîm'de İbâdet*” adlı kitabından ilgili bölüm incelenecektir.

Üçüncü bölümün ilk başlığı Hz. Süleyman hakkında bilgi almak için: Nurettin Işık'ın, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde*, “Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, adlı makalesi, Ömer Faruk Harman'ın, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisindeki*, “*Süleymân*”, maddesi, Hüseyin Akkaya'nın, “Hz. Süleyman” maddesi, Ömer Faruk ve Cemal Kurnaz'ın, “Hüdhüd” maddesi ve Orhan Seyfi Yüce Türk'ün, “Belkıs” maddesi ve başka ilgili maddeler incelenecek ve Abdullah Aydemir'in, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlâhiyat Dergisi*, (1983/1) “Hz. Süleyman”, adlı makalesi ve Derya Yöney'in, *Türkiye Diyanet Dergisindeki*, “HZ. Süleyman”, adlı makalesi, incelenecektir.

Güzel kulluğu ile ilgili olarak bilgi verilirken: Âdem Apak'ın, *Türkiye Diyanet Dergisinde yayımlanan*, “Allah'a kul, kullara sultan Hz. Süleyman”, adlı makalesi, Mehmet Bilgin'in, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*, “*Kur'ân'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile İlgili Ayetlerde Hakikat ve Mecâz*”, adlı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erenay Hayri'nin, *Cumhuriyet Üniversitesi* “Hz. Süleyman Kıssası ve Sosyopsikolojik Açından Tahlili ve Değerlendirilmesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ekrem Yücel'in, *Fırat Üniversitesi*, “Kutsal Metinlerde ve Rivayetlerde Hz. Süleyman”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi ve Osman Oral'ın, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 28/2, “Fahreddin Râzî'de Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın İsmeti Sorunu” adlı makalesi taranmış olup, ilgili bölümler kaynak olarak istifade edilecektir.

Genel anlamda kıssası incelemeye tabi tutulurken: Bilal Atık'ın, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004'te çalışılan*, “*Kral ve peygamber olarak Dâvûd (as.) ve Süleyman (as.) kıssalarıyla verilmek istenen mesajlar*”, adlı Yüksek Lisans Tezi ve nübüvveti ele alınırken: Yavuz, Yusuf Şevki'nin, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, “Nübüvvet” maddesi, Emine Taşdelen'in, *Selçuk Üniversitesi, SBE, 2010*, “*Yahudilikte Nübüvvet*”, adlı yayınlanmış yüksek lisans Tezi ve Mehmet Küçük Alparslan'ın, *Ankara Üniversitesi, Ankara, (2000)* “*Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te Kutsal Kitap Anlayışı*”, yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi vd. kaynaklar incelenecektir.

Üçüncü bölümün diğer ana başlık maddesi olan, Eyyüb'ün (as.) hayatlarını incelerken, kıssası, yaşadığı dönem, nübüvveti ve faziletleri hakkında bilgi almak için: Nurettin Albayrak'ın, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, “Hz. Eyyûb”, maddesi, Ömer Faruk Harman'ın *Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* “Eyyüb”, maddesi ve aynı yazarın, “*Kitâb-ı Mukaddes*”, maddesine bakılacaktır. Örnek kulluktaki sabrını inceleyenlerken, Kudret Bulut'un, “*Dini kavram ve sembollerin toplumsal bilinci oluşturmadaki rolü: Sabır kavramı ve Hz. Eyyûb Nebi örneği*”, Yüksek Lisans Tezi, Resul Şahin, *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2022'de yayımlanan, “*Eyyüb Peygamberin Hastalıkla İmtihanı*”, adlı makalesi, Abdulvahap Yıldız'ın, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36. Sayı, “*Hz. Eyyüb'ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız*”, adlı makalesi incelenecektir. Bıykoğlu Yakup'un, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44. Sayı, “*Kıssa Üslubu Bağlamında Kur'an'da Eyyüb Peygamber*”, adlı makalesi, Abdullah Ekinci'nin, 2. *Uluslararası Eyyüb Peygamber Sempozyumu Bildiriler ve Makaleler* -Urfa Okulu Yayınlarının, “*Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka plan Açısından Bir Değerlendirme*”, adlı sempozyumu vd. kaynaklar taranmış olup, kaynakça gösterilecek bölümler incelenecektir. Çalışmamızda kullanacağımız Meâller: Esasen Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınlarının meâllerinden istifade edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜZEL KULLUK ÇERÇEVESİ

2.1. Kul Mefhûmu

Yaratılışın gayesi ve dinimizin gereği olarak her insan Allah'a kul olma vazifesini üstlenmiştir. Zira dünyada yaratılan hiçbir mahluk abes (boş-boşuna) yaratılmamıştır.¹⁵ Her bir yaratılan varlığın bir mahiyeti ve yerine getirilmesi gereken olunan sorumluluğu olduğu gibi insanın da Allâh'a kul olmak için yerine getirmesi gereken vazifeleri vardır. Dolayısıyla Allâh'a kul olmak demek, kulluk dediğimizde ilk akla gelen namaz kılmak, oruç tutmak ve zekât vermekten ibaret değildir sadece. Asıl kulluk bunun ötesine geçebilmektir ki yaşantımızın her safhasında sergilenmesi gereken vazifeler bütünüdür.

Her kul kendi dağarcığı kadar gördüğü, taklit ettiği ve alıştığı biçimde kulluk etmeyi hedefe almaktadır. Oysa dinimizde kulluk Müslümanın hayatının tamamını kuşatmıştır. Bu minvalde kulluk etmeyi ifade eden birçok kavram bulunmaktadır. Bunların en başında Allâh'a karşı acziyetimizi itiraf halinde olup "ibâdet" etmek, kul olarak üstlendiğimiz vazifelerimizi hakkıyla yerine getirmek ve kulluk şuurunda olmamız gelmektedir.

Nitekim yer yüzünde olan her bir varlık Allah'a kul olma vazifesine bürünmüştür.¹⁶ Öyle ki Allah Teâlâ biz insanları eşref-i mahlukât olarak ahsen-i takvîm (en güzel biçimde) üzere insan suretinde¹⁷ dünyaya gönderdi.

¹⁵ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁶ Meryem 19/93.

¹⁷ et-Tîn 95/4.

İnsan değil de başka hayvanlar ya da cemâdât olarak da dünyaya gelebilirdik. Ama merhametlilerin en merhametlisi Allah Teâlâ bizleri varlıkların en şerefli insan olmayı ilâhî lütüfla ihsân eyledi.

Bizlerde kul olarak bunca lütfa karşılıksız kalmayıp teşekkür etmemiz gerekiyor. Nasıl ki bir insan iyilikte bulununca teşekkür ediyoruz, asıl Yüce Rabbimiz Allah (c.c) teşekkürü en layık olan zâttır.

Velhâsıl bizleri dünyaya hiç sermayesiz gönderen Yüce Rabbimiz, bunun karşılığında bizlerden zâtını tanımamızı, kendisine güzel kulluk sergilememizi ve verdiği nimetlerine hamd etmemizi istiyor. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de buna binâen şöyle buyurmaktadır: “*Hamd Âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur*”.¹⁸ İşte bu âyet-i kerimede kulların sadece Allah'a hamd etmesi gerektiğinin önemi vurgulanıyor, övgü ve methiyelere en layık olduğunu¹⁹ ne güzel beyan buyurur. Kulluğu ifade eden kavramlardan biri de “şükür” kavramıdır. Zira şükür tüm Peygamberlerin çok önem verdiği kulluk sebeplerindedir. Sevgili Peygamberimiz (sav.) de Şükreden kul olmayayım mı? buyuruyor.²⁰ Hz. Peygamber Efendimiz kendisi Peygamber olduğu halde şükrederken bizlerin daha çok şükür halinde olmamızın ehemmiyetini bu haliyle bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla “hamd” halinde olarak Allah'ın nimetlerini düşünmek, zikir halinde olarak Allah'ı biran bile unutmamak ve bütün halimizde Cenâb-ı Hakk'ın bizlere verdiği can, mal, evlat, sağlık-sihhat ve sayamayacağımız birçok nimetlerine karşı şükür halinde olmamız, Allah'a kulluğumuzun bir gereğidir. Nitekim âyet-i kerimede buyrulur:

¹⁸ el-Fâtih 1/2.

¹⁹ el-Fâtır 35/15.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. b. İbrâhîm, el-Cu'fî, el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır, 3. bs (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1425/2004), “Teheccüd”, 6; “Rikâk”, 20.

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ... *insan Allah'ın kendisine bahsettiği nimeti tek tek saymaya kalksa asla gücü yetmez.*²¹ Bu âyet-i kerimede ve hadîs-i şeriften anlaşıldığı üzere şükür her halimizi kuşatmalıdır. Zira Allah Teâlâ “*Şükrederseniz artırırım buruyor*”,²² Yani Cenâb-ı Hakk'ın nimetlere karşı ne kadar şükredersek, bir o kadarda ziyadeleştireceğini bildiriyor. Hâlbuki biz kullar ne kadar şükretsek bile, yine de Allah Teâlâ'nın bizlere verdiği nimetlerinin şükrünü hakkıyla edâ edemeyiz. Demek her halimizde şükretmek durumunda olduğumuz gibi özellikle de Allah'ın bizleri dünyaya Müslüman olarak gönderdiği en büyük nimet olan İslâm nimetine şükretmemiz gerekmektedir. Bunu beyan eden âyet-i kerimede:

...الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ... “*Eğer Allah bize doğru yolu göstermeseydi biz kendiliğimizden doğru yolu bulamazdık*”.²³ Bu âyet-i kerim'in tezahürü olarak bizleri hidayete erdiren Allah Teâlâ'ya ibâdet ederek kulluk vazifemizi yerine getirmek icab eder.

Dolayısıyla Allah'a “kul” olma ve kul olmanın gerektirdiği davranışları ve “Güzel kulluk” kapsamındaki hasletleri yakından tanımamız, “kulluk” vazifemizi layıkıyla yerine getirmemiz için çok önemli görülmektedir. Netice itibariyle güzel kulluğa götürecek bu ve benzeri birçok kavramlardan bahsetmek mümkündür. Ama konumuzun gereği olarak kulluğu ifade eden temel kavramlar bağlamında dua, itâat, ittibâ, İslâm, ihsân vb. kavramlar bahsimizin temelini oluşturacaktır.

²¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Mehmet Çakır, (Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları), trs., İbrâhîm 14/34.

²² İbrâhîm 14/7.

²³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Ahmed Tekin, (Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları), el-A'râf 7/43.

2.1.1. “Abd” (عبد) Kavramı

İncelediğimiz konunun daha iyi anlaşılır hale gelmesindeki önemli unsurlardan birisi, konuyla ilgili kavramların lûgat ve ıstılah manaları üzerinde durulmasıdır. Bir terimin anlamını güzelce kavramak için, o terimin kendisinden türetilen kelimenin aslını ve yakın anlamlarını tüm incelikleri ile bilmek gerekmektedir. Çünkü her bir terimin aynı kökten türeyen yakın anlamlı kelimelerin arasındaki münasebeti anlamak konuyu daha da iyi kavramak için yararlı olacağından dolayı, bizim çalışmamızda ele aldığımız “kul” kavramıyla ilgili değerlendirmeler yapılırken onunla yakın anlamlı kavramlarda incelemeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla “kul” anlamının kendisinden türetilmiş olan ع ب د kökenli kelimelerin lûgat ve ıstılah mânası, ardından bu kökten türeyen ibadet kavramının incelenmesi yapılmıştır, ardından “Abd” (kul) kelimesi ve bu kelimenin terim mânası ve Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımı hakkında durulacaktır.

2.1.1.1. Abd (عبد) kelimesinin Lûgat Anlamı

Sâmî menşeli olup İbrânîce ve diğer dillerde de kullanımını oldukça yaygın olan Abd (عبد) kelimesi, nasara (نصر) fiili gibi ikinci baktan olan abede (عبد) fiiliden türetilmiş mastardır. Çoğulu ‘Abîd (عبيد), ‘ibâd (عباد) ya da e‘büd (أعبد) gibi birkaç çeşit olup,²⁴ hür veya köle insan, ya da mutlak memlûk “köle” mânasına gelmektedir.²⁵

²⁴ Hasan, İzzü-ddîn b. Hasan b. Abdu’l-Fettah, Ahmed el-Cemel, *Mu’cemü ve Tefîrû’l-Lugaviyyûn Li’l-Kelimâti’l-Kur’ân*, C. 3, 1. bs (el-Heyetü’l-Mısriyye el-Amme Li’l-Kitâb: Mısır, 2002-2003), 92.

²⁵ Ebû Abdîrrahmân, el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, C. 2 (Müessesetü’l-A’lemî İi’l-Matbûât: Beyrût, 1408/1988), 48; Ebu’l-Hüseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya b. Muhammed, er-Râzî, el-Kazvînî, el-Hemedânî, *Mu’cemü Makâyisi’l-Lüga*, tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn, C. 4 (Dâru’l-Fikr: Beyrût, 1979), 205; Ebu’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-Arab*, (Dâru Sâdır: Beyrût, 1414), C. 3, 270; Mecdu-ddîn, Ebü-tâhir, Muhammed b. Ya’kûb, el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Mektebu-Turâsi, C. 1, 8. bs (Müessesetür-

Belirttiğimiz üzere kelimenin birçok farklı şekillerde çoğulu bulunmakta ve bunların arasında en çok kullanılanı yaygınlık kazanan ('ibâd) ve ('abîd) şeklindedir. Lügâtlarda geçtiğine göre, bunlardan abd kelimesinin çoğulu, sakf/sakîf (سقف\سقيف) gibi abd/'abîd (عَبْدٌ/عَبِيدٌ) sîgasında gelirse "Köle"²⁶ mânasını ifade eder. Şayet abd (عَبْدٌ) kelimesinin çoğulu 'ibâd (عِبَادٌ) sîgasında gelirse, kul anlamındadır ki, Allâh'a tazim ve hürmetle boyun eğen ve itâat eden mümin kul anlamı taşıdığından, Allâh'ın kulları mânasına geldiği ifade edilmiştir.²⁷ Bazen de bu kavramın sözlükte "rıkka (رِقْ), rakîk (رَقِيقٌ),²⁸ memlûk (مَمْلُوكٌ), rakabe, vasîf, milk-i yemîn, ya da sadece "Kadın köle" mânasına câriye, eme, kelimesiyle de ifade edildiği söz konusudur.²⁹ Ayrıca kavramla aynı kökten türeyen kelimeler olması hasebiyle de Arapça'da muhtelif mâna farklılıkları da görülmektedir.

Risâle Lit-Tebaâti ve-Neşir ve-Ttevzi': Beyrût, 2005), 296; Muhammed Fuâd, b. Abdülbâkî b. Salih el-Mısri, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire-Beyrut 1364/1945, 1378), 443.

²⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C. 3, 270; İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, thk Abdusselâm Muhammed Hârun, C.1 (Çağrı Yayınları: İstanbul, 1984), 585.

²⁷ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, C. 2, 48; Ebü'l-Kâsım, Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed, el-Abbâdî el-Lahmî, *el-Muhît fi'l-Lüga*, C. 1 (Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1414/1994), 430; Ebü'l-Kâsım Hüsyn b. Muhammed, el-Mufaddal, er- Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3. bs (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 543; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 271; Ebü'l-Feyz, Muhammed, el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk, el-Bilgrâmî, el-Hüseynî, ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, tah. bir heyet, C. 5 (Dâru'l-hidâyet: Beyrût), trs., 84; Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi: el-Ukyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C.1 (İstanbul, 1305), yrs., 639; Muhammed Hamîdullah, "Abd", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/57.

²⁸ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, C. 2, 48; İbn Fâris, *Makâyis*, C.4, 205; Hasan, *Tefsirü'l-Lugavîyyûn*, C. 3, 92.

²⁹ Hamîdullah, "Abd", *DİA*, 1/57.

Aynı şekilde “Abd” (عَبْدٌ) kavramının kökünü teşkil eden ‘abdiyyet (عَبْدِيَّةٌ), ‘ubûdiyyet (عُبُودِيَّةٌ), ‘ubûdet (عُبُودَةٌ) ve ‘ibâdet (عِبَادَةٌ), kavramlarının mefhûmunda “kulluk” ve “itaat” mânası bulunmaktadır.³⁰ Öyle ki kullukta efendisi (seyyid) için boyun eğip onun emirlerini yerine getirmek vardır. Yani kulun dâima başındaki efendisine bağlılığı söz konusudur. Burada ‘ibâdet mastarı ‘ubûdîyetin mübalağa formu olup ibâdetin nihâi noktasıdır. Bundan kastedilen Allah’a karşı tevâzu göstermektir ki buna en layık olan Allâh Teâlâ’dır.³¹ Âyet-i kerimede işâret edildiği üzere: “Halbuki göklerde ve yerde ibadete lâayık yalnız O Allah’dır. Sizin içinizi de bilir, dışınızı da. O, yapacağınız şeyleri de bilir”.³²

Nitekim Arapça’da *abede’l-lâhe ibâdeten* (عَبَدَ اللّٰهَ عِبَادَةً) tabiri, Allâh’a itâat etmek mefhûmunda olup, tezellül ve lîyn (التَّذَلُّلُ وَاللِّينُ) Allâh’a boyun eğmek, tevâzu göstermek,³³ acziyeti itiraf etmek ve Allâh’ın emrini yerine getirmek mânasını ihtiva etmektedir.³⁴ Kur’an’da, Müslümanların hepsinin itiraf edişiyle en faziletli insan olarak kabul edilen Hz. Muhammed (sav.) ve diğer peygamberler, cinler, melekler için de abd kelimesi kullanılmıştır.³⁵ Ayrıca *abd* kavramı birçok yerde memlûk “köle” mânasında kullanılmış olup, zekat ve hac konularında görüldüğü gibi, aynı şekilde akaid ve fıkıh kitaplarında kullanılırsa, “hür insan” anlamında kullanıldığı ileri sürülmüştür.³⁶

³⁰ İbn Fâris, *Makâyis*, C.4, 205-207; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l- Muhît*, C. 1, 296; Hamîdullah, “Abd”, *DİA*, 1/57.

³¹ Râğıb, *Müfredât*, 666.

³² el-İsrâ 17/23.

³³ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C. 8, 377-331.

³⁴ Mustafa vd., *el-Mu’cemü’l-Vasît*, C. 1, 586.

³⁵ en-Nisâ 4/172 ; el-İsrâ 17/1.

³⁶ Halîl, *Kitâbü’l-Ayn*, C. 2, 48; İbn Fâris, *Makâyis*, C.4, 205; Ebû Nasr, İsmâîl b. Hammâd, el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü’l-Luğa ve Sihâhu’l- ‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgaffur Attâr,

Ayrıca *abd* ve *ibâd* kavramı, Kur’ân’da ve hadis-i şerifte sadece insanlar için değil, tüm mahlukât hakkında geniş kapsamlıdır.³⁷ Fakat yaygın kullanılan ise “mümin kullar” anlamındaki şeklidir ki genel de Allâh’a nisbet edilerek kullanılan cümle kalplarıyla (عباد يعبدون الله) sîgasında olduğu gibi, Allâh’a ibâdet eden kullar mefhûmunda olup “O’na iman edip ibâdet ve itâat eden,³⁸ Allah’ın da sevdiği kullar” anlamında kullanılmıştır.³⁹ Bu itibarla şunu söyleyebiliriz ki “abd”, bir insan Allâh’a kulluk edip itaat halinde olduyse “hür insan”, kula ve Allah’tan başka neye itâat ediliyorsa “köle” mânasına gelir.⁴⁰ Fakat, aşağıda, kelimenin Kur’ân’daki bağlamını incelerken de göreceğimiz üzere, ‘abd (عَبْدٌ) çoğulu ‘ibâd (عِبَادٌ) gelirse Allah’ın kulları, ‘abîd (عَبِيدٌ) gelirse köle anlamına diye böylesi farklı ayırım ve genelleme yapmak Kur’ân’daki anlamına mutabık olmaz.⁴¹ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ kendisine ibâdet (kulluk) eden ve hem de başkalarına tapanları da kapsayacak şekilde buyurduğu görülmektedir.⁴² Neticede bu şekilde genellemenin aksine ‘ibâd (عِبَادٌ) kelimesi bir âyette köle mânasını ifade etmektedir.⁴³ Ayrıca ‘abîd (عَبِيدٌ) kavramı Kur’ân’da ancak beş yerde geçmekte ve hepsinde “hür insan” mânasına

C. 2 (Dâru’l-‘İlmi li’l- Melâyîn: Beyrût, 1990), 503; Eyyüb b. Musa, El-Hüsüni, Ebü’l-Beka El Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş Muhammed, C.1 (Müessesetü’r-Risâle: Beyrût), trs. 648; Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C. 8, 327; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu’cemü’l-Lugat’il-Arebiyye el-Muasıra*, C.7 (Alemü’l-Kütüb: Kahire, 2008),1449.

³⁷ el-A‘râf 7/194.

³⁸ Cevherî, *Muhtaru’s-sıhah*, C.2, 503.

³⁹ İbn Fâris, *Makâyis*, C.4, 205; Râğıb, *Müfredât*, 667.

⁴⁰ Hamîdullah, “Abd”, 1/57.

⁴¹ Râğıb, *Müfredât*, 667; Reşit Rıza, Muhammed Abduh, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm: Tefsîri’l-Menâr*, 1.bs (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1420/1999), 5.

⁴² el-Kâf 50/29.

⁴³ en-Nûr 24/32.

gelmektedir.⁴⁴ Her ne kadar abd (عَبْدٌ) kavramı gramercilerin nazarında “Racülün abdün” (köle adam), misali aslında bir sıfattır, ama kullanım olarak tek başına isim şeklinde kullanılması daha geniştir.⁴⁵ Uygur lehçesinde: “kul” sıfat olarak bende demektir ki, Allah’ın bendesi (kulu) anlamında kullanılmaktadır. Ancak sözlük âlimlerimizden Kaşgarlı Mahmud’un *Divan-ü Lügati’t-Türk’ünde* “kul” kelimesi bahsi geçen bu iki anlamda olup köle anlamında şu mısralar manidardır:

*Ol kulın urdı: O, kölesini dövdü,*⁴⁶ *Ol kulın ağızladı: O, kölesinin ağzına vurdu.*⁴⁷

Aynı şekilde “Abd” (عَبْدٌ) kökünden te‘abbede (تعبد) diye “Tef’eül babından sîga gelirse, Allâh’a kul olmak ve ibâdet etmek mânasındadır. Zira kendini ibâdet etmeye adayan kişiye “Müte‘abbid” (متعبد) denilmektedir.⁴⁸ Bu kullanımdan anlaşılan odur ki ibâdet kişiyi köleleştiren ya da hürlüğü kısıtlayan husus değil, aksine Allah için yapılan ibadet kulu özel konuma yükseltir, yani her ibâdetle bir dereceye yükseliştir.⁴⁹

Bazı tariflerde el-‘Abdü (الْعَبْدُ) kelimesi itâat mânasında⁵⁰ kullanılmıştır ve el-‘Abedü (الْعَبْدُ) kelimesi gelirse, el-Gadap (الْعَضْبُ) en-Nedâmet (النَّدَامَةُ) Melâmet’ün-Nefs (مَلَامَةُ النَّفْسِ) mânasına gelir. Şayet el-‘Abedetü (الْعَبْدَةُ) diye ifade edildiğinde el-Kuvve (القُوَّةُ), Enefe vb. gibi mânaya işâret eder.⁵¹ Binâen aleyh şu âyette geçen ‘âbidîn (العابدين) ibâdet eden ve kulluk eden mânasını bazılar “gadap” anlamında tefsir etmiştir:

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/182; el-Enfâl 8/51; Fussilet 41/46; Kâf 50/29; el-Hacc 22/10.

⁴⁵ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C.8, 327; İbn Manzûr, *Lisân*, C.3, 270.

⁴⁶ Mahmud Kaşgarlı, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, C. 1 (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1992, 165.

⁴⁷ A.g.e., 302.

⁴⁸ İbn Fâris, *Makâyis*, C. 4, 206.

⁴⁹ Yusuf Çelik “Kur’ân’da İbâdet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 41 (2014): 203-21.

⁵⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C. 8, 333.

⁵¹ İbn Fâris, *Makâyis*, C.4, 205-207; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, C.1, 296; Mustafa vd., *el-Mu’cemü’l-Vasît*, C.1, 586.

قل إن كان للرحمن ولد فأنا أول العابدین “De ki: Rahmân’ın çocuğu olsa ona ibadet edenlerin başında ben olurum”.⁵² Bu âyet-i kerimedeki ‘âbidîn (العابدین) kelimesini bazı müfessirler yukarda bahsedilen sözlükteki “gadap” anlamında “...Ben gadap edenlerin başında olurdum” diye tefsir etmiştir.⁵³ Yine Alî de (r.a) ‘abidtu fe samettü (عَبِدْتُ فَصَمْتُ) ifadesini “Gazaplandım ve sükût ettim” anlamında kullanmıştır.⁵⁴

Netice itibariyle “Abd” kavramı sözlükte iki anlam ifade ettiği; hür veya köle olsun, insan ya da hukukî mânadaki hürriyetinden yoksun bırakılmış hür kimsenin mülkündeki köle anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵⁵ Ancak bu iki farklı mâna zıtlık teşkil eder denilemez.⁵⁶ Çünkü “Abd” kelimesinin hür insanı, ya da hürriyetinden yoksun bırakılan köleleşmiş kişiyi ifade etmesi, düşünüldüğüne çelişki gibi görünse de incelediğimizde her iki anlamda da birine bağlılık ve özgür olamamak mevcuttur. Burada kavramın “köle” oluşundaki bağlılık ve hür olmayışı çok bariz olup, köle daima üstündekine bağlıdır.

Öte yandan “köle” yaşantısının birçok noktasında hürriyetinden mahrumdur ve efendisinin hükmüne itâat etmesi, emirlerini yerine getirerek boyun eğmesi gerekmektedir. Bundan dolayı sözlükte ifade edilen anlamdan şu sonuca varmamız mümkündür: Abd kelimesinin taşıdığı asıl anlam, insanın güç ve iktidar sahibi olan bir efendi karşısında ona boyun eğmesi, kişinin tüm hak, hukuk ve hürriyetinden taviz vermesi ve ona karşı itaatsizliği terk etmesidir.

⁵² Zuhrûf 43/81.

⁵³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, C. 1, 296; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C. 8, 333.

⁵⁴ İbn Fâris, *Makâyis*, C. 4, 207; İbn Fâris, *Mücmelu'l-Lüğa*, 729.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 270; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C.8, 327; Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 640; Hasan, *Tefîrû'l-Lugaviyyûn*, C. 3, 93.

⁵⁶ İbn Fâris, *Makâyis*, C.4, 205-207; İbn Manzûr, *Lisan*, 270; Hasan, *Tefîrû'l-Lugaviyyûn*, C. 3, 93.

2.1.1.2. Abd (عبد) Kelimesinin Istılâhî Anlamı

Yukarda “Abd” (عبد) kelimesinin sözlükte birkaç tanımı yapılmış olup, muhtelif mâna ifade ettiğini ve aynı kökten türeyen kelimelerin anlam farklılıklarına yol açtığını bahsetmiş olsak da lügat âlimlerin tanımlamasında yaygın olarak görülen hür veya köle olan insanı; ya da mutlak hürriyetinden yoksun köleyi ifade eden iki anlam taşıdığını söylemiştik.

Burada da ıstılahtaki anlam çerçevesi incelemeye tabi tutulacaktır. “abd” kavramının terim anlamı: İnsanın bir kul olarak Allah Teâlâ ben ne yaparsam razı olur diye ümitle yerine getirdiği amel/iş hareketleridir.⁵⁷

İbn Teymîyye’ye (v.728/1328) göre, insanın Allâh’ın razı olup hoşnut olacağı amelleri yapmakla beraber, yalnız kaldığında bile yaptığı hareketlerinde daima rızâ-i İlahiyi kazandıracak tüm fiil ve davranışları ihtiva eden geniş kapsamlı bir terimdir.⁵⁸

Zemehşerî’ye (v.538/1143) göre, “abd” kavramı: Boyun eğmek ve tezellül göstermek (kendini küçük görmek) anlamındadır.⁵⁹ İbâdetin, insanın gösterebileceği saygının en son hali olarak tanımlanması da bu anlamdan doğmuştur.⁶⁰

Ali el-Kârî (v.1014/1605), kitabında kulluğu şöyle tanımlamaktadır: Kulluk ibâdet etmek değildir sadece, asıl kulluk Allah’ın taksimatına razı olmaktır ki o yüzden

⁵⁷ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C. 8. 330; Ahmed Kalkan, *Kur’ân-ı Kerîm Kavram Tefsiri: İbâdet Kavramı*, C. 1 (Davut Emre Yayınevi: İstanbul, 2014), 86-106.

⁵⁸ İbn Teymîyye, Takyyî’-d-Din Ahmed b. Abdu’l Halim, *el- Kevâşifü’l-Müdiyyet an Leâli Risâli’l-Ubûdiyyet*, C. 1 (Dâru’l iman: İskenderiye), trs. 7-8.

⁵⁹ Ebu’l-Kâsım, Cârullah, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf ‘An Hakâ’iki Ğavâmidî’t- Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl Fî Vucûhi’t-Te’vîl*, çev. Muhammed Coşkun vd. C. 1, 1. bs (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2016), 88.

⁶⁰ Ebû Abdilazîz, Kutbüddîn, Şah Veliyyullûh, Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn, ed-Dihlevî, el-Fârûkî, *Huccetu’llâhî’l-Baliğa*, nşr. M. Şerîf Sükker, C. 1 (Beyrût, 1990), yrs., 179.

ahirette de kulluğa devam edilmektedir. İnsanlar cennete de girse ya da cehenneme de girse yine kulluk vazifesini ifa etmektedir ki her ne kadar ahirette namaz, zekât, oruç vb. ibâdetler olmasa da yine Allah'ın abdı yani kulları mevkisindedirler.⁶¹ Öyleyse kul olabilmek demek, Allah'tan gelen her şeye razı olmak demektir. Bollukta da darlıkta da her halimizde kul olabilmek asıl kulluğun mahiyetidir ki, çok ibâdet etmek ve çok amel yapmak kulluğun kalitesi değildir, elbette kulluğun süsü ve ziynetidir.

Nitekim âyet-i kerimede Allah Teâlâ çok amel işleyin buyurmuyor da “salih amel” işleyin diye buyurduğu üzere kul daima salih amele önem vermelidir.⁶² Yine bir diğer âyet-i kerimede amel-i salih şöyle dikkat çekilmekte: Ameller, dünyada kim ne kadar amel işlediğini ölçmek değil, belki ahirette saadete ermek için salih amel yapılır buyrulur.⁶³

Aynı şekilde en çok amel işleyen cennete girer buyurmuyor, hâlbuki salih amel işleyen ve güzel ahlaklı olanın cennete gireceği âyet-i kerimede şöyle bildiriliyor: “*İman edip salih amel işleyenler cennetliklerdir*”.⁶⁴ Yine bunu en güzel şekilde ifade eden hadis-i şerifte de Hz. Peygamber -sallâhu aleyhi ve sellem-: “*Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim*,”⁶⁵ diye beyan eder. Hz. Aişe'nin “*Reûlullah'ın (s.a.v) ahlâkı Kur'an'dı*”,⁶⁶ şeklindeki ifadesi konumuzun çevresini arzetmektedir.

⁶¹ Ebu'l-Hasan, Nûruddîn, Alî b. Sultân, Muhammed el-Kârî, el-Herevî, *Şerhu'l-Avâlî*, (Dâr Mi-îyrâs'in-Nübüvvet ve't-tevzi'), trs.

⁶² el- Kehf 18/110.

⁶³ el-Mülk 67/2.

⁶⁴ el-Bakara 2/25, 82. A'râf 7/42; Yunus 10/9; Hûd 11/23; İbrâhim 14/23; Meryem 19/60-61; Tâhâ 20/75-76; Hac 22/14, 23, 56; Ankebût/58; Secde/19; Sebe'/37; eş-Şûrâ /22; Muhammed 47/12; Talâk 65/11; el-Bürûc 85/11.

⁶⁵ Muvatta, “Hüsünü'l-Huluk”, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/381.

⁶⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ile'l-adl ilâ Rasûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrût;

Velhâsıl insan Allah’a karşı kulluk vazifesini eda etmek için, sâlih amel işlemesi ve Yüce Rabbinden gelen her türlü taksimata râzı olması gerekmektedir ki bu kulluk makamıdır. Bunun dışında ibâdetleri de yapmak suretiyle kulluğu güzelleştirmek ve rızâ-i İlâhiyeyi kazanmak için vasıta kılmak diye ifade etmek mümkündür.

Allah’a abd olmak kulun Rabbi’ni tanıyıp, sadece O’na yönelmesi ve Yüce Rabbi’nin rızâsını kazanmak için çaba göstermesi demektir. Zira kul, her namaz kıldığında Allah’a ben sadece sana kulum ifadesinde bulunarak “*Sadece sana kulluk edip, sadece senden yardım dileriz*”⁶⁷ diye söz veriyor. İşte burada kulun sözünü tutması ve kulluğun gereğini itâat, zillet ve hudu’ içinde ifa etmesi gerekiyor.⁶⁸

Allah Teâlâ kulunu kendisine davet ediyor. Âyet-i kerimede şöyle buyuruluyor: “*Ölümlü gelip çatana kadar Allah’a güzelce kulluk et*”.⁶⁹ Diğer taraftan “*Secde et ve yaklaş*”⁷⁰ burulması bu hususun önemine işaret etmektedir.

Dolayısıyla kullukta bilmek, bulmak ve olmak, öncelikle her şeye kadir ve muktedir olan Rabbi’ni tanıyıp onu bilmek ve kâinatta olan her şeyde O’nu bulmak ve sonrasında hakikate ermek yani Cenâb-ı Hakk’ın razı olduğu gibi güzel kullukta bulunmak gerekir.

Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî), trs, “Müsâfirîn”, 139; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünen, el-Müctebâ*, nşr. Abdü’l-Fettâh Ebû Gudde, 2. bs (Beyrût: 1409/1988), yrs, “Kıyâmü’l-Leyl”, 2.

⁶⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Ömer Çelik, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), trs, el- Fâtiha 1/5.

⁶⁸ Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’ân-ı Kerim*, C. 1 (Erkam Yayınları: İstanbul, 2013), “Fâtiha” Tefsiri.

⁶⁹ el-Hicr 15/99.

⁷⁰ el-Alak 96/19.

Nitekim kudsî bir hadis-i şerifte Rabbimiz: “Ben kulumun beni düşündüğü gibiyim, o beni andığından ben onunlayım”, buyurmuş ve kul Allah’a bir adım atması halinde, Allah’ın da ona daha da fazla yaklaşacağı ve koşarak geleceğini beyan etmiştir.⁷¹

Bazı âlimler, “abd” kelimesinden türeyen kavramlardan biri olan “ubûdet” (عُبُودَةٌ) kavramını, tevâzu ve boyun eğmek anlamının yanı sıra Allah’ın taksimatına razı olmak, “ibâdet” (عِبَادَةٌ) kavramını ise itâat ve tezellül içinde huşû‘ ve hudû‘ göstermek ve büyük ölçüde tazim göstermek ve boyun eğmek anlamında Allah’ın rızasını kazandıran fiillileri yapmak diye tarif etmiştir.⁷²

Zemehşerî (v.538/1144) de Fâtîha tefsirinde “ibâdet” kavramını Allah’a karşı aciz olduğunu itiraf edip, azametine boyun eğmek şeklinde tarif ettikten sonra ibâdetin itaatteki saygı ve kullukta en uç mertebe olduğunu ifade etmiştir.⁷³

Yine başka bir deyişle ibâdet, insanın rıza-i ilâhiyi kazanacağı herhangi bir davranış olup, bu amelleri hiçbir şey gözetmeden sadece Allah rızasını gözeterek yerine getirmesi ve boyun eğerek itâat etmesidir.⁷⁴

⁷¹ Buhârî, “Tevhîd”, 15, 35, 55; Müslim, “Tevbe”, 1, “Zikir” 2; Ayrıca bk. Ebû Îsâ, Muhammed b. Îsâ b. Sevre, Yezîd et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Ahmed, Muhammed Şakır vd., (Beyrût: Dâru İhya Turâsi-Arabîyye, trs, “Zühd” 51, “Daavât”, 131; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. M. Mustafâ el-A‘zamî, 2. bs (Riyad: Dâru’l- Risâleti’l- Alemîyye, 1403/1983), “Edeb”, 58.

⁷² Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C. 8. 330; Elmalılı, *Kur’an Dili*, C. 1, 96. Çelik, *Tefsiri*, C. 1.

⁷³ Râğıb, *Müfredât*, çev. Güneş, 667; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, C. 1, 88.

⁷⁴ Kalkan, *Kavram Tefsiri*, 86.

‘İbâdet (عِبَادَة) kavramı, “kurbet” (yakınlık) ve “tâat” (tevazu gösterip boyun eğmek) kavramlarının manasını da ihata eder.⁷⁵ Bu yüzden ibâdet eden kişi anlamında “âbid” Allah’a yaklaşarak O’nu hakkıyla tanıyan ve güzelce itâat eden güzel kul demektir.⁷⁶

Râgıb el-İsfahânî “abd” kavramını dörde ayırmıştır:

1. Şerî açısından abd/kul; yani hukuki anlamda alınıp satılabilen kimse hükmündeki kul. Âyet-i kerimede: “*Kula (köleye) karşılık kul (köle)*”⁷⁷ ifadesi bu anlamdadır. “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen köle ile güçlü olan (hür) bir insanı misal verdi”⁷⁸ âyetinde de bu mana kastedilmiştir.

2. Yaratılış gereği olarak abd: Burada “yaratmak” sadece Allah’a özgün olan bir nispettir. Nitekim bu hususla ilgili âyette kastedilen abd kelimesi bu anlamda kullanılmıştır: “*Göklerde ve yerde olan tüm varlık Allah’a kul olarak yaşar ve kul olarak ahirette diriltilir*”.⁷⁹

3. İbâdet (kulluk) ya da hizmet ederek kazanılan abdiyyet: Kulun Rabbi’ne karşı göstermesi gereken kulluk gereği bu ismi (abd) almasıdır ki bu noktadaki abd, hür olsun köle olsun eşref-i mahlûkat olan insan olup, bunu da kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür:

a) Allah’a muhlis olarak samimiyet ve içtenlikle kulluğu ifa edenler: Şu âyetlerde kastedilen budur: “*Kulumuz Eyyüb’u da an*”⁸⁰ ve “*Nûh, çok şükreden bir kuldu*”⁸¹

⁷⁵ Mustafa vd., *el-Mu’cemü’l-Vasît*, C. 1, 586; Hamîdullah, “Abd”, 1/57.

⁷⁶ Ebü’l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf b. Abdiddâim El-Halebi Es-Semin, *Umdetü’l-huffâz fî Tefsiri Eşrefi’l-Elfâz*, thk. Muhammed Basil Uyun Sud, C. 3 (Daru’l-Kütübi’l-İlmîyye: Beyrût, 2020).

⁷⁷ el-Bekara 2/178.

⁷⁸ en-Nahl 16/75.

⁷⁹ Meryem 19/93.

⁸⁰ Sâd 38/41.

⁸¹ el-İsrâ 17/3.

denilmiş ve diğer âyette de “*Bütün alemlere bir uyarıcı olsun diye Peygamberimiz Hz. Muhammed’e Furkan’ı yani Kur’an’ı indiren Allah’ın şanı ne büyüktür*”⁸² buyrulmuştur.

b) Şeri açıdan hür, ama dünya ve dünyadaki nimetlere karşı kendisini kul edenler. Yani kendini dünyanın hizmetine serenenler. Hz. Peygamber (s.a.v) Efendimiz şu ifadesinde bu manaya kastedilmiştir: “*Helak olsun dirhem ve altına kul olanlar, helak olsun dinarın kulu*”.⁸³

Netice itibarıyla herkes Allah’ın *abdı* (kulu) olamaz. Çünkü insanlardan farklı şeylere “Abd” (kul) olup tapanlar da vardır.⁸⁴ Ama asıl olan her insanın Allah’ın kulları olmasıdır.⁸⁵ Dahası bütün eşya böyledir; âyet-i kerîmede buyrulduğu üzere her canlı kuldur.⁸⁶

Durum böyleyken Allah’ın kulları kapsamında müşrikler, kafirler hepsi bulunmaktadır ki Allah Teâlâ’nın “*Ben kullarıma zulmedici değilim*”⁸⁷ buyurması herkesi kuşatmaktadır. Fakat bu kulların bir kısmı zaruri halde, boyun eğdirilerek, diğerleri ise, kendisi arzu ederek samimiyetle kul olmaktadırlar.⁸⁸

4. Öncesinde bahsettiğimiz üzere, dünyanın geçici servetine aldanıp, ona kul olan “Abd”tır. Böylesi durumdaki *abd* hür de olsa köle de olsa en kötü insan gurubudur. İnsana “Abd” sıfatının verilmesi, onun kendisinden üstün bir başkasına isteyerek ya da istemsizce yaptığı hizmetleri sonucu “bağlılığı” ve “bağımlılığı” olduğundan kaynaklanmaktadır.

⁸² el-Furkân 25/1.

⁸³ Buhârî “Rıkâk”, 10 (2886).

⁸⁴ el-A’râf 7/194.

⁸⁵ Meryem 19/93.

⁸⁶ el-Enbiyâ 21/19.

⁸⁷ el-Kâf 20/59.

⁸⁸ Râğıb, *Müfredât*, çev. Güneş, 667.

Bu durumda kölenin “abd” oluşunda, onun seyidine bağlanmasından kaynaklandığı gibi, insanın “abd” oluşu da onu yaratan (Rab) Allâh Teâlâ’ya olan bağılılığıdır. Fakat bu ikincisindeki anlamında ifade edildiğinde kendisine bağlanılan efendi bir insan değil mukaddes olan Allah Teâlâ’dır.⁸⁹ Böylece insan Allah’a bağlanmakla, O’na “abd” kul olmak şerefine nâil olur. Nitekim eşref-i mahlukât Hz. Peygamber - sallallâhu aleyhi ve sellem- için de böyle denilmiştir.⁹⁰

Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de “Göklerde ve yerde mevcut olan herkesin Allâh’ın huzuruna abd olarak çıkacağı” haber verilmektedir.⁹¹ Öte yandan Allah Resûlü içinde ilk başta “abd” (kul) sıfatı verilmiş, sonra “Resûl” sıfatı verilmiştir. Tahiyat duası okurken “Allah’tan başka ilah yoktur ve şehâdet ederim ki Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve elçisidir”⁹² diyoruz.

Kavramı bu çerçeveden ele aldığımız zaman insana “abd” denilmesi, insanın Allâh’ın rubûbiyet sıfatına bağlı oluşundan dolayıdır. Ve yine Rabbi’nin yaratma, gözetip terbiye etme ve kullarına hayırlı rızıkları bahşetmesi yönüyle de kullarının üstündeki hakimiyeti neticesine adeta O’nun mülkü altında olmaları yönüyledir denilebilir.⁹³

Bu minvalde her insanın “abd” olup olmamakta muhtar bırakılması ve bu sıfatı kazanmada bir fiil yapması ya da çaba sarf etmesi gerekmez.⁹⁴ Bunun yanı sıra insan, çabalarının niteliğine göre, “abd” kavramının belirtilen anlam kapsamından çıkmamak şartıyla, birbirinden farklılık arzeden şeylerin abd’i olabilmektedir. Her şahsın neye “abd” olduğunu kendi tercihi ve gidişatındaki yol çizgisi belirlemektedir. Bu bağlamda iki çeşit insan tipi söz konusudur:

⁸⁹ İbn Fâris, Mekâyis, C. 4,206; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 270; Mustafa vd., *el-Mu’cemü’l-Vasît*, C. 1, 586; Hamîdullah, a.g.e., 57.

⁹⁰ el-İsrâ 17/1; el-Kehf 18/1.

⁹¹ Meryem 19/93.

⁹² Buhârî, “Ezân”, 148, 150; Müslim, “Şalât”, 55.

⁹³ Halîl, *Kitâbü’l-Ayn*, C. 2, 48; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 271; Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, C. 3, 270.

⁹⁴ Râğıb, *Müfredât*, çev. Güneş, 668.

Birincisi: Kendi iradesini tamamen Allâh'ın iradesine teslim edenlerdir. Bu minvalde Kur'ân-ı Kerîm'deki tüm müminler ve Peygamberler Allah'ın "Abd'i" kulu sıfatıyla sıfatlanmıştır.⁹⁵ İkincisi de dünyanın cezbedici nimetlerine düşkünlüğünden dolayı kendilerini adeta köle gibi dünyanın hizmetine verip, bütün ömrünü ona adayan ve ona tapan kişilerin,⁹⁶ yaptıkları onca çabalar sonrasında "abd" vasfı kazanan kişilerdir. Zira Hz. Peygamber'in -sallallâhü aleyhi ve sellem- şu hadis-i şerifindeki "Abd" kelimesi bu manaya delalet eder ki: "*Yazık dirheme abd (kul) olana, yazık dinara abd (kul) olana!*".⁹⁷

Aynı şekilde Allah'tan başka nefis, mal ve makam gibi herhangi bir şeye tapan kimseler olsun⁹⁸ ya da Allah'tan başka bir-takım putlar, melekler, dağlar ve cinlere kul olup itâat edenler de bu kapsama dahil olmaktadır.⁹⁹

Belirttiğimiz üzere "abd" kelimesinin ifade ettiği iki anlam vardır ve bu sebeple kavramın asıl anlamının hangisi hakiki, hangisi mecazî olduğu konusunda net bir açıklık söz konusu değildir.

Nitekim câhiliye dönemindeki Arapların içinde meşhur olduğu bilinen efendi ve kölelik kültüründen etkilenerek, insanın Rabbi'ne karşı bağlılığını ifade etmek için ona "abd" denilmesi ihtimal olduğu gibi, aksine insanın Allah Teâlâ ile olan ilişkisindeki durumundan, mecazî anlamda köleye "abd" lakabı verilmesi de muhtemeldir.¹⁰⁰

⁹⁵ Sâd 38/45; Ankebût 29/56; İbrâhîm 14/31.

⁹⁶ Hamîdullah, "Abd", 1/57; Zekeriya Pak, "Kur'ân'da Kulluk", *MÛİF* (Yayınlanmış Doktora Tezi. (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1998, 45-48.

⁹⁷ Buhârî, "Rıkâk", 10 (2886).

⁹⁸ Mâide 5/76.

⁹⁹ Ankebût 29/17; Mâide 5/60; eş-Şu'arâ 26/71.

¹⁰⁰ Râğîb, *Müfredât*, çev. Güneş, 668; Pak, "Kur'an'da Kulluk", 45.

Zira Araplarda bu terimin önceden de kullanıldığı aşıkârdır. Nitekim câhiliye devrinde isim koyarken, Abdullah ve özellikle putlarına nispetle Abdü'l-Uzzâ,¹⁰¹ Abdü Menât,¹⁰² Abdü Nühm,¹⁰³ buna benzer isimleri koyduğu görülmektedir.¹⁰⁴ Bundan dolayı “Abd” kelimesi cahiliye toplumunda da yaygın olarak iki manayı da ifade etmektedir.

Netice itibarıyla *abd* kelimesi sosyal ve dinî noktadan ele alınabilir. Sosyal anlamda köle olarak bağlandığı seyyide/efendiye kulluğunu, dinî kullanımında da kul ile Allâh arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir.

Burada başkasına köle anlamında bağlanan insan, karşısındaki efendisinin emrini olduğu gibi yerine getirmekle yetinirken, kul Allah için ifâ edilen kullukta emir ve vazifeleri yerine getirmekle yetinmez, bunun yanında rızâ-i İlâhî'yi kazanmak için, Rabbi'ne en samîmi söz ve davranışlarıyla, O'na müstahak olan saygı ve sevgiyle bağlılık göstermektedir.

İşte bu noktada kulun Allâh Teâlâ'ya yönelen söz ve davranışlarını ibâdet ve bu anlamda kullanılan abdin çoğulu *'ibâd* ('ibâdullah), insana tapan abdin çoğulu da *'abîd* ('abîdü'l-insân) şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁰⁵ Aşağıda da göreceğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm'de insan türündeki “abd” kelimesinin mana genişliği, melekleri ve müşriklerin taptıklarını da ihata eder. Öte yandan hakikî manada ilâhlığa layık olmayan şeyleri de ortaya koyar.

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, kulluk dediğimiz çok geniş kapsamlı bir kelime olup, yer yüzü ve gökyüzünde var olan canlı cansız her türlü yaratıkları içine alan bir kavramdır. Ne var ki, bu konuda birçok tarifler konulmuş olup, en genel anlamda

¹⁰¹ Hişâm b. Muhammed, İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Asnâm*, çev. Beyza Bilgin, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 29-31.

¹⁰² *A.g.e.*, 38.

¹⁰³ *A.g.e.*, 42.

¹⁰⁴ Râğîb, *Müfredât*, çev. Güneş, 667.

¹⁰⁵ *A.g.e.*, 667-668; Hamîdullah, “Abd”, *DİA*, 1/57.

insanın karşısındaki iktidar, güç ya da seyyid konumunda olan bir güce boyun eğmesi ve ona karşı acziyetini itiraf ederek tevâzu göstermesi anlaşılmaktadır. Kulluk böyle bir durumda olan kişiye verilen sıfattır.

Dolayısıyla Müslümanlar için kulluk, kendilerini yoktan vareden Rabbi'ne karşı, O'nun güçlü iktidarı ve saltanatı karşısında boyun eğmesidir denilebilir. İşte bu durumda kişinin ilk başta Yüce Rabbinin aklen ve kalben tanınması gelmektedir. Çünkü tanınmayan varlığa muhabbetle bağlanılamaz. Tıpkı biz bir insanı tanıdığımız zaman nasıl daha yakından içten samimi oluyorsak, tanınmaya en layık olan Allah Teâlâ'yı tanımakla da kulluk daha güzel ifâ edilebilir.

Ayrıca her bir varlığın kulluğu kendince olmaktadır. Yani Allah'a kulluk etmede her şey farklı yollarla kulluğunu yerine getirir. Sonuç olarak kul, kulluk, ibâdet, tâat mefhumları İslâm'da çok önem arzeden konulardandır. Nitekim bizim dünyaya gönderilişimizdeki gaye kulluk sergilemektir.

2.1.1.3. “Abd” (عَبْد) Kavramının Bağlamı

“Abd” kavramıyla ilgili sözlük anlamlarını incelerken belirttiğimiz üzere Kur'an-ı Kerim'de “abd” kavramının ifade ettiği mâna ise sözlük anlamlarına uygun olarak, hür veya köle olan “insanı” ya da hürriyetten yoksun olan “köle” mânasındaki insanı kasteden iki mânaya işâret edildiğini görmekteyiz.

Konumuzun daha iyi anlaşılması için kavramsal çerçeve ele alındıktan sonra, kavramın Kur'an-ı Kerim'deki bağlamı ve mefhûmunu incelemek yararlı olacaktır. Bu sebeple abdin ifade ettiği anlamı genel manada ikiye ayırarak inceleyelim. ‘abd (عَبْد) kavramı ve onun farklı türevleri Kur'an-ı Kerim'de iki yüz yetmiş beş âyette geçmektedir. Kelimenin çoğulu olan ‘abîd (عَبِيد) kavramı, beş âyette bütün kulları ihtiva eden şekilde geçmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/182; el-Enfâl 8/51; el-Hac 22/10; Fussilet 41/46; Kâf 50/29; ¹⁰⁶ Abdülbâkî, *Müfehres*, 444.

Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde tekil olarak ‘âbid (عَبِيدٌ) on bir yerde ise çoğul ‘âbidûn (عَابِدُونَ), ‘âbidîn (عَابِدِينَ) ve ‘âbidât (عَابِدَات) kalıbında kullanılan ‘âbid (عَابِد) kelimesinin mânası lügatte “hizmet eden, itaat eden” demek olup, Kur’an’da “ibâdet eden, tapınan”¹⁰⁷ mânasını ifade etmektedir.¹⁰⁸

a) İnsan “kul” olmak

Yukarda bahsettiğimiz bu iki anlamdan birincisi; abd kelimesinin belirttiğimiz üzere lügatte köle mânasındaki dört âyet hariç, genelde insanı ifade ettiği malumdur. Bazı âyetlerde kendisine tapınılan putların¹⁰⁹ ve meleklerin¹¹⁰ vasfı olduğu görülse de *abd* kelimesi bazen insanı bazen de putları ve melekleri bildirir ve bunların Allah’a karşı olan tutumlarının farklılığını ortaya koyarken şöyle tespit etmek mümkündür:¹¹¹

1. İnsan Allah ilişkisindeki abd

Bu durumda kullanılan “abd” (عَبْدٌ) kelimesi, Allah’ın bizleri yarattığına ve kulların da yaratılmış özelliğine işaret eder. Bu bakımdan her insanın Allah ile olan münasebeti, ne durumda olursa olsun -ister mümin ister kafir olsun- aynıdır. Şayet O’nun varlığını yalanlayan kafir olsun veya Rabbi’nin varlığını itiraf ettiği halde “Rab” oluşunda O’na şirk koşsun, insan her halükârda “abd” (kul) hüviyetinin dışına çıkamamaktadır.

Böylece “abd” vasfı insanın arızî sıfatı değil, “yaratılan mahluk oluşu”¹¹² ve daima Allah’a muhtaç ve bağımlı oluşundan dolayı doğal vasfıdır. Zira her insan doğarken abd (Allah’a kul) olarak doğacağı, aynı şekilde yaşarken insan “abd” olarak

¹⁰⁷ et-Tevbe 9/112; et-Tahrîm 66/5; el-Kâfirûn 109/2-4.

¹⁰⁸ Süleyman Uludağ, “Âbid”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/307.

¹⁰⁹ el-A’râf: 7/194.

¹¹⁰ en-Nisâ: 4/172; el-Kehf: 18/102; el-Enbiyâ: 21/26; ez-Zuhrûf: 43/15.

¹¹¹ Pak, “Kur’an’da Kulluk”, 29-30.

¹¹² Râğıb, *Müfredât*, 542; Şihâbüddîn, *Umdetü’l-huffâz. Garîbü’l-Kur’ân*, 27.

yaşayacağı, ölürken “abd” olarak can vereceği, en önemlisi de herkes ahirette istisnasız Allah’ın huzuruna abd olarak çıkacağı bildirilmiştir.¹¹³ Allah Teâlâ âyet-i kerimede şöyle buyuruyor:

﴿93﴾ إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا...

“Göklerde olsun ve yerde olsun tüm mahlukat, Allah’a birer kul olarak gelecektir”.¹¹⁴ Burada abd kelimesi, kul yani insan ile Allah arasındaki ilişkiye işâret etmektedir. Öyle ki dünyada hür olarak yaşayan veya köle olarak yaşayan insanda, hatta yer yüzü ve gökyüzündeki her şey Allâh’ın mülküdür ve âhiret günü hepsi yüce Allâh’a kul olarak diriltileceği vurgulanmaktadır.

Yine bir diğer âyet-i kerimede şöyle buyrulur: “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım”.¹¹⁵ Burada “abd” kelimesi Allâh’a ibâdet etmek, ubûdet (kulluk) ve itâat mefhûmunda kullanılmıştır. Yani herkesin Allâh Teâlâ’nın azameti karşısında kendi acziyetini itiraf edip ona boyun eğmek ve tevâzu göstermek, âdeta karşısında hiç olabilmek ifade edilmektedir.

İbn Kesîr (v.774/1373), bu âyet-i kerimeyi şöyle tefsir eder: Ben onları sadece bana ibâdet etmesi için yarattım, benim onlara ihtiyacım olduğundan değil. Tebeu’t- Tâbiûn âlimlerinden İbn Cüreyc (v. 150/767) de bu âyetteki ibâdet etmek (لِيَعْبُدُون) ibaresini (لِيَعْرِفُون) bilmek ve tanımak anlamında yorumlamıştır. Böylece İbn Cüreyc’in yorumuna bakıldığında kulluk etmek ibaresi Allah Teâlâ’nın kullarının kendi Zâtını

¹¹³ el-İsrâ 17/3; el-Kehf 18/65; Sâd 38/30, 44; ez-Zuhrûf 43/59; Kâf /50/8; Cin 72/8; el-Alak 96/10; Meryem 19/30.

¹¹⁴ Meryem 19/93, 30.

¹¹⁵ ez-Zâriyât 51/56.

tanımları yani marifetullâh'a ermesi olarak anlaşılmaktadır.¹¹⁶ Zira marifetullâh (Allah'ı kalpte tanımak) gerçekleşince muhabbetullâh (Allah sevgisi) tezahür eder.

2. İnsanın tapmakta olduğu varlıkla ilişkisi

Kur'ân-ı Kerim'de "abd" (عَبْدٌ) kelimesinin kullanımının bir başka yönü ise bu kelimenin, Allah'tan başka ilahlığa layık olmayan varlıkların reddedildiği bahislerde kullanılmasıdır.¹¹⁷ Çünkü ulûhiyet mutlak Allah Teâlâ'ya mahsus olduğu halde yaratılanlar arasında bazı kişiler tarafından mahlukat olan insanlara ilâhlık vasfı verilmiş, âdeta tapınmaya tabi tutulmuş olup, onlara aşırı tazim göstermişlerdir.¹¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm böylesi durumlarda ilahlığın sadece Allah'a mahsus oluşunu ve onların ise kendisine birer abd "kul" olma gerçeğini açığa vurmaktadır. Zira bazılarının "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diye düşünerek onları yüceltip adeta tapmaları¹¹⁹ ve müşriklerin bu durumu Kur'an-ı Kerim'de şöyle tenkit edilmektedir:

﴿۱۹﴾ وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ ۖ سَكَتَ لَكُمْ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ ﴿۱۹﴾
"Onlar Rahmân'ın kulları ('ibâdu'r-Rahmân), Allah'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar".¹²⁰ Yine âyet-i kerimede kutsallık atfedilerek kendilerine tapınılan putların da birer kul olduğuna dikkat çekerek Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

﴿۱۹۴﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۹۴﴾

¹¹⁶ Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, eş-Şâfîû, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.7, 2. bs (Dâru Teybe Lin-Neşir ve Tevz'î: 1999), yrs. 427; İsmail Hakkı b. Mustafa, el-Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C.9 (Dâru'l-Fikir: Beyrût, 1127), 176.

¹¹⁷ el-İsrâ 17/23; Fussilet 41/14.

¹¹⁸ Kalkan, *Kavram Tefsiri*, C.1, 84.

¹¹⁹ ez-Zuhrûf 43/20.

¹²⁰ ez-Zuhrûf 43/19.

“Gerçek şu ki Allah’ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur” (‘ibâd). Eğer iddialarınızda doğruysanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler”.¹²¹ Yine bir diğer âyette de müşrikler Hz. İsa’yı kutsadığından onun için “Bir insan olan, yiyip içen varlık, Allah’ın oğlu oluyor da insan üstü melekler neden Allah’ın kızları olmasın”¹²² diyerek “Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu”¹²³ tarzında isyan etmelerine Kur’an-ı Kerim şöyle cevap veriyor:

إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾

“O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrail oğullarına örnek kıldığımız bir kuldur (abd)”.¹²⁴ Bu hususla ilgili Elmalılı (v. 1942) tefsirinde şöyle izahta bulunulmuştur: Âyetteki “O mu” ibaresinde kullanılan zamir Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi ve sellem- ait olup, müşriklerin burada kıyaslaması tanrıları ile Hz. İsa arasındaki bir kıyaslama değil, Hz. Peygamberimizle Hz. İsa arasındaki bir kıyastır. Bu bakımdan hangi görüş isabetli olursa olsun, bu ayetteki tartışma sırf kazanabilmek adına yapılan bir çatışmadır.¹²⁵ Diğer âyette de Allah (c.c.) bu hususu şöyle beyan buyuruyor:

“Ne Mesîh Allah’ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler”¹²⁶ Aynı şekilde bir diğer âyeti kerîmede: “Rahmân’ın kulları (‘ibâdu’r-Rahmân) yeryüzünde mütevazı yürüyeceklerdir”,¹²⁷ ifadesiyle yer yüzündekilerin hepsinin sadece Allah’ın kulu mahiyetinde olduğuna dikkat çekilir. Görüldüğü üzere Allah’a kul olmak ilk başta onu

¹²¹ el-A’râf 7/194.

¹²² Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, C. 8 (Yeni Ufuklar Neşriyatı: İstanbul, 1989), 258.

¹²³ ez-Zuhrûf 43/58.

¹²⁴ ez-Zuhrûf 43/59.

¹²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 4, 781

¹²⁶ A.g.e. *Meâli*, en-Nisâ 3/172; Mâide 5/116.

¹²⁷ el-Furkân 25/63.

tanımaktan geçer,¹²⁸ zira marifetullâh gerçekleşince gerisi tabiî olarak gelir ve insanın ibâdeti ve kulluğu da güzelleşir. Sonuçta insan hayatındaki en önemli unsur Allah’a kul olmaktır.

Bu husus Kur’ân’da “insanların en faziletlisi” ve iki cihan serveri Hz. Muhammed -sallallâhu aleyhi ve sellem- hakkında Allah Teâlâ tarafından “kulum” (‘abdi) diye beyan sadedinde şöyle buyurmuştur:

“.. *Kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir*”.¹²⁹ Ayrıca Kur’ân-ı Kerim diğer peygamberler, cinler, hatta melekler içinde “abd” kul ifadesi kullanılmıştır.¹³⁰ İnsanda kulluk dediğimiz vasıf her an bizleri saracak olan ahvâlimizdir. Allah’a hakkıyla kulluk yapan kişinin ahvâli ve hâlet-i ruhiyesi bambaşka olur.

Nitekim insan günde beş defa “*Allah’ım sadece sana kulluk ederiz ve senden yardım dileriz*”¹³¹ diyerek her namaz kıldığında Allah’a söz vermektedir. Namaz kılarken Allah’a söz verip de sözümüzü tutmadan kulluğumuzun şuuruna varamazsak o halde hüsrana uğrarız.¹³²

Bundan dolayıdır ki kulluk her halimize sirayet etmelidir. Sadece ibâdet ederken ya da dinimizin bir emrini yerine getirirken değil, tüm yaşantımızı ihata etmelidir. Çünkü insan olarak yaratılışımızın ilk vasfı, Rabbimizin kulları olmaktır.

Netice olarak herkes yaratılış fitratına uygun olarak ilk önce kuldur, kulluk vasfı en başta gelir ve insanın ibâdet etmesi tabiî olarak edâsı gereken bir husustur. Çünkü Allah bizleri emrine itâat etmemiz ve kulluğun şuurunda olup güzelce yaşantımıza

¹²⁸ Muhammed 47/19.

¹²⁹ el-İsrâ 17/1.

¹³⁰ el-Enbiyâ 21/25.

¹³¹ el-Fâtîha 1/5.

¹³² ez-Zümer 39/15; en-Nisâ 4/119; el-Hac 22/ 11.

yansıtmanız için hayatı bizlere bahşetmiştir.¹³³ İnsanın yaratılış doğasındaki kulluk vasfı en başta gelmekte ve bundan sonra kazanılan diğer ârizi vasıflar; eş, anne ve evlat gibi vasıflar gelmektedir.

b). Köle mânasına gelir

Sözlükte bahsedilen ikinci anlam ise hukuki bağlamda hürriyetinden yoksun olan köleyi ifade eder. Bu anlamda Kur’ân-ı Kerîm’de sadece dört yerde geçmektedir. Üç âyette tekil olarak “abd” (عَبْدٌ) sîgasıyla,¹³⁴ bir âyette ise çoğul olarak “’ibâd” (عِبَادٌ)¹³⁵ sîgasında gelmektedir.¹³⁶ Yani bu şekilde farklı farklı olarak kalplarda gelmektedir.

Ayrıca kavramın buradaki kullanımıyla dînî açıdan değil (Allah ile kul arasındaki kölelik), sosyal açıdan efendi-köle ilişkisindeki köleliğin mevkiisini belirlemektedir. Bu minvalde “abd” olmak kişinin kendi fitratında olan doğal sıfatı değil, ârizi olan (sonradan kazanılan) sıfatıdır diyebiliriz. Çünkü her insan aslında hürdür yani Allah Teâlâ kullarını hür olarak yaratmıştır.

Köle olan bir insanda hangi yolla olursa olsun, hürriyetine kavuşarak bu “Abd” kölelik sıfatından beri olabilir. “abd” Kelimesinin çoğulu “’ibâd” (عِبَادٌ) kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de köle olarak kullanıldığını gösteren âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin”.¹³⁷ Yine “köle” mânasında kullanılan “abd” için, âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: *“Mümin bir köle, hür bir müşrikten daha*

¹³³ el-Enbiyâ 21/19.

¹³⁴ el-Bakara 2/178, 221; en-Nahl 16/75.

¹³⁵ en-Nûr 24/32.

¹³⁶ Râğıb, *Müfredât*, 542.

¹³⁷ en-Nur 24/32.

iyidir".¹³⁸ Hadis-i şerifte Hz. Peygamber-sallallâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz de şöyle buyuruyor: "Üzerinize, sizi Allâh Teâlâ'nın kitabı ile yöneten bir abd bile vâli tâyin edilse, onu dinleyin ve itâat edin".¹³⁹

أَلْحَرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى ۖ فَمَنْ غُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ...
"Hüre hür, köleye köle, kadına kadın".¹⁴⁰ Anlaşılacağı üzere, Kur'ân-ı Kerim'de "abd" kavramının iki anlamda kullanıldığı ve gördüğümüz dört âyette köle anlamını ifade ettiği malumdur.

2.1.1.3. "Abd" (عبد) Kavramının Kapsamı

Kur'an-ı Kerim'in indirilişindeki gaye, genel anlamda tüm insanlara,¹⁴¹ özel anlamda müminlere¹⁴² doğru yolu göstermektir. Çünkü Kur'an-Kerim insanı muhatap alır ve dini istikamete yönlendirir. Ancak tüm insanlar ilahi mesaja müspet yaklaşmak şöyle dursun, bazıları Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "kendini zengin görerek"¹⁴³ ve "kibirlenerek"¹⁴⁴ menfi tavır sergilemek suretiyle nefsini ilahlaştırır.¹⁴⁵

Bazen de haddini aşarak Fir'avun gibi "Ben sizin en yüce Rabbinizim"¹⁴⁶ diyecek kadar böbürlenmektedir. Böylece insanın fitratındaki benlik yükselir ve insanı Allah'a karşı asi olmakta ileri götürerek kendini ilahlaştırmaya kadar uzanır. Dolayısıyla

¹³⁸ el-Bakara 2/221.

¹³⁹ Buhârî, "Ahkâm: sem' ve tâat", (7142).

¹⁴⁰ el-Bakara 2/178.

¹⁴¹ el-Bakara: 2/185.

¹⁴² el-Bakara 2/2, 97; Yûsuf 12/111; en-Nahl 16/64, 89; en-Neml 27/2.

¹⁴³ el-Abese 80/5; el-Leyl 92/8; el-Alak 96/7.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/87; en-Nisâ 4/173; Yûnus 10/75; el-Kasas: 28/39; el-Müddessir 74/23.

¹⁴⁵ el-Furkân 25/43; el-Câsiye 45/23.

¹⁴⁶ en-Nâzi'ât 79/24.

kulluk, öncelikle kulun Allah'a karşı tutumunu, davranışlarını ve münasebetinin konumunu belirlemektedir. Bu durumda, insanın tüm vasıflarının en önemlisi olan “abd” (kul) olma sıfatı dikkat çekmektedir.

Kur'ân- Kerîm'deki kullanımında her insan “abd” vasfıyla özdeşleştiği görülmektedir. Bu vasıf kulun Allah ile olan bağlantısını çok iyi ortaya koyar. Hatta abd kavramı, bir kulun Rabbi'yle olan münasebet ve alakasında ona doğru yolu bulacak bir yol gösterir. Bunun gerçekleşmesi ise kulun Allah ile olan münasebetinde ilahi mesaja verdiği ehemmiyetle olur. O halde insan kulluğunun gereği olarak çizgiyi aşmadığı müddetçe Allah'ın abd'idir. Aksi takdirde bile olsa yine Allah'ın abd'idir.

Neticede insan her haliyle kuldur ve insan olmanın gereği de “abd” olmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda insanın bahsedildiği bazı âyet-i kerimelerde onun “abd” olma özelliğinin açıkça belirtildiği görülmektedir. Nitekim Allah Teâlâ âyette bu hususu genişçe beyan etmiştir.¹⁴⁷

Yine Allah Teâlâ kulları içinden kendisinin dilediği ve onların da kalbi hazır olanı hidayete erdirtir,¹⁴⁸ buyrulduğu âyet-i kerimedeki ‘ibâdihî konumuz açısından manidardır.

Allah Teâlâ'nın “Rab” oluşunun öncül tezahüründen rızıkla nimet verdiği âyetlerde, insanın “abd” olma vasfına dikkat çekilerek Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: (*‘ibâdihî*) *kullarından dilediğine bol nimet veriyor, dilediğine de az veriyor*¹⁴⁹ âyetinde ifade ettiği genel manadan hareketle buradaki abd kelimesinin ister mümin ister kafir olsun bütün insanları da içine aldığını söyleyebiliriz.¹⁵⁰

¹⁴⁷ el-En'âm 6/18,61.

¹⁴⁸ el-En'âm 6/88.

¹⁴⁹ el-Kasas: 28/82.

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh, Şemsüddîn, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Medâricü's-sâlikîn*, C.1 (Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Kâhire, 1403/1983), 118.

2.1.2. Kul Mefhûmundaki Temel Kavram İbâdet (عبادة)

İbâdet (عبادة) kavramı ‘abd (عَبْدٌ) kelimesiyle aynı kökten türemiş olup, bu kelimenin incelenmesi konumuza katkıda bulunacağı düşüncesiyle açıklamaya tabi tutulmuştur.¹⁵¹ Kul mefhûmu çok kapsayıcıdır ve kulluk içinde birçok amel çeşidini barındırır.

Dünyadaki tüm yaratıkların hepsinin kulluğu birbirinden farklıdır. Meselâ: İnsanın Allah’a karşı olan kulluğu başka türlü, hayvanların ise başka türdür. Yine cemadatların ve toprağın altı ve üstündeki her bir varlığın kulluğu birbirinden farklılık arzeder.

Allah’a yapılan kulluğun birkaç boyutları olmakla beraber; zikir, tesbih, hamd, şükür vb. itâat, tevâzu ve tezellül gibi kavramlar ibadeti ifade eden kavramlar olup, kulluk mefhumunun kapsamındadır. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulduğu üzere:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ “Gökte ne varsa, yerde ne varsa hepsi Allah’ı tesbih

ederek kendi kulluğunu bildirir”.¹⁵² Bir başka âyet-i kerîmede de bahsedildiği üzere, ibâdet her bir Müslümanın zimmine yüklenmiş ve edasıyla mükellef olunan fiillerdir.

İslâm’a giren bir kişinin ilk olarak şehadet getirdikten sonra yapması gereken, dinin emir ve yasaklarına riayet etmesi; farz, vacip ve sünnet gibi belli başlı amelleri yerine getirmesi gerekmektedir. Burada ibâdet’in neyi ifade etmekte ve ne anlama gelmekte olduğu incelenecektir.

¹⁵¹ Hamîdullah, “İbâdet”, *DİA*, 1/57.

¹⁵² el-İsrâ 17/44; el-Hadîd 57/1.

2.1.2.1. İbâdet (عبادة) Kavramını Sözlük Anlamı

Arapçada “abede” (عَبَدَ) fiilinden türetilmiş mastar kalıbı olan ibâdet (عبادة) kavramı, “tâat”¹⁵³ “itâat etmek”¹⁵⁴ “ilâhlaştırmak”¹⁵⁵ “tapmak, boyun eğmek ve kulluk etmek”¹⁵⁶ “başkasını tazim (yücelterek) ederek yapılan davranışlar”¹⁵⁷ mânalarına gelmektedir.

Arap toplumunda ibâdet kelimesinin “itaat etmek” mânasından yola çıkarak, uslu ve yumuşak huylu deveye “ba’îrun mu’abbed” (بَعِيرٌ مَعْبُدٌ)¹⁵⁸ ifadesi kullanılmıştır. Yine üstünde çok fazla yürünmekle düzleşen ve yürümesi kolay hale gelen yol için de “tarîkun mu’abbed” (طَرِيقٌ مَعْبُدٌ)¹⁵⁹ ifadesinin kullanımı yaygındır.

¹⁵³ Ebû İshâk, İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhû*, nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî, C.1 (Âlemü’l-Kütüb: Beyrût, 1408/1988), 48; İbn Fâris, *Mü’cemü’l-Lüğâ*, thk. Abdül Muhsin Sultân, C. 3 (Müessesetü’r-Risâle: Beyrût, 1406/1986), 642; Cevherî, *es-Sihâh*, C.2, 503; İbn Manzûr, *Lisân*, C.3, 272; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 378; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 5, 83.

¹⁵⁴ Zebîdî, *A.g.e.*, C. 5, 84.

¹⁵⁵ *A.g.e.*, C.5, 84; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C.3, 272.

¹⁵⁶ Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C.1, 640.

¹⁵⁷ Ebû Abdillâh, (Ebû’l-Fadl) Fahrüddîn, Mohammed b. Ömer b. Hüsyn, er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-Gayb/et-Tefsîru’l-kebîr*, C.1 (Kâhire, 1938), 196.

¹⁵⁸ Halîl, *Kitâbü’l-Ayn*, C.2, 50; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, C. 1, 418 ; İbn Fâris, *Mücmelü’l-Lüğâ*, C. 3, 642; Cevherî, *eş-Şihâh*, C. 2, 503; Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, (yrs. 1399/1979), 406; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 274; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 5, 88.

¹⁵⁹ Halîl, *a.g.e.*, 2, 50; İbn Abbâd, *el-Muhît fi’l-Lüğâ*, 1, 431; İbn Fâris, *Mü’cemü’l-Lüğâ*, C. 3, 642; Cevherî, *eş-Şihâh*, C. 2, 503; Ebü’l-Hasen, Alî b. İsmâîl, ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhassas*, C. 8 (Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye: Beyrût, trs.), 96; Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, 406; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 274; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 379; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 5, 88.

Diğer bir tarifte “ibâdet” kavramının sözlükteki asıl anlamından; tezellül, hudû‘ (خضوع) tevazü mânaları kastedilmektedir.¹⁶⁰ Bu tarifte bahsedilen ibadet kelimesinin anlamı içinde bulunan hudû‘ kelimesinin mânası, tâat kelimesiyle yakın anlamlı olsa da bazen farklılık bulunmaktadır. Hudû‘ kelimesinden kastedilen mânada iç teslimiyet öndeyken, taâtta kastedilen mânada amel yani bir fiiliyat ön plandadır. Öyle ki insanın içindeki bir halin bilinmesi ancak onun dışa yansıyan fiilleriyle mümkündür.¹⁶¹

Mevdudî (v.1903/1979), ibâdet kavramını tanımlarken itaat etmek ve tevâzu göstermek, bunun yanı sıra karşısındaki kişinin emirlerini razı olarak yapmak ve ondan yüz çevirmeksizin daima itaat etmek hatta itaat edilen varlığın kendisini istediği yöne çekmesine razı gelmektir diye ifade eder.¹⁶²

Dolayısıyla ibâdet kavramının sözlüklerdeki tanımlarından yola çıkacak olursak, “abede” (عَبَدَ) fiilinden türetilmiş master kalıbı olan “ibâdet” (عِبَادَة) kelimesi sadece Allah’a atfedilir.¹⁶³ Bazen de “abede” fiilinin değişik sîga forumlarından türetilmiş olan ibâdet kelimesinin, Allah’tan başka varlıklar için de kullanımı söz konusudur.

Yine “abede” (عَبَدَ) fiilinden türeyen tâat anlamına gelen *abdîyyet* (عَبْدِيَّةٌ), *‘ubûdiyyet* (عُبُودِيَّةٌ) ve *‘ubûdet* (عُبُودَةٌ) formundaki masterlar, lügat alimlerin izahına göre ‘ubûdiyyet’in asıl manasının “züll” (kulun kendini küçük görmesi ve değersiz olduğunu bilip acziyeti itiraf¹⁶⁴ içinde boyun eğerek itaat etmesi) ve “hudû” (itâat etmek, boyun

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, C.3, 273 ; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C.5, 84; Cemal Ağırman, “Sünnet’te İtâat”, *MÜİF* (Yayınlanmamış Doktora Tezi. M.Ü. Sosya Bilimler Enstitüsü, 1995), 29-30.

¹⁶¹ Ağırman, “Sünnet’te İtâat”, 30.

¹⁶² Seyyid, Ebu’l-A’lâ, Mevdudî, *Kur’ân’a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı ve İsmail Kaya, (İstanbul : Beyan Yayınları, 1983), 89-90.

¹⁶³ Halîl, *Kitâbü’l-Ayn*, C. 2, 48 ; İbn Fâris, *Mekâyis*, C. 3, 728; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 271; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 5, 84.

¹⁶⁴ Râğıb, *Müfredât*, 543; İbn Faris, *Mekâyis*, C. 4, 205; Mustafa vd. *el-Mu’cemü’l-Vasît*, C. 1. 585.

eğmek ve tabi olmak)¹⁶⁵ anlamlarına geldiği ifade edilmektedir. En barız tabirle ‘ibâdet (عبادة) ubûdiyetin ileri noktası olup, tezellül ve hudû‘nun daha da üst makamını bildirmekte olduğu ifade edilebilir.

2.1.1.2. İbâdet (عبادة) Kavramının İstilah Anlamı

“İbâdet” (عبادة) kavramı, Kur’an- Kerim’de çok fazla zikredilen kavramlardan biri olup, isim fiil ve mastar olarak iki yüz elli altı yerde geçmektedir.¹⁶⁶ Sözlükte “alçak gönüllülük, tevazü ve itâat¹⁶⁷ gibi mânalara geldiği bilinen bu kavramın ıstılahtaki anlamı ise: Kulun Allah’a karşı hürmet ve tazim göstermek suretiyle kulluğunun farkına vararak itaat etmesini, O’nun razı olacağı şekilde hayatını sürdürmesini ve Rabbi’nin sevgisini elde etmek için sergilemiş olduğu hal ve davranışları ifade etmektedir.¹⁶⁸ İbâdet kelimelerinin farklı türevlerinin anlamında da “itaat” mânası bulunmaktadır.¹⁶⁹ Bahsedilen bu tür davranışlar kulluk kapsamındadır ki ibâdet etmek bir nevi itâat etmek demektir. İtâata en layık olan da bizim gerçek ma‘bûd’umuz ve yegâne ilahımız olan Allah Teâlâ’dır. Kendisini ibâdete veren takva sahibi kimseye ‘âbid (عابد) denildiği gibi, kendisine ibadet edilen Hakk’a ma‘bûd (معبود) denilmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 3, 271; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 5, 83.

¹⁶⁶ Kalkan, *Kavram tefsiri*, C.1, 84.

¹⁶⁷ İbn Fâris, *Mekâyıs*, C.4, 205; İbn Manzûr, *Lisan*, C.3, 270; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, C.1, 296; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C.8, 327; Mustafa vd. *el-Mu’cemü’l-Vasît*, C.1, 586; Hasan, *Tefîrû-Lugaviyyûn*, C.3, 93.

¹⁶⁸ Mustafa Sınanoğlu, “İbâdet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 233.

¹⁶⁹ İsmail Karagöz, *Kur’ân’da İbâdet Kavramı*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1997),

¹⁷⁰ Kalkan, *Kavram tefsiri*, C. 1, 88; Tahir Altun, “Kur’ân’da İbâdet Kavramı” (Yüksek Lisan Tezi. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 7-28.

İslâmî literatürde ibadet kavramı: Genellikle kulun dâima Allah'ı tazim etmek suretiyle ibadet ve itâat şuuruyla yaptığı kulluk olup, 'ubûdiyyet ve 'ubûdet terimleri de ibadetin kapsamı içindedir.¹⁷¹

Bundan dolayı ibadet kavramı için genel tabirle kulun daima Rabbi'nin rızasını elde etmek için dinin emrettiği hususlara uygun olan işleri yapmasıdır denilmektedir.¹⁷²

Aynı şekilde kul ibâdet etmekle her defasında Allah'a biraz daha yaklaşmış olur. İnsan nefsin istek ve arzularını sadece Allah rızasını gözeterek hâlis niyetle terk ederse, insan her ne işle meşgul olursa olsun bu niyetinden dolayı hem ibadet etmiş gibi sevap elde etmiş hem de Allah rızasını gözettiği için yaptığı her işinde Allah'a daha da yaklaşmış olmaktadır. Bu husus âlimlerin "salih niyet, âdetleri ibadete çevirir"¹⁷³ sözüne vurgu yapmaktadır. Zira niyet, salih amel yapmak için etkili olan en başlangıç kademedir.

Öte yandan ibadet kavramının mânasında tevazuyu ön planda tutanlar olmakla beraber bunların arsından Taberî (v. 310/922) ibâdetin tarifinde bulunurken: İbadet etmekle boyun eğmeyi ve itaat etmeyi, alçakgönüllü olmakla tevazu göstermeyi kasteder.¹⁷⁴

Bağavî (v. 516/1122) de ibâdeti, Allah'a hakiki mânada itaat ederek boyun eğmek ve tevazü sahibi olmak¹⁷⁵ diye tarif ederken, onun bu yorumu Taberî'nin tarifıyla benzerlik arzeder.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisân*, C.3, 270; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C.8, 327.

¹⁷² Ferhat Koca, "İslâm'da İbâdet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/241.

¹⁷³ Davut Aydüz, "İslam'da İbâdet ve İbâdet - Amel İlişkisi. *Yeni ümit Dergisi*, S. 60 (2003): 40-48.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmu'l-Beyan*, C. I, 160.

¹⁷⁵ Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, *Me'alimü-t- Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma' Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Hariş, C. 1 (Dâru Taybe: Riyad, 1987), 53.

Yine Cürcânî (v.816/1413) ibâdet'in terim mânasını şöyle ifade eder: Mükellefin Rabbi'ni yüceltmek için nefsinin arzusunun hilafına yapmış olduğu fiillerdir.¹⁷⁶ "ibâdet" kavramı hakkında buraya kadar yapılan tanımlardan hareketle; onun "tâat, hudu", "zül" kelimeleriyle aynı manada olduğunu söylemek mümkündür.

Fahreddin er-Râzi (v. 606/1210) ibâdeti saygının en ileri derecesi diye tanımlarken,¹⁷⁷ İbn Kayyûm el-Cevzîyye (v. 751/1350) ise ibâdet kavramının, sevgi ve itâat unsurlarını kapsadığını, hatta bahsedilen böylesi vasıf ve özelliklerin bir arada bulunmadığı bazı davranışların ibadet sayılamayacağını belirtmektedir.¹⁷⁸

Râğıb el-İsfahânî'ye (v.418/1024) göre, ibâdet tevazunun (alçak gönüllülüğün) en ileri derecesi, 'ubûdiyyeti ise alçak gönüllülüğün dışı yansıyan halidir. Böylece ibadeti 'ubûdiyyetten çok daha üstün ve önemli gördüğü bilinmektedir.¹⁷⁹

İbadetin iki türü olup biri zorunlu, diğeri ise iradeye bağlı olan kısmıdır. Bunlardan birincisi; kâinattaki tüm varlıkların Allah'a zorunlu olarak karşı koyamamaksınız boyun eğmesini ifade eder. Bu husus âyet-i kerîmede buyrulduğu: "Allah'a secde etmek"¹⁸⁰ ifadesinde görülmektedir.

İkincisi; iradeye bağlı olarak akıl sahibi varlıkların kendisi isteyerek hür ve özgür iradesiyle yapacağı ibâdettir.¹⁸¹ Bu tür ibâdet ise insanın hür iradesine bağlı olduğundan yapıldığında mükâfat verilen yapılmaması durumunda ceza taksimi gerektiren ibadettir.¹⁸²

¹⁷⁶Ali b. Muhammed, Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitâbü't-Te'rîfât*, (Beyrût, 1983); Ağırman, "Sünnet'te İtâat", 30.

¹⁷⁷ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 14, 159.

¹⁷⁸ İbn Kayyûm, *Medâricü's-sâlikîn*, C.1, 58; Pak. "Kur'an'da Kulluk", 63-70.

¹⁷⁹ Râğıb, *Müfredât*, çev. Güneş, 647.

¹⁸⁰ er-Ra'd 13/15; el-Hac 22/18; er-Rahmân 55/6.

¹⁸¹ Râğıb, *Müfredât*, 647.

¹⁸² Koca, "İbâdet", *DİA*, 19/242.

Elmalılı M. Hamdi Yazır (v. 1295/1878/1942) ibâdetde bulunması gereken niyet ve kurbet unsurlarına dikkat çekerek, ibadeti niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve Yüce Allah'a kurbet ve yakınlık ifade eden özel itâattir şeklinde tanımlar.¹⁸³ Ayrıca ibadet kavramı, kulun Allah'a karşı saygı göstergesi olarak; Nüsük, dua, hudû', huşû', rükû', gibi kavramları da içine almaktadır. Böylece bu kelimelerin de bazen kulluk mânasındaki ibadet kavramıyla aynı ya da yakın anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁸⁴ Demek ki ibâdet kavramı İslâm literatüründe sadece Allah'a ibâdet etmek anlamında olup, kulun beden, kalben ve ruhen tüm vücuduyla kendi başına ya da topluluk içinde olsun, gizli ya da açıkta olsun, her halinde Allah'a karşı "bilinçli" bir şekilde yerine getirdiği tâat ve kurbettir diyebiliriz.¹⁸⁵

2.1.1.3. İbâdet (عبادة) Kavramının Kur'ân'daki Bağlamı

Genel olarak ibâdet kavramının Kur'an-ı Kerim'de nasıl geçtiğini incelediğimizde, dokuz farklı âyette masdar kalıbıyla 'ibâdet (عبادة),¹⁸⁶ on iki âyette ise isim fail kalıbında 'âbid (عابد), 'âbidûn (عابدون), 'âbidîn (عابدین) ve âbidât (عابدات)¹⁸⁷ formlarında yer almakta ve yaklaşık yüz yirmi civarı yerde fiil kalıbıyla¹⁸⁸ geçtiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ibâdet etmek kavramı, yalnız Allah'a inanmak, emir ve nehiyelerine içtenlikle boyun eğmek, şerî hüküm ve kanunlara hakkıyla riayet etmek; namaz, hac, zekât, oruç vb. fiilleri yerine getirmek, ayrıca helal haramlardan ayırarak tutmak, şüphelilerden kaçınmak, zâhirde ve bîatında Allah'ın hükümlerine razı olmak ve hakîki

¹⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, 101.

¹⁸⁴ Sınanoğlu, "İbâdet", *DİA*, 19/233; Altun, "Kur'ân'da İbâdet Kavramı", 7-28.

¹⁸⁵ Kalkan, *Karam Tefsiri*, C.1, 85.

¹⁸⁶ en-Nisâ 4/172; el-A'râf 7/206; Yûnus 10/29; el-Kehf 18/110; Meryem 19/ 65, 82; el-Enbiyâ 21/19; el-Mü'min 40/60; el-Ahkâf 46/6.

¹⁸⁷ bk. el-Bakara 2/138; et-Tevbe 9/112; el-Enbiyâ 21/53, 73, 84, 106; el-Mü'minün 23/47; ez-Zuhrûf 43/81; et-Tahrîm 66/5; el-Kâfirûn 109/3,4, 5.

¹⁸⁸ Abdülbâkî, *Müfehres*, 441-443.

ilah olarak O'nu benimsemek gibi anlamları ihtiva etmektedir.¹⁸⁹ Âyetlerde zikredilen tüm ibâdet kelimelerinin tevhîd anlamında¹⁹⁰ olduğu rivayet edilen İbn Abbâs'tan (v. 687/888) gelen bu görüş diğer müfessirleri de büyük oranda etkilemiştir. Âyet-i kerîmedeki: “*Muhakkak ki yalnızca ben Allah'ım, bana ibadet et*”¹⁹¹ emrindeki mânadan “beni birle”¹⁹² yani tevhîd kastedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ve bu görüşteki müfessirler “*Şu evin Rabbi'ne ibâdet etsinler*”¹⁹³ âyet-i kerîmede zikredilen “ibadet etmek” sîgasını “birlemek” şeklinde tefsir ederek, ibâdete tevhîd anlamı yüklemişlerdir.

Diğer âyet-i kerîmede: “*Sadece Allah'a kulluk şuurunda olup ibâdet edin ve Allah'a hiçbir şeyde ortak koşmayın*”¹⁹⁴ âyetinde yer alan “Allah'a ibâdet edin” ibaresini İbn Abbâs (v. 68/687-688) “O'nu birleyiniz” anlamında tefsir ederek ibadeti tevhid anlamında izah etmiştir.

Râzî'ye (v.606/1209) göre, ibâdet: Kulun her işinde ancak Allah'ın emrettiği ya da yasakladığı gerekçesiyle eylemlerini ona göre tertip etmesi anlamında olup, bu nedenle insanın her haliyle yaptığı amellerin ibadet kapsamında değerlendirileceğini ifade etmektedir. Bu minvalde ibâdeti sadece tevhîd mânasında anlamayıp daha geniş kapsamda değerlendirmek isabetli bir yaklaşım sunmaktadır.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Karagöz, *Kur'an'da İbâdet Kavramı*, 53.

¹⁹⁰ Pak, “Kur'an'da Kulluk”, 70.

¹⁹¹ et-Tâhâ 20/14.

¹⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 3, 144.

¹⁹³ el-Kureyş 106/3.

¹⁹⁴ En-Nisa: 4/36.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. 10, 76-77.

Öte yandan Taberî (v. 310/923) de İbn Abbâs'tan (687/888) nakledilen bu görüşün aksine âyette bahsedilen “ibadetten” kastedilen anlamın itaati ve ibâdeti yalnız Allah'a karşı yapılması gerektiğini iddia etmektedir.¹⁹⁶

Yine Âlûsî (v.1270/1854) de Allah Teâlâ'nın ben tüm mahlukâtı kendisine kul olmasından dolayı sırf bana ibadet etsinler diye halk eyledim buyurduğu¹⁹⁷ âyet-i kerîmedeki ibâdetin tevhîd anlamında olduğunu söylemektedir.¹⁹⁸

Sonuç olarak ibâdet kavramının Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımıyla ilgili şunu diyebiliriz; kavram tüm varlıkların sadece Allah'a ibâdet etmek maksadıyla yaratılmaları¹⁹⁹ ve tarihte gönderilen tüm Peygamberlerin de insanları Allah'a karşı kulluk etmeye çağırarak için gönderildikleriyle anlamlandırılmıştır.²⁰⁰

Aynı şekilde bu kavramın Kur'ân-ı Kerim'de tevhîd,²⁰¹ itaat,²⁰² dua,²⁰³ boyun eğmek,²⁰⁴ secde,²⁰⁵ Allah'ı bilmek ve tanımak²⁰⁶ gibi anlamlarda kullanılmış olduğu görülmektedir.

¹⁹⁶ Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, el-Âmülî, et-Taberî, el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân, fî tefsîri'l-Kur'ân*, C. 1 (Kahire, 1373-1376, Cüz, 1), 160.

¹⁹⁷ ez-Zâriyât: 51/56.

¹⁹⁸ Ebü's-Senâ, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd, el-Hüseynî, el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, C. 1 (Beyrût), trs., 144.

¹⁹⁹ ez-Zâriyât 51/56.

²⁰⁰ el-Bakara, 2/83.

²⁰¹ en-Nisâ 4/36.

²⁰² el-Bakara 2/172.

²⁰³ el-Müminûn 40/60.

²⁰⁴ el-Fâtiha 1/5.

²⁰⁵ el-A'râf 7/206.

²⁰⁶ ez-Zâriyât 51/56.

Bu mânalardan hareketle ibadet İslâm'ın emir ve yasaklarını gözetmeyi, Allah'ın sınırlarını korumayı ve O'nun rızasını kazanmayı amaçlamaktadır. İman, niyet ve ihlas da ibâdetin önemli unsurlardandır. Çünkü ibâdetin gerçek mânada kabul edilmesi için niyet başta olmak üzere ihlaslı olmak yani içtenlikle sadece Allah'ın rızası için yapılması gerekmektedir.

Dolayısıyla bahsi geçen ibâdet kavramının Kur'ân-ı Kerim'de oldukça fazla zikredilmesi de onun önemini vurgular. Bu kavramın ilk olarak geçtiği yer ise nüzul sırasına göre beşinci sıralamaya giren Fâtiha sûresidir. Daha sonra bu kelimenin kullanımı ilâhi mesajın (vahyin) son demlerine ulaşana kadar sıklıkla tekrarlandığı ve Mekki olan sûrelerde daha çok zikredildiği görülmektedir.²⁰⁷

2.1.2.4. İbâdet (kulluğun) Çeşitleri

Dinimizde hürmet, itâat, zillet, tâzim ve boyun eğmenin en ileri noktasının göstergesi²⁰⁸ olan ibâdet, sadece Allah'ın hakkı ve layığı olduğundan yalnız O'na yapılması gerekir ki buna bir başkası asla hak ve lâıyk olamaz.²⁰⁹ Zira insanlara bu dünyadayken verilen nimetlerin tek sahibi ve de ahirette karşılaşıacağı tüm lütufları bahşeden yalnızca Cenâb-ı Hak'tır. Bundan dolayı Allah'ın yüce rahmet ve merhametine şükretmek edasıyla yalnızca insanlar değil, tüm kâinattaki varlıklar Rableri'ne karşı kulluk etmektedir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yeryüzü ve gökyüzünde olan tüm yaratıkların Allah'a hamd ederek ona tesbih edeceği beyan edilmektedir.²¹⁰ Ayrıca yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar hatta kuyruk olup saf halinde uçuşan kuşlar gibi diğer varlıklar da

²⁰⁷ İbâdet kavramı Mekke döneminde inen âyetlerde yüz yirmi kadar yerde geçerken, Medine döneminde inen âyetlerde sadece yirmi küsur yerde görülür. bk. Abdülbâkî, *Müfrehes*, “i-b-d-t”, 441-443.

²⁰⁸ Râğıb, *Müfredât*, 647; Kalkan, *Kavram Tefsiri*, C. 1, 84.

²⁰⁹ el-Fâtiha 1/5; en-Nahl 16/36 ; el-İsrâ 17/23.

²¹⁰ el-İsrâ 17/44.

kendi halinde ibâdet ederek kulluk sergilemektedirler. Ancak bu tür varlıkların yaratılışında kendilerine bilinç (akıl) verilmediğinden dolayı onların hiçbir hususta tercih yapabilmesi söz konusu değildir.

Böylesi ibadetlere “el-ibâde bi't-teshir” (العبادة بالتسخير) yanı zorunlu olarak yapılması gereken ibâdet adı verilmiştir.²¹¹ Bu bakımdan tüm mahlûkatın yaratılmasının sebebi de Allah’a ibâdet etmek²¹² olduğu aşıkârdır.

Dolayısıyla insanlar kendi hür iradeleriyle Allah’a ibâdet ettiğinde onların ibâdetine “el-ibâde bi'l-ihdiyâr” (العبادة بالإختيار) denilmiştir.²¹³ İbnü'l-Arabî'ye (v. 638/1240) göre, kulluk: Zatî kulluk ve emrî kulluk diye iki kısımda değerlendirilir. Bir başka deyişle; fitrî, umumi ve aslî gibi farklı tabirlerle adlandırılan zatî kulluğa misal olarak: “*Debelenen hiçbir varlık yoktur ki Allah onun perçeminden tutmuş olmasın*”²¹⁴ buyrulmaktadır. Bu âyette ifade edildiği üzere yalnızca insan ve cinlerin kulluk emriyle mükellef değil, dünyadaki varlıkların hepsinin mutlak anlamda Allah'ın kulu, kölesi, olduğu ve ona muhtaçlığı kastedilmektedir.

Burada İbn Arabî'nin (v. 638/1240) tekvinî emirle (var oluş hali) açıkladığı bu durum bütün mahlûkatın yaratılışındaki kulluğunu göstermektedir. Buna ilgili olarak: “*Gökte ve yerde olanların tamamı Allah'ı tesbih eder*”²¹⁵ âyet-i kerimesi işâret edilebilir.²¹⁶

²¹¹ el-Hac 22/18.; en-Nûr 24/41.

²¹² ez-Zâriyât 51/56.

²¹³ Râğib, *Müfredât*, 647; Koca, “İbâdet”, *DİA*, 19/242.

²¹⁴ el-Hûd 11/56.

²¹⁵ el-Cum'a 62/1.

²¹⁶ Muhyiddîn, Muhammed b. Alî b. Muhammed, el-Arabî, et-Tâî, el-Hâtimî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkîyye*, C. 2 (Dâru Sâdır: Beyrût), trs., 215-216.

Dolayısıyla aslî yani fıtrattan gelen tabii kulluk, insanın yaratılışından itibaren meydana gelen kulluk iken, emrî kulluk, insanın belli çaba ve gayretleriyle elde ettiği bir makam ve mevki gibi kazanılan kulluğu ifade etmektedir.²¹⁷

2.1.2.5. İbâdetin Önemi ve Faydaları

İslâm literatüründe ibâdetin faydası azımsanmayacak kadar çoktur. Öyle ki dinimiz baştan sona tamamen ibâdet üstüne kurulur.²¹⁸ İbâdet müminin hayatının her alanını kapsamaktadır. Yani müminin, ilk başta İslâm'a girmek için kelime-i tevhîd getirmesi itibaren hayatının sonuna kadar olan süreci içine alır ve ecel gelip ölüm gerçekleşene kadar insanın ibadet mükellefiyeti devam eder.

İbâdetlerin, İslam dinin öz ve iliği olduğunu ifade eden hususlar da vardır. Dinimizde ibadet, iman esaslarından sonra hemen gerçekleştirilmesi gereken ikinci şart olarak belirlenmesi ibadetin önemini daha da vurgulamaktadır.

Bir başka tarifte din, en sade anlamında tevhid (Allah'a iman etmek) ve layıkıyla kulluk gereksinimlerini yerine getirmek (ibadet) olup imandan sonra gelen Müslümanın uyması gereken birtakım hususları barındırmaktadır. Bu durum kulların da muhtaç olduğu ibadettir. Kişi ibadet etmekle Allah'a kul olmalarının yanı sıra dinin en temel prensibine uymuş olur. Yani ibadet etmek imandan sonra gelen prensip olduğundan mümin olmanın ikinci boyutudur.

Diğer taraftan mümin olmak için aranan şartların üçüncü boyutu olarak ahlâk yani ihsan şuuru karşımıza çıkmaktadır. Kul daima takva hayatı üstünde olmaya gayret ederek nazargâhi ilâhi olacak bir kalbe layık olmalıdır. Mümin kalbinde Allah'a karşı azamet, sağlam irade, ihsan şuuru (Rabbi'ni görüyormuş gibi) ihlas, ve samimiyetle ibadet ederse, işte böylesi bir ibadet sahibine maddî ve manevî açıdan iki dünyada da fayda sağlar.

²¹⁷ Semih Ceyhan, "Ubûdiyyet" *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/33-34.

²¹⁸ İbn Teymîyye, *el-Ubûdiyyet*, 43.

İbadetlere psikolojik açıdan bakıldığında insanlara kendi yaşantısında fayda sağladığı gibi, toplumsal düzeyde de ve her türlü davranışlarında onun yararına faydalar sunmaktadır.²¹⁹ İbadet eden kimseler ibadet etmeyenlere nazaran ruh hali daha olumlu olur. Bundan dolayı Allah ile bağı güzel olan kişilerin insanlarla da ilişkileri güzel olur ki bu iki bağı birbirinden tamamen ayrı düşünmek mümkün değildir.²²⁰ Çünkü insan yalnızken ne hal üstüne olursa başkasına da aynı hali sergiler. Bu yüzden ihsan duygusuyla yapılan ibadet, kişinin hayatında çok önemli yere sahiptir. Nitekim Cibrîl hadisinde²²¹ din bu üç boyutu iman, İslâm ve ihsan kelimeleriyle özetlenmiştir.

İbâdetler gerçi davranış bakımından azımsansa da hem Allah Teâlâ'nın emiri olması hem de gözle görülemeyen birçok manevi faydası olması açısından bizim düşündüğümüz maddî anlamın daha da üstüne uzanmakta ve kâinattaki her bir varlığın yaratıcısıyla bağlantılarının değişik biçim ve boyutlarda gerçekleşmesini sağlamaktadır.²²²

Edebiyat âlimi Yusuf Has Hâcib (v. 1077) bu hususla ilgili beyanında: İbâdetin faydasını biri sorarsa eğer, ibâdet kulluktur ve böylesi ulvi kulluk insana tüm hayır kapıların açılmasına vesile olur, insana “kul” vasfının takılması ise bundan dolayıdır cevabını verir.²²³ Yani ibâdet etmenin insana kul ünvanını kazandırdığını ve her türlü hayır kapılarını açtığını ifade etmektedir. Aynı şekilde ibâdetin insana her açıdan huzur verdiği ve insanın kalbinin tatmin olmasını sağladığını ifade eden âyet-i kerîmede müminlerin hatta tüm insanların kalbinin sadece Rabbi'ni andığında huzur ve sükûnetle itminana ereceği bildirilmektedir.²²⁴

²¹⁹ Hayati Hökekleli, “İbâdet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/249.

²²⁰ Koca, “İbâdet”, *DİA*, 19/241.

²²¹ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

²²² Koca, “İbâdet”, *DİA*, 19/241.

²²³ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, nşr. ve ter. Reşîd Rahmeti Arat, C. 2 (Ankara: 1947-59), 246; 3356-3357 nolu beyitlerin çevirisi.

²²⁴ er-R'ad 13/28.

İbn Kesir (v.774/1373) itminan ile ilgili âyet-i kerimede zikredilen hususu yorumlarken, Allah'ı zikreden mümin kulun kalbine ferahlık, huzur, itminan ve sükûnetin dolacağını belirterek en yüksek huzura ulaşmanın Kur'an-ı Kerim'i tilavet etmek olduğunu söylemektedir. Böylece kulun kalbinin huzura kavuşup teskin olacağı ve ferahlayıp sıkıntıların giderilmesindeki en önemli unsurun ibâdet olduğunu belirtmektedir.²²⁵

Yine büyük müfessir âlimi Fahreddin Râzî (v. 606/1210) insanın kalbinin sükûnete ermesindeki gerekli etkenleri beyan ederken; kalbin dünyanın cazibelerine aldanıp Allah'ı anmayı bırakmasıyla kalpte haset, kader, sıkıntı ve dünyaya çok fazla meylin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Şayet insan Allah'a yönelerek zikirle meşgul olursa, kalp ilahi feyizle buluşarak nurlara dolup taşar ve kalbin itminana ermesi hasıl olacağı ifade edilir.²²⁶

Elmalılı (v. 1942) ise Allah'ı anmak ve Allah'ın bizlere hidayet kaynağı olarak gönderdiği Kur'ân- Kerim'in tilavetinin insanın kalbine sekînet, huzur ve ferahlık bahşeden bir ibâdet olduğunu belirtmektedir.²²⁷ Zira insanın asıl yaratılış gayesi budur ki Allah Teâlâ âyet-i kerîmede: “*Ben cinler ve insanları sırf bana tâat etsinler diye yarattım*”²²⁸ buyurması, tüm mahlukatın yaratılışının abes değil, yerine getirecek kulluk vazifesi için olduğuna işâret eder.

Demek ki Allah'ın emirlerine ve razı olacağı islâm şeriata uymak suretiyle kulluk gereğini yerine getirenlerin ebedî saadete mazhar olup bahtiyar olacağı, O'nun nefyettiklerinden sakınmayarak isyan edenlerin hem dünyada hem de ahirette şaki (mutsuz) olacakları ve sonlarının da cehennem olacağı ifade edilmektedir.²²⁹

²²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. 4, 454.

²²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 19, 39.

²²⁷ *Kur'ân Yolu*, Heyet, C. 3, 286-289.

²²⁸ ez-Zâriyât, 51/56.

²²⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, C. 12, 55.

Âyet-i kerimede: “İnsanların hepsi her Allah’a muhtaçtır, O, insanın aklına gelebilecek her bakımdan müstağni (zengin) olandır”²³⁰ buyrulmak suretiyle Allah’ın hiçbir insanın yapacağı ibâdetine muhtaç olmadığı, asıl insanların kulluk etmeye ihtiyacı olduğundan dolayı ibâdet etmesi gerektiği ve Allah’ın kendisinin bizzat üstün varlık olduğuna dikkat çekilir. Öte yandan insanın kulluk idraki içinde ibâdet ve itaate devam etmesi onu zulmetten (karanlıktan) aydınlığa (nura) çıkartacaktır.²³¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Ey Bilal! namaz vakti girince ezan okuyup bizi ferahlandır”²³² buyurması ibadetin insanı feraha kavuşturacağı hususunun önemine dikkat çeker.

Yine Bediüzzaman’ın (v. 1878/1960) izahına göre, insanın huzura kavuşmasında büyük oranda rolü olduğu bilinen ibâdet, insanın hem dünyasının hem de ahiretinin kurtuluşuna vasıta olduğundan, müminin hayatına ibadeti merkez alarak tanzim etmesi gerekir. Zira bu durumun hâlık (Allah) ile mahlûk (kul) arasında şerefli bir rabıta olduğu da vurgulanmaktadır.²³³

Sonuç olarak diyebiliriz ki insanın ibâdet etmesi yaratılış gayesindedir ve her kul Allah’a ibâdet etmekle yükümlü olup, bütün hayatını kulluk çerçevesinde nizam etmelidir. O halde insanın dünyadaki yaşam gayesinin kul olarak ibâdet etmek ve hayatını İslâm’a göre tertip etmek olması gerekmektedir.

Tezimizin buraya kadar olan kısmında genel olarak kul kavramı doğrultusundaki kavramsal çerçeve ele alınıp, gerekli açıklamalara yer verilmiştir. Şimdi ise kulluğun güzel oluşundaki boyutları ve güzel kul makamına ulaştıracak olan haysiyetler ve mümeyyiz vasıflar birer birer ele alınacak olup, âyet-i kerimelerden örneklerle anlatılacaktır.

²³⁰ el-Fâtır, 35/15.

²³¹ Ebû Osman, İsmâil b. Abdurrahman, Ahmed b. İsmâil, es-Sâbûnî, en-Nîsâbûrî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, C. 2 (Dârus-Sâbûnî: Kahire: 1997), 524.

²³² Ebû Dâvûd, “Edep” 86.

²³³ Bediüzzaman Said Nursi, *İşâratü’l- İ’câz*, ter. Abdülmecid Nursi, (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2003), 92.

2.2. Güzel Kul (نِعْمَ الْعَبْدُ) Terkibi

Bu başlık altında Kur’ân-ı Kerîm’deki otuz sekizinci sûre olan Sâd Sûresi’nin otuzuncu ve kırk dördüncü âyet-i kerîmelerinde geçen ni’mel’l-abd (نِعْمَ الْعَبْدُ) terkibi incelemeye tâbi tutulacak olup, kumumuzla ilgili gerekli bilgilere yer verilecektir.

Bu sûrenin isimlendirilmesi hakkında farklı görüşler olup, sûrenin isminin ilk âyetinin sâd harfiyle başlaması sebebiyle sâd denilmiş olduğu, hatta Hz. Dâvûd’un kıssası ele alındığından “Dâvûd” Sûresi olarak da isimlendirildiği ifade edilmiştir.²³⁴

Bu sûrenin nüzulü Mekkî olsa da Medenî Sûre kapsamında olması kuvvetlidir.²³⁵ Sûrenin otuzuncu ve kırk dördüncü âyet-i kerîmelerinde zikredilen “ni’mel’l-abd” terkipteki ni’m (نِعْم) kelimesi, ن-ع-م kökünden türetilmiştir. Aynı şekilde bu kökten türeyen pek çok kelimeler olup, kökleri çok olmasına rağmen mana itibarıyla tek bir köke indirgenebilmektedir.²³⁶

Bu terkipti incelerken karşımıza çıkacak olan “abd” kavramından yukarıda genişçe bahsettiğimiz için burada tekrar ele almayacağız. Fakat “ni’mel’l-abd” terkipti oluştuğunda bu terkiptin ifade ettiği anlam ve kapsamı bağlamında incelemelere tâbi tutacağız.

2.2.1. “Ni’mel’l-abd” (نِعْم) Kavramının Sözlük Anlamı

“Ni’mel’l-abd” (نِعْم) kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece eril ve tekil şahıs olarak geçen düzensiz bir fiildir; gramerciler “övgü fiili” olarak isimlendirir.²³⁷ Lügatte masdar olarak iyi yaşam içinde olmak, isim olarak maddî ve mânevî imkânlarla sahip olmak

²³⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 5, 4081.

²³⁵ Bekir Topaloğlu, “Sâd Sûresi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/376.

²³⁶ İbn Fâris, *Mekâyis*. C. 5, 447; Adnan derviş, *İ’rabül-Kur’ân*, C.8, 355.

²³⁷ John Penrice, *Kur’ân Sözlüğü*, çev. Ömer Aydın, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010, 1.bs. 310.

anlamına gelmektedir.²³⁸ Tercümelerde mükemmel olmak mânasında kullanılır ki “Ni’m-e’l-mevlâ” (نِعْمَ الْمَوْلَى) ibaresi “O, Mükemmel bir sahiptir”²³⁹ diye tercüme edilen âyet-i kerîmede görüldüğü gibi, genellikle “ne güzel” şeklinde ifade edilir. Tıpkı “O, Ne güzel sevaptır”²⁴⁰ buyrulduğu bu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere bu kelimenin kullanımı tekil ve çoğul ifadeler için aynıdır.²⁴¹ Dolayısıyla Arapçada, bir kişiye “Eğer bu işi yapsaydın ne iyi olurdu” anlamında (فِيهَا وَنِعْمَتٌ) ifadesi kullanılmakta olup, aynı zamanda bereketlenirsin anlamını da içermektedir.²⁴²

Bahsi geçtiği üzere “Ni’m-e” (نِعْمَ) kelimeyle aynı “N-a-m” kökünden türeyen birçok kelimeler vardır ve bu kelimelerin birçok sîgası olmasından dolayı farklı mânalar içerdiği görülmektedir.²⁴³ Dil bilgisi açısından bakıldığında, “N-a-m” kökünden türeyen kavramlardan nimet (نِعْمَةٌ) kavramı, cilset (جِلْسَةٌ) formunda gelirse, bolluk, refah, huzurlu ve hoşnutluk hali, ve güzel hayat içinde olmak manalarını ifade eder.²⁴⁴

Dinî literatürde; nimet, mutluluk, huzur, karşılıksız iyilik yapmak, İslâm ve iman nimeti, Müslüman olma şerefi, Allah’ın kullarının ayıplarını setrederek güzel ve mutlu hayat bahşetmesi ve fetih²⁴⁵ gibi insana verilen tüm nimetleri kapsamaktadır.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “N’am” md.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 4, 500

²³⁹ el-Enfâl 8/40.

²⁴⁰ el-Kehf 18/31.

²⁴¹ Penrice, *Kur’ân Sözlüğü*, 310.

²⁴² İbn Fâris, *Mekâyıs*, C. 5, 447; Râğıb, *Müfredât*, 1072.

²⁴³ İbn Fâris, *Mekâyıs*, C. 5, 447.

²⁴⁴ İbni Manzûr, *Lisân*, C. 14, 207–216; Râğıb, *Müfredât*, çev. Güneş, 1071; Cevherî, *es-Sihâh*, C. 5, 2041; Fîrûzâbâdî, *Besâir Zevi’t-Temyiz Letâifi’l-Kitabi’l-Azîz*, C. 5 (Beyrût, ts.), 90; *Mu’cemü’l-Müfehres Tercümesi*, çev. Mahmut Çanga (İstanbul: 1986), yrs., 515; Fatma Candan Günaydın, “Nimet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/129-130.

²⁴⁵ İbni Manzûr, *a.g.e.*, C. 14, 207–209; Râğıb, *a.g.e.*, 760–761; İbnü’l-Esir, Ebü’s-Seâdât, Mecdu-ddîn, el-Mübârek b. Esîrüddîn, Muhammed b. Muhammed, eş-Şeybânî, el-Cezerî,

Cilset (جِلْسَة) kalıbında gelen “Ni‘met” kavramının anlamında ise bazı değişiklikler meydana gelir, eğer “nun” harfi esre okunursa refah, iyi yaşam, güzel hâl, mal mülk, güzel yaşama ve bereketli olmaya işaret eder. Zıddı ise sıkıntı, keder ve darlık anlamındaki “Be’sâu” (بِأَسَاء) ve “Bu’sâ” (بِأُسَى) kelimeleridir. Bu kalıpta gelen “Ni‘met” kelimesinin çoğulu ise en‘umun (أَنْعُم) ve ni‘amün (نِعْم)‘dür.²⁴⁶

Cenâb-ı Hakk’ın kullarına verdiği iyi geçim ve güzel hayattan ibaret tüm nimetleri ifade etmek için de bu kelime kullanılmaktadır. Bazen de bu kelime “minnet, mal-dünya anlamında olup”, malı çok ve zengin kişi için, (وَاسِعَ النَّعْمَةِ) “nimeti bol ve geniş” adam anlamında bu ifade kullanılır. Bu ibareyle zengin ve malı çok kişiler kastedilmektedir²⁴⁷ “nun” harfinin fethiyle darbet (ضَرْبَة) formunda, na‘met (نِعْمَة) kavramı gelirse, nimete mazhar olmak, nimetten istifade etmek, mutluluk, ferah, rahat ve dirilik manalarını ifade eder.²⁴⁸ Ayrıca “Na‘me” kelimesi iyi geçim anlamında olup, insanlara Allah Teâlâ tarafından verilen nimetlerin ve lütufların ifade edilmesi için

En-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadisi ve'l-Eser, C. 5, yrs., ts. 83–84; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, nşr. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrût 1404/1984), yrs., 597–599; Ebû Abdillâh, Celâlüddîn, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî, el-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, (Beyrût: 1999), yrs., 419, 448, 504, 511; Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1990), 486.

²⁴⁶Ahmet Yalçın, “Kur’ân-ı Kerîm’de Ni’met Kavramı” (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2008), 16; İsa Kanik, “İnan’ın Sorumluluğu Bağlamında Kur’ân’da Ni’met Kavramı”, *Dini Araştırmalar Dergisi* (2019), Cilt: 22, Sayı: 55, 442; Osman Akça, “Kur’ân’da Nimet Kavramı”. (Yüksek Lisan Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 6.

²⁴⁷İbn Fâris, *Mekâyıs*, C. 5, 447; İbni Manzûr, *a.g.e.*, C. 14, 207–208; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 4, 498.

²⁴⁸İbn Fâris, *Mekâyıs*, C. 5, 447; Râgıb, *Müfredât*, çev. Güneş, 1071; İbni Manzûr, *Lisan*, C. 14, 208; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 4, 499; Cevherî, *es-Sihâh*, C. 5, 2042; Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), C. 16, 238.

kullanıldığı da görülmektedir.²⁴⁹ Buna binaen âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: “Kulu Rabbi imtihan ederse üzülür, fakat ona nimet verse hemen çok sevinerek “Rabbi’m bana ikram etti” diye sevinçle mutluluk duyar” buyrulur.²⁵⁰

Yine “Na‘me” kavramını, İbnü’l-Cevzî (v. 597/1201), insana sükûnet, huzur ve mutluluk bahşeden her şeydir diye tanımlarken,²⁵¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî (v. 816/1413), insanın belli bir amaçla ya da menfaat gelmesini düşünmeden bir başkasına yaptığı iyilik, ihsan ve hayırlarıdır diye açıklar. Böylece insan yaptığı bu hayırlarla Allah’ın nimet verme sıfatına birer adım daha yaklaşmış olur diye ifade etmektedir.²⁵²

Ni‘met kavramı bazen azlık (killet) bazen de çokluk (kesret) anlamında kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ *وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها* “Eğer Allah’ın nimetlerini sayarsanız, saymakla bitiremezsiniz”²⁵³ buyurmuştur. Bu âyeti-i kerimede ifade edildiği üzere “Ni‘me” kelimesi hem kesret hem de killet için kullanılmıştır.

Yine aynı kökten türeyen bir diğer kavram olan in‘âm (انعام) kelimesi, “if‘al” vezindedir. Lügatte “güzel ve parlak olmak” manasındaki “n-a-m” kökünden türetilen bu kavram,²⁵⁴ birine iyilikte bulunmak ve nimetten istifade etmek²⁵⁵ anlamlarını ifade etmekte, şer‘î anlamıyla Allah’ın tüm kullarına bahşettiği maddî ve manevî nimetleri bildirmektedir.

Râgıb el-İsfahânî’ye (v. 1786/1848) göre, “in‘âm” başkalarına iyilik ve ihsanda bulunmak anlamında olup, kendisine iyilik yapılan kişi konuşmacı olmadıkça bu ifade

²⁴⁹ İbn Fâris, *Mekâyıs*, C. 5, 447.

²⁵⁰ el-Fecr 89/18.

²⁵¹ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l A’yüni’n*, 597.

²⁵² Cürcânî, *et-Te’rifât*, 311.

²⁵³ en-Nahl 16/18.

²⁵⁴ Râgıb, *Müfredât*, 1071; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 4, 500; Cevherî, *Cevherî, es-Sihâh*, C. 5, 2042.

²⁵⁵ Kanik, “İnan’ın Sorumluluğu Bağlamında Kur’ân’da Ni‘met Kavramı”, 441.

söylenemez. Bu durumda kendisine iyilik yapılanlar konuşan canlı varlıklar yani insanlar olması gerekmektedir. Dolayısıyla insan için kullanılan bu ifade gibi, “falanca kişi atına iyilikte bulundu” kalıbı cansız varlıklara kullanılması uygun görülmemektedir.²⁵⁶

Râzî (v. 606/1210) de in‘âm hakkında şöyle der: İn‘âm karşılıksız vermek manasında olup, Allah’ın kulları için bahsettiği tüm güzellikler birer nimettir ve Allah (c.c) bu nimetlerin karşılığında münezzehtir.²⁵⁷ Ne‘îm (النَّعِيم) kavramı ise bol miktardaki nimet demek olup, çok ni‘met anlamında kullanılır. Âyet-i kerîmede görüldüğü üzere: { في جنات النَّعِيم } “*Nimetlerin bol odluğu cennetlerinde*”²⁵⁸ ve “*Onlar için nimetleri bol cennetler vardır*”²⁵⁹ ifadeleri buna işâret etmektedir.

Tene‘me (تَنَعَّمَ) fiili, nimet barındıran ve güzel olan şeyi elde etmek demektir. Diğer bir form ise (نَعَّمَهُ تَنْعِيمًا) “onu nimete boğdu” yani, ona iyi bir yaşam sundu, anlamına gelmektedir ki Kur’an-ı Kerim’de de bu husus açıkça belirtilir.²⁶⁰ Öte yandan ta‘amü’n-na‘ım (طَعَامٌ نَاعِمٌ) eşsiz bir yemek, câriyetü’n-na‘ime (جَارِيَةٌ نَاعِمَةٌ) eşsiz bir cariye manasına gelen cümle kalpları vardır.²⁶¹

Ayrıca Araplar’ın arasında yaygın olan cümle kalıbı (نَعِمَ بِكَ اللَّهُ عَيْنًا) ifadesi, Allah gözlerini aydınlatsın/Allah sana huzurlu, ferah ve esintili yaşan nasip etsin/Allah sevdiklerinin gönlünü aydınlatsın anlamlarına gelmektedir.²⁶²

²⁵⁶ Râğıb. *Müfredât*, çev. Güneş, 1071; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 4, 500; Cevherî, *es-Sihâh*, C. 5, 2042.

²⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C.1, 258.

²⁵⁸ Yûnus 9.

²⁵⁹ Lokman 31/8.

²⁶⁰ el-Fecr 89/15.

²⁶¹ Râğıb, *Müfredât*, “N-a-m”, md., çev. Güneş 1072.

²⁶² Râğıb, *Müfredât*, 1072; İbn Fâris, “N-am” md.,

2.2.2. “Ni‘me” (نِعْم) Kavramının İstilah Anlamı

“Ni‘me” kavramı ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de genişçe zikredilen kavramlardan olup mâna bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir.²⁶³ Gramer âlimlerinin belirttiği gibi methetmek için kullanılan fiiller arasında yer alır ve görünüşü isim gibi olsa da fiil olarak kullanılmaktadır.

Ni‘me (نِعْم) kavramı, övgü mânasında kullanılır ki sövmek için kullanılan (بئس) kelimesinin zıddıdır.²⁶⁴ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: {نِعْم الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ} “*O ne güzel kul, O daima Allâh’a yönelmektedir*”.²⁶⁵ “Ni‘me” (نِعْم) kavramı, Kur’an-ı Kerim’de on altı yerde geçmektedir.²⁶⁶ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Yeryüzünü de biz döşedik. Bakın biz onu ne güzel döşüyoruz!*”,²⁶⁷ bu âyetlerde görüldüğü üzere ni‘me kavramı “ne güzel” anlamını ifade etmektedir.

Bir diğer kavram olan “ni‘imma” (نِعْمًا) sîgası ise âyet-i kerimede iki yerde zikredilir.²⁶⁸ Bunlardan biri, “*Sadakaları açıkça verirseniz o, ne iyi olur*”,²⁶⁹ buyrulduğu âyet, diğeri ise, “*...Allah size ne güzel öğütler veriyor*”²⁷⁰ âyetlerinde geçmektedir.

Yine âyetlerde zikredilişine göre, “N-a-m” kökünden türetilen “Ni‘met” kavramı ve türevleri Kur’an-ı Kerim’de yüz otuz sekiz yerde geçmektedir.²⁷¹ Ni‘met kelimesi fiil

²⁶³ Kanik, “İnan’ın Sorumluluğu Bağlamında Kur’ân’da Ni‘met Kavramı”, 243.

²⁶⁴ İbni Manzûr, *Lisân*, C. 14, 213; Râğıb, *Müfredât*, 1073; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 4, 502; el-Kefevî, *Külliyât*, 662.

²⁶⁵ Sâd 38/30, 44.

²⁶⁶ Abdülbâkî, *Müfehres*, “N-a-m”, md., 709.

²⁶⁷ ez-Zâriyât 51/48; Âli-İmrân 3/136, 173; el-Enfâl 8/ 40; er-Ra’d 13/24; en-Nahl 16/30; el-Kehf 18/31; el-Hac 22/78, 78; el-Ankebût 29/58; es-Saffât 37/57.

²⁶⁸ Abdülbâkî, *Müfehres*, “N-a-m”, md., 709.

²⁶⁹ el-Bakara 2/271.

²⁷⁰ en-Nisâ 4/58.

²⁷¹ Abdülbâkî, *Müfehres*, “N-a-m”, md, 708.

sîgasında on sekiz yerde geçerken,²⁷² isim sîgasında elli dört yerde geçer.²⁷³ Aynı anlamdaki na‘me şekli iki âyette²⁷⁴ ve “na‘îm” (النعم) (bol nimet) kavramı da on yedi²⁷⁵ âyette geçmektedir.²⁷⁶ Bir âyette fiil kalıbıyla yer alan ni‘met kavramının Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi ve sellem- izâfe edilmekte olduğu görülmektedir.²⁷⁷

Öte yandan iki âyetin bir diğesinde de hiçbir karşılık beklemezsizin malı başkasına harcayanlar riya göstermeden sadece Allah’tan mükafat bekleyerek yapanlar hakkında kullanılmaktadır.²⁷⁸

Dolayısıyla “ni‘me” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanım alanına bakılınca “ni‘met” kavramının üç yer hariç seksen altı yerde Allah’a izâfe yoluyla kullanıldığı görülür.²⁷⁹ Bir diğ kavram olarak, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı şekillerde yer almış olan in‘âm kelimesi, zikredilen âyetlerde “nimet veya in‘âm etmek” şeklinde yer almaktadır.²⁸⁰

Ayrıca “in‘âm” (انعام) kavramıyla aynı kökenli olan bazı kelimeler de hadislerde görülmekte ve mana olarak “Allah’ın kulu üzerindeki ihsanları” anlamına

²⁷² el-Fâtiha 1/7 ; el-Bakara 2/40, 47, 122 ; en-Nisâ 4/69, 72 ; Mâide 5/23 ; el-Enfâl 8/53; el-İsrâ 17/83; Meryem 19/58 ; en-Neml 27/19; el-Kasas 28/17; el-Ahzâb 33/37 ; el-Ahkaf 46/15; Fussilet 41/51; ez-Zuhrûf 43/59.

²⁷³ el-Bakara 2/211, 231; Al-i İmran 3/103, 171, 174; Mâide 5/7, 11, 20; el-Enfâl 8/53; İbrahim 14/6, 28, 34; en-Nahl 16/18, 53, 71, 72, 83, 114 vd.

²⁷⁴ ed-Duhân 44/27; el-Müzzemmil 73/11.

²⁷⁵ el-Hac 22/56; eş-Şuara 26/85; Lokman 31/8; es-Saffât 37/43 vd.

²⁷⁶ Abdülbâkî, *Müfehres*, “N-a-m”, md, 708.

²⁷⁷ el-Ahzâb 33/37.

²⁷⁸ Günaydın, “Nimet”, *DİA*, 33/129.

²⁷⁹ Abdülbâkî, *Müfehres*, 708; Günaydın, “N’imet”, *DİA*, 33/129.

²⁸⁰ Çağırıcı, “In‘âm”, *DİA*, 22/258.

gelmektedir.²⁸¹ Ayrıca “Allah kuluna nimet ihsan edince mutlaka onun eserini üzerinde görmek ister”,²⁸² hadis-i şerifte in‘âm mal varlık manasını ifade ettiği de görülmektedir.

Aynı şekilde Kur’an-ı Kerim’de zikredilen “ni‘met” kavramı ve aynı kökten türetilen kelimeler çeşitli anlamları ifade etmektedir.²⁸³ Bunlardan biri genel anlamda nimettir ki bu, Allah’ın insana bahsettiği nimetlerdir. Tıpkı{وأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً} “Allah’ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiği, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz”²⁸⁴ âyet-i kerimde buyrulduğu üzere Allah’ın (c.c.) yer ve gökteki her şeyi kullarının emrine amade kılması bu guruba işaret eder. Öte yandan “Allah’ın (c.c.) nimetleri saymaya kalksanız saymakla bitiremezsiniz”²⁸⁵ buyurduğu âyet-i kerîmede buna işaret etmektedir.

Netice itibariyle Arapça’da farklı türevleri olmasından dolayı değişik manaları ifade eden nimet kavramı ve mana bakımından benzerlik arz eden bahsi geçen kavramlar, genelde Allah’ın kullarına verdiği nimetleri, ihsan ve lütufları olarak bilinmektedir.

2.2.3. Ni‘me’l-âbd Âyet’in Farklı Tefsirlerde Tahlili

“Ni‘me’l-âbd” terkihi Kur’ân-ı Kerîm’de iki farklı âyette geçmektedir. Bu terkihin âyetlerde nasıl geçtiğini anlamak için farklı tefsir kaynaklarından tahlil edilmesi isabetli görülmüştür.

²⁸¹ Wensinck A. J. vd., *el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-elfâzı’l-hadîsi’n-nebevî*, “N‘am” md., C. (Leiden: 1936), 69.

²⁸² Tirmizî, “Edeb”, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2, 403; İbn Mâce, “Edeb”, 55.

²⁸³ Davut Şahin, “Kur’ân’da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (2016), Cilt: 20, Sayı: 2, 218.

²⁸⁴ Lokman /20.

²⁸⁵ en-Nahl /18.

Ni'me'l-abd terkinin zikredildiği iki farklı âyetin her ikisi de aynı Sûrenin otuzuncu ve kırk dördüncü âyet-i kerimesinde geçmektedir. Bu âyetlerin biri Hz. Süleyman (as.) ile olan kıssada onun güzel kulluğuyla ilgili olarak bahsedilmektedir. Bu husus âyet-i kerîmede şöyle beyan edilmektedir:

﴿30﴾ وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿30﴾

“...O, Ne Güzel Kuldu! Hep Allah'a Yönelirdi”²⁸⁶ Âyet-i kerîmede buyrulduğu üzere Allah (c.c.) Hz. Dâvûd'a oğlu Hz. Süleyman Peygamberi en büyük lütuflardan birisi olarak bağışlamıştır.²⁸⁷ Bu âyet ile ilgili olarak tefsir kaynaklarına baktığımızda şöyle açıklamalara rastlamak mümkündür.

Elmalılı (1878-1942), tefsirinde bu âyeti izah ederken ayetten önceki satırlarda Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd'a çok çeşitli lütuf ve ihsanda bulunduğunu zikretmiş olduğu gibi, bu ayette Hz. Dâvûd'a en bariz lütuf olarak Hz. Süleyman'ın kendisine nimet olarak bahşedildiğini bildirilir.²⁸⁸

“...O, Ne Güzel Kuldu! Hep Allah'a Yönelirdi”²⁸⁹. Âyet-i kerime ile ilgili farklı tefsirlerden izahlar incelenmek suretiyle konumuzu daha yakından tanımaya gayret edeceğiz.

İbn Kesîr (v. 774/1373), bu âyet-i kerimeyi şöyle izah eder: Burada Hz. Süleyman'a (as.) Allah tarafından övgü kullanılmıştır. Çünkü o, ibâdet ve tâat'a çok düşkün olup Allah'a çok tevbe ederek yönelen bir kuldu.²⁹⁰

Taberî (v. 310/923) ise şöyle izah eder: Hz. Süleyman babası Hz. Dâvûd'a oğlu olarak lütfedildi, öyle ki Hz. Süleyman ne güzel kuldu yani o çokça Allah'a rücû eden²⁹¹ ve

²⁸⁶ Sâd 38/30.

²⁸⁷ Sâd /3830.

²⁸⁸ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 580.

²⁸⁹ Sâd 38/30.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, C. 7, 64.

²⁹¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, C. 4, 330.

kerih olunan şeylerde Allah'a çokça tövbe edendi, bundan dolayı onun zikir ve tâat'a çok düşkün oluşuyla bu vasıfla methedilerek zikredildiğini ifade eder.²⁹²

Kurtubî (v. 671/1273) ise Hz. Süleyman'ın her türlü davranışlarında Allah'ın kendisine verdiği nimetlerine karşı şükrederek ve mihnetlere karşı sabrederek Allah'a çokça yönelmesinden dolayı bu vasfı aldığını açıklamaktadır.²⁹³

Zemehşerî'ye (v.538/1144) göre, burada mahsûs bil-medh (övülen şahıs) mahzûftur. Burada övgüye layık olan Hz. Süleyman'ın (as.) güzel kulluğa erişmesi, onu Allah'a tevbe ederek çokça rücû etmesinden ya da Allah Teâlâ'yı çokça tesbih ederek ona yönelmesinden mütevellit olup, güzel kul oluşu onun illeti gibidir.²⁹⁴ Yine övülen kulun kim olduğu hakkında farklı açıklamalar olup, âyet-i kerîmedeki "*O, ne güzel kul!*" tabiri hakkında Râzî (v. 606/1210) birkaç farklı görüş ortaya koymuştur. Bu görüşlerden bazılarını maddeler halinden ele almak suretiyle inceleyelim:

1) Buradaki övülen şahıs açıkça belirtilmediğinden dolayı, Hz. Süleyman (as.) veya Hz. Dâvûd (as.) olduğu görüşü ileri sürülmüş olup, ilk görüş daha uygun görülmüştür. Çünkü Hz. Süleyman (as.) ayetlerde zikrediliş sırasına nazaran bu ifadeye daha yakını hem de Allah Teâlâ'nın "*O, daima Allah'a rücû ederdi*" buyurmuş olmasından dolayı Hz. Dâvûd diye düşünülemez. Bunun sebebi ise daha önceden Hz. Dâvûd'un böylesi vasıfla sıfatlanmış olmasıdır ki önceki ayette: "*O her haliyle daim Allah'a yönelen bir kuldu*"²⁹⁵ diye beyan edilir. Eğer bu vasfı Hz. Dâvûd'un (as) sıfatı dersek tekerrür edilmiş olur. Bundan dolayı övgünün Hz. Süleyman'ın (as.) vasfı olduğu konusunda kanaat getirirsek daha uygun olacaktır.

2) Âyet-i kerîmedeki "*O, ne güzel kul*" tabirinin akabinde "*Çünkü o, dâima Allah'a rücû ederdi*" buyrulmuş olması önceki cümlenin illeti gibi olduğundan, onun Allah'a rücû edişi güzel kulluğunun tezahürüdür. Neticede kul daima Allah'a çokça yönelirse

²⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 21, 191.

²⁹³ Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, C. 3, 253.

²⁹⁴ Zemehşerî, *el-Keşşâf*, C. 4, 91.

²⁹⁵ Sâd 38/17.

bu ayetteki güzel kul vasfına erişmesi söz konusudur ve bunun için kulun gayreti kuvvetle önem taşır.²⁹⁶ İbn Aşûr (v.1879-1973) ise burada övülen kişinin Hz. Süleyman (as.) olduğunu söyler. Ancak bir sonraki âyet-i kerîmede zikredilen ٱلْإِدَاتِİNIN sebep için kullanılmasından dolayı, onun sadece burada anlatılan hadiseyle ilgili Allah’a çokça yönelen güzel kul olduğu anlaşılmalıdır. Yani o daima her anında Allah’a yönelirdi diye anlam vermek isabetli olacaktır. Fakat burada onun yönelişini zikretmeye değer bir hal sergilediğinden böyle denilmiş olduğunu belirtmektedir.²⁹⁷

Güzel kul terkibiyle ilgili bir diğer âyet-i kerimede ise Hz. Eyyüb (as.) ile ilgili olarak bahsedilen şu âyet-i kerimesidir:

﴿44﴾ وَأَخَذَ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاصْرَبْ بِهِ ۚ وَلَا تَحْنُتْ ۗ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا ۗ نِعْمَ الْعَبْدُ ۗ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿44﴾
“...Biz onu çok sabredici bulduk, o ne güzel bir kuldu”²⁹⁸ diye bahsedilen sâd Sûresinin kırk dördüncü âyetidir. Bu âyet-i kerimeyi Elmalı (1878-1942) şöyle tefsir eder: Hz. Eyyüb hastalanınca onun hanımı rahme hatun hiç usanmadan onun hizmetine devam etmişti. Fakat bir gün eşinin hasta oluşuna çok üzüldüğü için bazı sözler söylemiş ve Hz. Eyyüb da bu sözlerden dolayı iyileştiğinde kendisine yüz sopa vuracağına sair bir yemin etmişti. Ancak Allah (c.c.) âyette bahsedildiği üzere, Hz. Eyyüb’e yüz sopa cezanın sembolik olarak uygulanışını göstermiştir.

²⁹⁶ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. 26, 289; Hikmet Kavik, “Sâd suresinin içeriğindeki tefsir çalışması” (Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 73.

²⁹⁷ Muhammed, et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed, *et-Tâhir, et-Tûnisî, et-Tahrîr ve’t-tenvîr mine’t-tefsîr*, C. 23 (Beyrût: 1420-1421/2000), yrs., 254; Harun Ögmüş, “Sâd Suresinin Tefsiri ve Günümüze bakan Yönleri” (Yüksel Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 140.

²⁹⁸ Sâd 38/44.

Demek ki buradaki cezadan kastedilen acı vererek zulmetmek değildir.²⁹⁹ Yukarıda bahsedilen âyet-i kerîmedeki Hz. Eyyüb'ün güzel kul olması, ve onun sebebi de onun yönünün hep Allah'a dönük olduğu ibaresi farklı şekillerde tefsir edilmiştir.

İbn Kesîr (1301-1302), burada Hz. Eyyüb (as.) Allah'a karşı takvalı bir hayat sergilediği ve ona rücû ettiği için, Allah Teâlâ onu methederek o, ne güzel kuldur buyurmuş ve bu kulluğu çokça yönelen ve tevbe eden kişi anlamında izah etmektedir.³⁰⁰

Hz. Eyyüb'ün (as.) kıssası incelenirken örnek sabrıyla ilgili olarak pek çok rivayetlerden bahsedilir. Öyle ki onun bu kadar zorlu ve büyük imtihanın karşısındaki engin teslimiyeti ve tahammülü tüm insanlığa eşsiz örnek sunmaktadır. Allah Teâlâ onu tâbi tuttuğu imtihana karşı sabrı hakkıyla eda ederek rıza göstermesi sonucunda imtihanı başarılı bir şekilde geçerek Allah'ın methine layık olmuştur.³⁰¹

Kurtubî'ye (v. 671/1273) göre, Hz. Eyyüb (as.) her türlü imtihana tâbi tutularak hem mal-mülkü ve çocukları elinden alınarak hem de bedeninde zorlu hastalıklarla mücadele ederek sınanmıştır. Ayrıca Peygamberlerin de zaman zaman imtihan oldukları ve zorlu fitnelerle mücadele ettikleri bilinmektedir. Onlardan biri olarak Hz. Eyyüb (as.) da belli başlı zorluklar karşısında mücadele etmiş, hiç isyan etmeden imtihana sabretmiştir. İster halinde olsun, ister sözlerinde olsun hiçbir şekilde değişiklik, farklılık veya şikâyet yoktur. Böylece ayette Hz. Süleyman'ın (as.) kastedilmiş olduğu düşünüldüğünde, mana cihetinden Hz. Eyyüb ile aynı makamda olmaktadır. Yani Hz. Eyyüb'ün her halinde aynı olarak Allah'a yönelmesi ve insanlara üstün olduğu yönü onun hiç değişmeden sabretmesidir. Dolayısıyla Allah'ın verdiği tüm nimete karşı şükreden zengin ile her haline sabreden fakirin mevkisi aynıdır.³⁰²

²⁹⁹ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 582.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurân-l Azîm*, C. 7, 76.

³⁰¹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. 10 (İzmir: Anadolu Yayınları, 1986), 5173-5174; Kavik. "Sâd suresinin içeriğindeki tefsir çalışması", 84.

³⁰² Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, C. 15, 109-110.

Neseffî'ye (v. 710/1310) göre, Hz. Eyyüb'ün (as.) Allah'a karşı rıza halinde olup, her türlü bela musibetlere sabır göstererek hiç şikâyet etmeyişi ve böylesi vasfın Allah (c.c.) tarafından "ne güzel kul" diye nitelenmesine vesile olmuştur.³⁰³

İbn Abbâs (v. 68/687-88) tefsirinde şöyle izah eder: Burada Hz. Eyyüb (as.) Allah'tan gelen her türlü iptilaya sabreder ve Allah (c.c.) onun bu hasletinden dolayı hep kendisine yönelen ve tâat'a bulunarak itaat eden kul maksadıyla "O, ne güzel kuldur" buyurmuştur.³⁰⁴

Sa'dî'ye (v.1889-1956) göre, bu âyette Hz. Eyyüb (as.) Allah'ın tarafından tâbi tutulduğu zorlu imtihanı sabırla karşılayıp O'nun rızasını gözettiği için, kulluk mertebesinin kemâle erdiğine dikkat çeken güzel kul bahsi zikredilmiştir. Ardından onun mutlulukta, zorlukta, bolluk ve refahta her halükârda dinî ve dünyevî her taleplerinde Allah'a çokça yöneldiği, zikir, tâat ve duada çokça bulunmasına dikkat çekilerek o çok yönelendir buyurulmaktadır.³⁰⁵

Velhâsıl bu terkinin farklı yorumlarından şu sonuca varmamız mümkündür: Güzel kulluk kapsamında inâbe yani Allah'a yönelmek vardır.³⁰⁶ Bu âyette de güzel kulluk vasfında buna dikkat çekilmektedir. Ayrıca yaşantısının her anında; mutlulukta, zorlukta, bollukta ve darlıkta daima Allah'a yönelerek rıza-i İlâhiyeyi talep eden, çokça tevbe eden ve itaat eden kullar güzel kul olarak nitelendirilmektedir.

³⁰³ Ebü'l-Berekât, Hâfızüddîn, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, en-Neseffî, *Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Merve Muhammed Şakar, C. 3 (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1996), 158.

³⁰⁴ Ebü'l-Abbâs, Abdullah b. el-Abbâs b. Abdülmuttalip, el-Kureşî, *Tenvirü'l-Mikbas Min Tefsîr-i İbn Abbas*, Der. Muhammedîn, Ebu Tahir, Muhammed b. Ya'kûb, Fîrûzâbâdî, C. 1 (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye), ts., 383.

³⁰⁵ Ebü Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa'dî en-Nâsırî et-Temîmî, *Teysîrü'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri kelâmi'l-mennân*, thk. Abdurrahman b. Me'la, C. 1 (Beyrût: Müessesetü'r-risale), 1. bs, 714.

³⁰⁶ Sâd 38/30, 44.

2.2.4. Kur'ân-ı Kerim'de Güzel Kulluk

Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen güzel kulluğun neler olduğu değerlendirilirken Kur'ân-ı Kerim'in kendisinin başlı başına güzel kulluk kitabı olduğu ve tümüyle amel edenlerin güzel kulluk vasfını elde edeceği vurgulanır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in emrettiği gibi amel eden bir insanın güzel kulluk sergilemiş olacağı aşıkârdır.

Konumuzla ilgili olarak burada güzel kulluk kapsamındaki vasıfların hepsini detaylı olarak alamayacağımızdan dolayı, güzel kulluk çerçevesindeki bazı örnekleri sıralayarak zihinlere güzel kulluk hakkında bilgiler sunmakla yetineceğiz. Bunu yaparken ilk önce Kur'an-ı Kerim'de övülen kullar hakkındaki özellikleri ortaya koyacağız.

Allah Teâlâ'nın müminler hakkında övdüğü vasıflardan yola çıkarak güzel kulluğun nasıl olunacağını ve mümin kimselerin yani Allah'a hakiki iman edenlerin vasıflarını da sıralayarak bu hususla ilgili âyetleri inceleyeceğiz.

Daha sonra Kur'an-ı Kerim'de çokça zikredilen Allah'ın mümin kulları hakkında övdüğü özelliklerden; Müslüman, mümin, muhsin, salih, mütevekkil ve müttaki vasıflarına değinerek güzel kulluğa dair bilgileri izah edeceğiz.

2.2.4.1. Mümin (مؤمن) ve Müslim (مسلم)

Kulluk bağlamında Kur'an- Kerim'de çokça bahsedilen niteliklerden biri de Müslim (مسلم) kavramıdır. Müslim kavramı: İslâm'a giren kimse demek olup "Es-le-me" (أسلم) fiilinin ism-i fail kalıbıdır³⁰⁷ ve "İslâm" (اسلام) kavramıyla aynı kökten türemiştir. İslâm (اسلام) kavramı lügatte: İtaat etmek, kurtuluşa ermek, tevazü göstermek, teslim olmak, bağlanmak ve boyun eğmek mânalarına gelmektedir.³⁰⁸ Diğer bi ifadeyle Hz. Peygamber Efendimize (s.a.v) indirilen tüm mucizelere ve hükümlere boyun eğmek anlamını ifade etmektedir.

³⁰⁷ Sınanoğlu, "İslâm", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/1-2.

³⁰⁸ Sınanoğlu, "İslâm", *DİA*, 23/1-2.

İbn Kuteybe (v. 276/889), İslâm kavramını boyun eğmek ve kendi iadesiyle barış ortamına girmektir diye ifade ederken,³⁰⁹ İbn Manzûr da (v. 711/1311) boyun eğmek yani inkıyâd ve itaat halinde olmak diye tarif eder.³¹⁰

İslâm (اسلام) kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz yerde geçmekte ve çok sayıda âyet-i kerimede aynı kökten gelen fiil ve isimler bulunmaktadır.³¹¹ Fiil halinde geçtiğinde daha çok “Allah’a yönelmek” anlamını ifade eder.³¹² Yine “O’na teslim olmak”³¹³ “tevhid inancına sahip bulunmak”³¹⁴ ve “Allah’a teslimiyetin gereğini yapmak”³¹⁵ mânalarında da kullanılmıştır.

İslam (اسلام) kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de iman ile farklı farklı kavramlar olarak kullanıldığı gibi bazı âyetlerde de tek mânaya delalet eden anlamlarda geldiğini görmekteyiz. Özellikle Hucurât Sûresinin on dördüncü âyet-i kerimesinde bu iki kavramın birbirinden ayrı mânalarda kullanması söz konusudur. Bu âyetlerde, özellikle iman ile İslâm -dolayısıyla mümin ile Müslüman- kavramları-nın aynı anlama gelmediği vurgulanmaktadır. Nitekim âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۗ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ ۗ

“Bedevîler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz”³¹⁶ buyrulması bu hususa işâret eder.

³⁰⁹ İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Ḳur’ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire 1393/1973), 479.

³¹⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 2, “slm” md.

³¹¹ Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “slm” md.

³¹² el-Bakara 2/112; Lokmân 31/22.

³¹³ el-Bakara 2/131; el-Mü’minûn 23/66.

³¹⁴ el-Enbiyâ 21/108.

³¹⁵ ez-Zümer 39/54.

³¹⁶ el-Hucurât 49/14.

Bu âyet-i kerimeden anlaşılacağı üzere o zamanda bedevîlerin yaptığı hareket ancak İslâm'ın sözlük mânasını gerçekleştirmekten ibaretti. Âyet-i kerimenin devamında bahsedildiği üzere bir kimsenin gerçekten iman etmiş olabilmesi için öncelikle İslâm'ın taleplerini yerine getirmek, bu emirlerin Allah ve resulünün emirleri olduğuna ve Allah'tan geldiğine kalbi ile iman etmiş olması gerekir. Sonrasında bu inancında asla şüpheye düşmemesi akli ve duygularıyla tasdik edip bağlanmış olması beklenmektedir.³¹⁷

Dolayısıyla bu iki âyetin ilkinde imanın olması gerektiği keyfiyeti ve mümin olmanın iki mühim özelliği ortaya konulmaktadır: Birincisi; imanın şüphe ve şek ifade etmesinden uzak olması gerekliliği ifade edilir. İkincisi; inananların doğru sözlü olmalarının zorunlu olmasıdır. Sonraki âyette ise Allah'a ve Peygamberlere inanan kimsenin şüpheye düşmemiş yakînî iman ehli olması beklenmektedir.³¹⁸

Mümin ile Müslüman arasındaki temel ayrımın “imanın derece ve boyutları” içinde aranması gerekmektedir. Öyle ki müminden beklenenin en önemlisi Allah ve Resûlü'ne (s.a.v) iman etmeleri daha sonra bu imanında hiçbir şüpheye düşmemesidir. Müminin kimsenin imanını tahkike sürdürmesi ve daima sıratı müstakim üzere olması istenmektedir.³¹⁹

Netice de kalbinde iman taşıyan aynı zamanda Müslümandır, fakat her Müslüman mümin kabul edilmemektedir. Amel, hakiki imanla yapıldığında kalpteki imanın

³¹⁷ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 5, 100-101.

³¹⁸ Halil, Taşpınar, “İman ve İslam Terimlerine Kuran ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış”, *Diyanet İlmî Dergisi*, C. 40, Sayı. 4 (Ekim-Kasım-Aralık 2004): 12.

³¹⁹ Tülay Düzenli, “Mümin ve Müslüman Kavramlarının Pozitif Ruh Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 18.

muhafaza olunup beslenmesi gerçekleşir ve bu kıvamdaki kalbe sahip olan mümin kimselerin imanın görüntüden ibaret bir konuma düşmesi önlenebilmektedir.³²⁰

Kulluk bağlamında Kur'an- Kerim'de çokça bahsedilen niteliklerden biri de mümin kavramıdır. Öyle ki müminlere hitaben "ey iman edenler" nidası âyet-i kerimelerde çokça zikredilmiş olan nida kalıbı içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kavramın güzel kulluk çerçevesi kapsamında ele alınması, iman eden kimsenin kulluktaki önemine vurgu yapmaktadır.

Mü'min (مؤمن) kavramı sözlükte: Güvenilir, doğruluk, dürüstlük, korkusuz olmak,³²¹ güvenmek, tasdik etmek,³²² muhafaza ve himaye etmek mânasına gelen Arapça asıllı olan "â-me-ne" (آمن) kökünden türetilmiştir.³²³ İstılahtaki anlamı ise Allah'a ve O'nun tüm Peygamberlerine iman eden, semavi kitaplara ve Kur'an-ı Kerim'e inanan ve dinin tüm emirlerini kabul eden Müslüman kimse demektir.³²⁴ Bir diğer tarifile din adına tebliğ eden Peygamberi tasdik eden kimse mânasına gelmektedir.³²⁵

³²⁰ Hasan, Kurt, "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi İDKAB Bölümü, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2012).

³²¹ Bekir Topaloğlu, "Mümin", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/556; Yıldız Kızıl Abdullah, "Esmâ-i Hüsnâ'dan Bir İsim: "el-Mü'min 1": Din Öğretimine Konu Edilmesi ve Uygulama Örneği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2009), Cilt: 14, Sayı: 1., 231.

³²² Râğıb, *Müfredât*, 25-26.

³²³ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 2, 19; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1996); Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Bahar Yayınları), ts.; İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît* (İstanbul: 1995), *el-Mu'cemü'l-Veciz* (Mısır: Şirketü İ'lanati'ş-Şarkiye,1980).

³²⁴ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayınları, 1996).

³²⁵ Râğıb, *Müfredât*, 25-26; Smanoğlu, "İman", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212.

Kur'ân-ı Kerîm'de if'âl (إفعال) vezninden³²⁶ ismi fail kalıbında türetilen mü'min (مؤمن) kelimesi³²⁷ “iman eden” anlamında olup kâfirin karşıtı olarak zikredilmektedir.³²⁸ Yukarıda bahsi geçen “â-me-ne” kökünün Kur'ân-ı Kerîm'de farklı kalıp ve sîgalarda çok fazla türevleri zikredilmiş olup bunlardan bazıları şöyledir: Âmene (آمن) âmenet (آمَنْتُ), âmentü (آمنتُ) ve âmentüm (آمنتُم) vb. formlarında zikredilmektedir.³²⁹

Ayrıca bu kavramın türevleri Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde geçmesine rağmen “mü'min” (مؤمن) sîgası sadece on dört yerde geçmekte ve bu âyetlerin bir tanesinde “mü'min” kelimesi Allah Teâlâ'nın isim sıfatı olarak kullanılmıştır.³³⁰ Diğer âyetlerde ise insanlara izafe edilerek kullanılmıştır.³³¹

Diğer taraftan Kur'ân-ı kerîm'de mü'min kökünden türeyen “mü'minün” (مؤمنون) kelimesi³³² sekiz âyette, “el-mü'min” (المؤمن) ³³³ kalıbıyla bir âyette, “mü'minen” (مؤمنات) ³³⁴ kalıbıyla altı âyette, tesniye (ikil) olarak “mü'mineyn” (مؤمنين) ³³⁵ şeklinde

³²⁶ Topaloğlu, “Mümin”, *DİA*, 31/556.

³²⁷ Naci Kula, “Kur'ân-ı Kerîm'deki Mümin Tipleneleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), Sayı: 1., 236.

³²⁸ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 2, 19; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*; Sarı, *el-Mevarid*; İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*.

³²⁹ Kızıl. “Esmâ-i Hüsna'dan Bir İsim: “el-Mü'minl”, 232.

³³⁰ el-Haşr 59/23.

³³¹ Topaloğlu, “Mümin”, *DİA*, 31/556 ; Kızıl. “Esmâ-i Hüsna'dan Bir İsim: “el-Mü'minl”, 232.

³³² el-Bakara 2/221; en-Nisâ 4/92, 124; et-Tevbe 9/10, Yusuf 12/17; en-Nahl 16/97; el-İsrâ 17/18; Tâhâ 20/112.

³³³ el-Haşr 59/23.

³³⁴ en-Nisâ 4/92-94; Tâhâ 20/75-76; es-Secde 32/18; en-Nûh 71/18.

³³⁵ el-Kehf 18/80.

bir âyette, cemi‘ (çoğul) olarak “mü’minüne” (مؤمنون)³³⁶ sîgasında ise altı âyette, “el-Mü’minüne” (المؤمنون)³³⁷ şekliyle otuz bir âyette, “mü’minîn” (مؤمنين)³³⁸ kalıbı olarak otuz dokuz âyette geçmektedir.³³⁹ Bunun yanı sıra âyet-i kerimelerde “mü’minetün” (مؤمنَةٌ)³⁴⁰ ve “mü’minât” (مؤمنات)³⁴¹ gibi birçok çeşitleri zikredilmektedir.³⁴² Bu âyetlere baktığımız zaman genel mânada müminin ön plana çıkarılan vasıflarından bazılarını ele alacak olursak şu şekilde karşımıza çıkacaktır.

a) İnanmak-tasdik etmek: İslâm’ın şartları arasında yer alan temel iman prensiplerini tasdik etmek,³⁴³ bu anlamındaki “mü’min” kelimesini ifade eden âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا “Yani mümin olup Rabbinin rızasını kazanmak için salih amel işleyen her bir Müslüman kul hiçbir şeyden korkmaz”.³⁴⁴ Bunun gibi daha pek çok âyetler de zikredilebilir.

³³⁶ el-Mâide 5/ 88; el-A’râf 7/35; Sebe 34/41; ed-Duhân 44/12; Fetih 48/25; Mümtehine 60/11.

³³⁷ el-Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/28, 110, 122, 160; en-Nisâ 4/162; Mâide 5/11; el-Enfâl 8/ 2-4, 74; Tevbe 9/51, 71,105, 122; İbrâhim 14/11 vd...

³³⁸ el-Bakara 2/ 8, 81, 93, 248, 278; Âl-i İmrân 3/49, 139, 175; el-Mâide 5/ 23, 57, 112, 118; el-En’âm 6/ 118; el-A’râf 7/132; el-Enfâl 8/ 2; Tevbe 9/13; vd...

³³⁹ Abdülbâki, *Müfehres*, 89-92; Kula, “Kur’ân-ı Kerîm’deki Mümin Tiplerleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, 236.

³⁴⁰ el-Bakara 2/ 221; en-Nisâ 4/ 92; el-Ahzâb 33/35; Yâsîn 36, 50.

³⁴¹ el-Ahzâb 33/35.

³⁴² Kula. “Kur’ân-ı Kerîm’deki Mümin Tiplerleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, 236.

³⁴³ Örnek âyetler için bk. el-Bakara 2/91; en-Nisâ 4/162; el-Enfâl 8/4; en-Nur 24/62; en-Neml 27/ 2-3.

³⁴⁴ Tâhâ 20/112.

b) Allâh'a güvenmek: Bu anlamdaki mü'min kavramı hakkında âyet-i kerîm'de şöyle buyrulur: اذْهَبْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ “O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a güvensinler”.³⁴⁵ Âyet-i kerimede buyrulduğu üzere kul Allah'a tevekkül edip teslim olması gerekir. İşte böylesi bir tevekkül müminlerin güzel kul oluşundaki özellik vasfıdır. Bu yüzden daima başımıza bir iş gelirse önce Rabbimize güvenmeliyiz ki müminlerin özelliği de yalnızca Allah'a güvenip teslim olmalarıdır.³⁴⁶

Yine güzel kulluk çerçevesinde Mü'minûn Sûresinde geçen âyetlerin genel muhtevasına bakıldığında, bu sûrede ideal bir müminin şahsiyetinde aranan özelliklerden bazılarını dikkat çekilmiştir.³⁴⁷ Yani bu sûredeki ilk on âyet-i kerimede yoğun olarak verilen ister erkek olsun ister kadın olsun “ben müminim” diyen herkesin yerine getirmesi gereken hususlardan bahsedilmektedir.

Böylece bu sûrede ideal bir müminin taşıması gereken özel vasıfların neler olduğunu elde etmek mümkündür.³⁴⁸ Şimdi ise bu vasıfları tek-tek ele almak suretiyle inceleyelim.

1. Mümin Kurtuluşa Eren Kimsedir

Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla bahsedilen kelimelerden biri olan felâh (فلاح) kavramı, “yarmak, açmak³⁴⁹ anlamındaki “f-l-h” kökünden türetilmiştir. Anlam olarak felâh

³⁴⁵ Al-i İmrân 3/122.

³⁴⁶ Âl-i İmrân 3/122, Mâide 5/11.

³⁴⁷ Kızıllı Abdullah, “Esmâ-i Hüsnâ'dan Bir İsim: “El-Müminî”, 335; Murta Özokudan, “Mü'minûn Sûresi Bağlamında İdeal Mümin Özellikleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi* (2018), Yıl: 5, Sayı: 28, 417.

³⁴⁸ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 9.

³⁴⁹ İbn Fâris, *Makâyis*, 826; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 1, 393; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 5, 3458.

kavramı: Zafere ulaşmak, necat yani kurtuluşa ermek³⁵⁰ bekâ³⁵¹ kelimeleriyle aynı manada kullanılmaktadır.³⁵² Lügat âlimlerinin tabirinde: Arzu edilenleri elde etmek ve istenmeyenlerden ise kurtulmak³⁵³ tarzında ifade eden kavramdır.

Terim anlamına bakacak olursak: Dinin haram kıldığı şeylerden kaçınıp emretmiş olduğu şeyleri yapmak³⁵⁴ ayrıca dinî ve ahlâkî bakımdan belli gaye ve çabalar sonucunda meydana gelecek başarı ve ahiret yurdundaki tükenmeyen hakiki mutluluk ve kurtuluşu ifade eder.³⁵⁵

Öyle ki felâhî'nin dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. İlki dünya hayatındaki zenginlik, şöhret vb. olarak açıklanırken; diğeri uhrevî saadet, ölümsüz bir ömür yani ihtiyaçsız zenginlik şeklinde ifade edilmiştir.³⁵⁶

Yine Mukâtil b. Süleyman'ın (v. 150/767) izahına göre, Kur'an-ı Kerim'de kırk yerde geçen “efleha” (أفلاح) ve türevleri bazen mutlu (saîd), bazen de kurtuluş “fevz” (فوز) mânasında kullanılmış olduğu görülür.³⁵⁷

³⁵⁰ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 502.

³⁵¹ İbn Fâris, *Makâyis*, “f-l-h” md., 826; Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, el-Beydâvi, *Envâru't-tenzîl*, C. 1, 39. Nâsiruddîn, Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. M. Subhi b. Hasen Hallâk ve M. Ahmed el-Atraş, C. 1 (Beyrût, 2000), 39.

³⁵² Adil Bebek, “Felâh”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/300-301.

³⁵³ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 502; Bebek, “Felâh”, *DİA*, 12/300-301; Durak Pasmaz, “Kur'ân'da Felâh Kavramı”, *Marifet* (2011), 25.

³⁵⁴ Pasmaz, “Kur'ân'da Felâh Kavramı”, 26.

³⁵⁵ Bebek, “Felâh”, *DİA*, 12/300.

³⁵⁶ Bebek, “Felâh”, *DİA*, 12/300.

³⁵⁷ Ebu'l-Hasan, Mukâtil b. Süleyman, el-Ezdi, el-Horasani, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, Haz. Ali Özek (İstanbul: 1983), 172.

Felah (فلاح) kavramının Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlarına bakacak olursak, Mü’minûn Sûresinin ilk âyetinde müminlerin kurtuluşa erdiğini belirterek: *قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ* “Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir”³⁵⁸ buyrulmuştur. Burada gerçek anlamda kurtuluş sadece âhirette vuku bulacaktır.³⁵⁹ Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Bana on âyet indirildi, kim de bunların gereğini yaparsa Cennet’e girer”³⁶⁰ buyurduğu hadis-i şerifte hakîki anlamda kurtuluşun ebedi saadet yurdu olan âhirette zuhur edeceği kastedilmiştir. Bir diğer âyet-i kerîmede: “Nefsini temizleyip arındıran, yücelten kimse muhakkak felâha/ ebedi kurtuluşa ermiştir..”³⁶¹ buyrulmaktadır. Öyle ki müminler inanan bir varlık olduğundan hayat sürdüğü müddetçe hem dünyasını hem de geleceğini (ahiretini) imar etmelidir. Müminin kurtuluş sadece âhirete bağlı olmayıp, dünyada da felaha erecek kıvamı yakalaması gerekmektedir.

2. Namazını Huşû ile Eda Etmek

Mü’minûn Sûresinde yer alan bir başka mümeyyiz vasıf ise namazın huşû halinde eda edilmesi ve devamlı kılınmasıdır ki âyet-i kerîmede: *الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ* “Onlar namazda huşû içindedirler”³⁶² buyrulurken, bir diğer âyette de: “Namazlarını muhafaza ederler”³⁶³ buyrulmuştur. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’deki: “Namazını dosdoğru kılmak”³⁶⁴ anlamındaki âyetler buna işaret etmektedir.

³⁵⁸ el- Mü’minûn 23/1.

³⁵⁹ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî el-İmâdî, *İrşâdüakli’s-selîm ilâ Mezêye’l-Kur’âni’l-Azîm*, C. 6 (Mektebetü’s-Saâde: Riyad), ts, 123.

³⁶⁰ Tirmizî, 2015: 613.

³⁶¹ el-A’ lâ, 87/14.

³⁶² el-Mü’minûn 23/2.

³⁶³ el-Mü’minûn 23/9.

³⁶⁴ en-Nisâ 4/103; el- Mü’minûn 23/2; Meâric 70/22.

Namaz (salât) kavramının lügatteki anlamı farklı mânalarda olup “dua etmek,³⁶⁵ ibâdet etmek, istiğfar dilemek ve münacat edip yalvarmak” mânalarını içine almaktadır.³⁶⁶ Terim olarak: Tekbirle başlayıp selâm vermekle sona eren, kendine özgü belli başlı fiil ve sözlerden meydana gelen bedenî ibâdet etmektir diye tarif edilir.³⁶⁷ Zira namaz ibâdeti, hem fiilî hareketlerle hem de kendine özgü sözlerle eda edilen bir dua mahiyetinde olduğundan, lügat manasındaki anlam benzerlikler onun kapsamıyla ilgilidir.³⁶⁸

Elmalılı'ya (v.1942) göre, salât kavramı: Arapça'da iki farklı anlamda olup; biri genel yaşantımızdaki “dua” yani Peygamber'e salât ve selâm getirirken kullanılan salat tabirle bu durum kastedilir.³⁶⁹

Sühreverdî'ye (v. 632/ 1234) göre, salât kavramı “salye” kökünden alınmış ve ateş anlamına gelmektedir. Öyle ki eğri bir ağacın doğrultulmak istendiği zaman, ateşte ısıtılarak düzeltildiği gibi, insanda da nefs-i emmârenin mevcûdiyetenin kaynaklanan eğrilikler ve kötü haller namaz sayesinde tecelli eden Rabbânî azamet nurlarıyla yok edilir”.³⁷⁰ Zira namaz, Kur'ân-ı Kerim'de insanı kötü ve yasaklananlardan (fehşadan) uzaklaştıran bir vasıta olduğu zikredilir.³⁷¹

³⁶⁵ İbnü'l- Cevzî, *Dav'ul- Munîr ale't-Tefsîr*, thk. Alî Ahmed Muhammed es-Sâlih, C. 5 (Mektebetü Dâru's-Selâm: Riyad), ts. 49.

³⁶⁶ Râğîb, *Müfredât*, 285.

³⁶⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, (2006). “Namaz”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/350.

³⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, C.1, 168; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C.2, 38; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.1, 169; Özokudan, “Mü'minûn Sûresi Bağlamında İdeal Mümin Özellikleri”, 418.

³⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C.1, 178.

³⁷⁰ es-Sühreverdî, Ebû Hafs, Ömer b. Muhammed, es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif: Gerçek Tasavvuf*, ter ve tahrir. Dilâver Selvi, 7. bs. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 385.

³⁷¹ el-Ankebût 29/45.

Salât (صلاة) kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi dördü Mekkî, on üçü Medenî olmak üzere toplam otuz yedi sûrede geçmektedir.³⁷² Bu kavram ve türevleri sözlük ve terim anlamlarıyla birlikte Kur'ân-ı Kerim'de toplamda doksan dokuz yerde geçmektedir.³⁷³

Ayrıca Kur'ân-Kerîm, namazı mümin insanın inanç hüviyetini ortaya koyan bir ayrıcalık olarak zikretmektedir. Öyle ki müminler namaza asla tembellik ya da gaflet haliyle davranmayıp namazlarını muhafaza etmeye çok önem vermesi gerekmektedir.³⁷⁴ âyet-i kerîmede de bu hususa işaret edilmektedir. Bu konuyu ele alan yukarıda bahsi geçen âyet-i kerîmede müminlerin huşû ve tazarru içinde daima namazlarını eda etmekte olduklarına dikkat çekilir.³⁷⁵

Bu bakımdan huşû' (خشوع) kavramının sözlükteki mânasına bakacak olursak: Sakin durmak, tevazü göstermek, Hakk'a boyun eğmek, ve kolaylık gibi manaları içerir.³⁷⁶ Terim olarak: Kulun Allâh'ın huzurunda olduğunun farkına varıp, Rabbi'nin azametinin büyüklüğünün bilincine vararak tevazuyla boyun eğmek anlamında geldiği ifade edilir.³⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de huşû' (خشوع) kavramına gösterilen ihtimamın büyüklüğüne dikkat çekilerek farklı âyetlerde sıklıkla zikredilmiş olması konumuzun önemine işaret etmektedir.

³⁷² Cahit Kaplan, "Salât Kavramının Semantik Analizi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018), Cilt: 9, Sayı: 1., 182.

³⁷³ Abdülbâki, *Müfrehes*, 1364: 413.

³⁷⁴ en-Nisa, 4/142.

³⁷⁵ el-Mü'minûn 23/2.

³⁷⁶ Râğıb, *Müfredât*, 148; Mustafa Bilgin, "Kur'ân'da Salât Kavramı" (Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 256.

³⁷⁷ Mehmet Şener, "Huşû", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/422-423.

Bir âyette isim olarak,³⁷⁸ on altı âyette aynı kökten türeyen kelimeler yer almaktadır.³⁷⁹ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de huşûnun dört vechi olduğu,³⁸⁰ bunların “tevâzu”,³⁸¹ “sükûn”,³⁸² “havf”³⁸³ ve “züll”³⁸⁴ anlamlarında kullanıldığı ifade edilmektedir.³⁸⁵

Râzî'ye (v. 606/1210) göre, huşû' (خشوع) ile namaz kılmak ayrı bir şey ve namaza daima olduğu gibi aksatmadan devamlı kılmak ayrı şeydir. Bunlardan birinin olması diğerinin olmasını da mutlak anlamda zorunlu kılmaz.

Yani namazı devamlı kılmak mutlak olarak huşû içinde kılmayı zorun hale getirmez. Bu görüşe göre huşû, anlam ve kavramsal çerçeve itibariyle insana içten gelen bir haldir yani kulun namaz kıldığı esnada onun kalbine gelen manevî haldir.³⁸⁶

Cüneyd-i Bağdâdî (v.297/909) de huşûyu tarif ederken, onun normal insanın kalplerin ileri derecede Allah'a karşı ihtiramla, engin saygıyla ve sevgiden kaynaklanan havf ve raca arasındaki bir hal ile Allah'a boyun eğmesi³⁸⁷ anlamına geldiğini söylemiştir.

³⁷⁸ el-İsrâ 17/109.

³⁷⁹ Abdülbâkî, *Müfehres*, “hş'a” md., 233; Şener, “Huşû”, *DİA*, 18/422-423.

³⁸⁰ Ebu Abdirrahmân, İsmâil b. Ahmed, el-Hîrî, *Vucûhü'l-Kurân*, 1.bs., tah. Necef Arşî, y.y., ts. 1. bs., 229.

³⁸¹ el-Bakara 2/45.

³⁸² et-Tâhâ 20/108.

³⁸³ el-Mü'minûn 23/2.

³⁸⁴ el-Kamer 54/7.

³⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, 276-277.

³⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C.1, 75.

³⁸⁷ Ebû'l-Kâsım, Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik, *erRisâletü'l-Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf* (Kahire: 1386/1966), yrs. 116.

Sonuç olarak “huşû” kavramıyla ilgili yapılan tanımlardan yola çıkarak şöyle diyebiliriz: Huşû, kulun Büyük azâmet sahibi olan Rabbi'nin karşısında kendi acziyetini itiraf ederek, kalbi ve tüm uzuvlarıyla saygı çerçevesinde boyun eğmesidir.³⁸⁸

3. Namazı Muhafaza Ederler

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ “Namazlarını titizlikle eda ederler”,³⁸⁹ namazı dosdoğru kılmak,³⁹⁰ mü'minlerin bir diğer özelliği olduğu gibi namazı muhafaza etmekte bunun içindedir. Namazı muhafaza etmekte ibaresinde karşımıza çıkan “muhâfaza” (محافظة) kelimesi, lügatte devam etmek, riayet etmek ve gözetmek³⁹¹ mânasına gelmektedir.

Önceki maddede bahsedilen müminin özelliğinde namazı huşû halinde eda etmenin önemine dikkat çekilirken bu âyette namazın vakitlerine, eda edileceği kurallarına riayet ederek eda edilmesi gerektiğinin önemine vurgu yapılmaktadır.³⁹² Çünkü namaz, müminlere kendi kulluk vazifesinin gereğini unutturmayan ve daima icrası gereken bir ibadettir. Bu durumda devamlılık, ancak namazın edasında değil, her türlü ibadette esas alınması gereken önemli unsurdur.

Nitekim namazların muhafazasıyla ilgili âyet-i kerîmlerin³⁹³ tahlil yapıldığında namaz ibadetinin, insanın yaşantısındaki mevkisi barız ortaya çıkmaktadır. Buna işâret eden âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: “*Namazlara ve özellikle de orta namaza (ikinci*

³⁸⁸ A. Galip Gezgin, “Huşû” Kelimesinin Semantik Analizi”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (2000), Cilt: 4., 103.

³⁸⁹ el-Mü'minûn 23/9.

³⁹⁰ bk en-Nisâ 4/103; el-Mü'minûn 23/2; el-Mearic 70/22.

³⁹¹ Râgıb, *Müfredât*, “hfz” md.; Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 12.

³⁹² Kurtubî, *el-Câmi'*, C. 13, 115; Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 12.

³⁹³ el-Bakara, 2/238.

namaza) büyük önemle devam edin".³⁹⁴ İşte burada orta namaz başta olmak üzere namazı muhafaza etmenin önemine vurgu yapılır. İnsanı felaha kavuşturacak kıvamdaki namazın nasıl olunacağı hususundaki bir diğer faktör "devamlılık" kazandırılmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de farklı sûre ve âyetlerde namazın muhafaza edilmesiyle ilgili bahisler çokça zikredilmektedir.³⁹⁵ Bu durum âyet-i kerimede şöyle beyan edilir: "*Onlar fakat namaz kılıp, onunla kalmayarak daima büyük önemle namazlarında devamlı muhafaza ile muamelede bulunurlar*".³⁹⁶ Ayrıca "*Onlar namazlarını koruyanlardır*".³⁹⁷ Bu âyetlerde namazın muhafazasına açıkça vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla islâm namaza çok önem veren hatta Müslüman ile kafir arasındaki akdin namaz olduğunu açıkça ifade etmiştir.

4. Boş Sözden ve Uğraşından Sakınır

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ "Anlamsız, yararsız söz ve davranışlardan uzak dururlar".³⁹⁸ Güzel kulluk sergilemeyi amaçlayan müminlerin öz benliklerini faydasız uğraşlardan (malayaniden) uzaklaştırması gerekir.

Âyette geçen hususla ilgili olarak "lağvı" (لغو) kavram, insanın düşünüp taşınmadan ani söylemlere itibar etmemesi ve faydasızca sözlerden kaçınması anlamını ifade etmektedir.³⁹⁹

³⁹⁴ el-Bakara, 2/238-239.

³⁹⁵ el-Bakara, 2/238.

³⁹⁶ el-Mearic 70/19-27.

³⁹⁷ el-Mearic 70/34.

³⁹⁸ el-Mü'minûn 23/3.

³⁹⁹ Râğıb, *Müfredât*, 451; Cürcânî, *et-Te'rîfât*, 202; Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 10.

Taberî'nin (v. 310/922) belirttiğine göre, bu kavram, hem Allah'ın kulları üzerinde görmek istemediği tüm davranış ve amalleri hem de gereksiz (bâtıl) tutum ve davranışlar manalarına gelmektedir.⁴⁰⁰

Hasan-ı Basrî (v. 110/728) bu âyette bahsedilen boş şeylerden yüz çevirmek ifadesi insanın tüm günahlardan yüz çevirmesi manasında geniş kapsamlı bir kavram olduğunu belirtmektedir.⁴⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm yararsız söz (malayani) ve davranışlar karşısında müminlerin nasıl bir tavır sergileyeceğini bildirerek onlar hakkında: *"Anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve manasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler"*⁴⁰² buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerîmede de: *"Onlar daima her türlü oyunlardan boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler, boş işlerde daima Allah'a yönelerek yüz çevirir"*⁴⁰³ buyurarak müminlerin takınması gereken tavırlara dikkat çekilmektedir.

Bahsi geçen âyetler çerçevesinden güzel kulluk sergileyen müminlerin, faydasız söz ve işlerle karşı karşıya kaldığında öyle ortamlara katılmaması ve müminlere yakışan onurlu ve vakarlı haliyle böyle yerlerden uzaklaşması gerekmektedir. Çünkü mümin, dini temsil eden ve İslâm dava sahibi olması bakımından mühim mevkiye sahip olan bir varlıktır. Öyle ki mümin kendisine yüklenen sorumluktan başını kaldırmayıp malayaniye ayıracak zaman bırakmamalıdır.⁴⁰⁴

Bu ve benzeri âyet-i kerîmeler doğrultusunda konuyla ilgili toplumsal açıdan da hisse alınabilmektedir. Müminler cahil kimselerle tartışmaya girerek gereksiz münakaşa

⁴⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 17, 3.

⁴⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, C. 12, 112; Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 10.

⁴⁰² el-Furkan 25/72.

⁴⁰³ el-Kasas 28/55.

⁴⁰⁴ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, C. 4, 82.

yapmaması ve sosyal ilişkilerde sulhun gözetilmesi önemli bir haysiyettir.⁴⁰⁵ Zira bu hassasiyetin olmadığı toplumda bazı çöküntüler meydana gelirken, malayani sebebiyle de gıybet gibi kötülükler insana asli vazifesi olan kulluğunu unuttur.

5. Zekât İşlevini Yerine Getirir

وَالَّذِينَ هُمْ لِلرَّكُوتِ فَاعِلُونَ “Zekât işlevini yerine getirirler”⁴⁰⁶ buyrulduğu âyet-i kerimeden anlaşılacağı üzere İslâm’ın beş temel esaslarından biri ise zekât ibadetidir.⁴⁰⁷ Öyle ki Mü’minûn Sûresinin ilk on âyetinde konu edilen müminlerin vasıflarının içinde “zekât” ibadeti de yer almaktadır.

Zekât vermek ve infak etmek hususunda Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyetler bulunmaktadır.⁴⁰⁸ Ayrıca kulun, güzel kulluk vasfına ermek için her türlü davranışlarda çaba sarf etmesi gerektiği gibi farz kılınan zekât ibadetini de güzelce eda etmesi gerekmektedir. Böylece insan kendini ve malını temizlemiş olur.⁴⁰⁹

Zekât (زكاة) kavramı, lügatte: “Artma, temizleme, övgü ve bereket” mânasına gelirken,⁴¹⁰ terim olarak: Kur’ân-ı Kerim’de zikredilen zümreye verilmek kaydıyla dini hükümde zengin olan kimsenin, malından alıp fakire vermesidir.⁴¹¹ Zekâtı ifade eden bir diğer kavram sadakadır. Bu iki kavramın her ikisi de aynı şeye isim olarak verilmiştir.⁴¹² Kur’ân-ı Kerîm’de sadaka (صدقة) çoğulu sadakât (صدقات) terimi de hepsi

⁴⁰⁵ İbn-i Aşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*, C. 18, 11.

⁴⁰⁶ el-Mü’minûn 23/4.

⁴⁰⁸ el-Enfâl 8/2; Tevbe 9/ 71; 27/2-3.

⁴⁰⁹ el-Bakara, 2/3.

⁴¹⁰ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/207-209.

⁴¹¹ Râğıb, *Müfredât*, 213; Cürcânî, *et-Te’rifât*, 119.

⁴¹² Erkal, “Zekât”, *DİA*, 44/207-209.

Medenî Sûrelerde olmak üzere on iki âyette zekât anlamında kullanılmıştır.⁴¹³ Aynı zamanda zekât kelimesinin nefsi maddî ve manevî bakımdan tathir ve tezkiye etmek⁴¹⁴ anlamında kullanıldığına dikkat çekenlerde olmuştur.⁴¹⁵ Zira zekât kavramının bu anlamına dikkat çekenler bu anlamın bahsi geçen âyetin muhtevasına uygun olduğu kanaatindedir.⁴¹⁶ Öyle ki zekât ibâdeti, Allâh'ın kullarına bahşettiği her türlü nimet ve rızıklarına şükretmek için eda ettiği ve toplumsal huzurun artmasını hedefleyen önemli bir ibadettir. Öte yandan mümin kul, zekât ibadetini eda ederken nefisini kötülüklerden muhafaza ederek nefis tezkiyesine dikkat etmesi de önemlidir.

6. Namusunu Korur

“İffetlerini korurlar”⁴¹⁷ buyrulduğu bu âyetten ifade edilen “iffetin muhafazası” İslâm dinimizde çok önemli ahlâk unsurlarından birisidir. Bu hususun muhtevası bahsi geçen diğer vasıflarda da görüldüğü üzere hem mümin erkekleri hem de mümin hanımları kapsamaktadır.⁴¹⁸

Zira mümin olan herkesin kendisini namahremden koruması ve daima muhafaza halinde olması gerekir. Böylece müminler iffetlerini muhafaza etmiş ve dinimizde yasaklanan zina gibi meşru olmayan uğraşılardan kendisini kurtarmış olur. Âyet-i kerimede ifade edilen “f-r-c” (فرج) kelimesinin muhafaza edilen yer mânasına geldiği ve özellikle bu kavramın kullanılması bu hususa vurgu yapmaktadır.⁴¹⁹

⁴¹³ Abdülbâkî, *Müfrehes*, “z-k-t” md.; Erkal, “Zekât”, *DİA*, 44/207-209.

⁴¹⁴ et-Tevbe 9/103.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm*, C. 4, 418.

⁴¹⁶ Muhammed, el-Emîn b. Muhammed, el-Muhtâr, *Edvâü'l-beyân fî İzâhi'l- Kur'âni'l-Kur'ân* (1980), yrs., 757-758.

⁴¹⁷ el-Mü'minun 23/5.

⁴¹⁸ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 11-12.

⁴¹⁹ Râğîb, *Müfredât*, 375.

Kur’ân-ı Kerîm’in bizlere bildirdiği iffet kavramının sadece bir cinsiyete hitap olduğu düşünülemez. Genel olarak iffetle ilişkin âyetler incelendiğinde hem mümin erkeklerin hem de mümin hanımların muhatap kılındığı görülmektedir.⁴²⁰ Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَيْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۗ ذَلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ “Mü’min erkeklere söyle, gözlerini haramdan (namahremden) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar”. Bu davranış onlar için daha nezihdir (temizdir). Şüphe yok ki, Allâh onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır”.⁴²¹ Âyet-i kerimedeki “iffetlerini muhafaza etmek” tabirindeki “iffet” kavramının âyette bahsedildiği gibi karşılığı فرج (frc) kelimesi olarak karşımıza çıkar. O yüzden bu kavramı incelemek konuyu daha iyi anlamaya faydalıdır. Bu kelimenin sözlük anlamına bakılırsa hakikat olarak cinsel uzvu, mecaz mânada ise iffet anlamını ifade etmektedir.⁴²²

Zemahşerî (v. 538/1144) bu âyeti izah ederken fercin korunması emriyle zinadan korunmak kastedilmektedir diye ifade eder. Fakat bu âyette namahremlerin bakışlarından muhafaza olmak ve onların dikkatini çekmemek için mahrem ve ziynet olan yerleri setretmek kastedilmiştir. Buradaki gözleri koruma emri kendini zinadan korumayı da içermektedir.⁴²³ Yine âyetin devamında buyrulduğu üzere mümin kadın ve erkek her ikisi de gözlerini haramdan sakınmada aynı mükelleftedirler.⁴²⁴

Dolayısıyla örf ve geleneklerde sıkça rastlanan: “Erkek ne yaparsa yapsın, iffet ve namusuna bir zarar olmaz” gibi düşünceler asla dinimize uygun değildir. İster mümin erkek olsun ister mümin hanım olsun hepsi de iffetin muhafazasından sorumludur. Zira iffetin muhafazası olmayan yerde kişi önce zinaya düşmesi sonra tüm günahlara yavaş

⁴²⁰ el-Ahzâb 33/35; Nûr 24/30,31.

⁴²¹ en-Nûr, 24/30.

⁴²² Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 4. 68-70.

⁴²³ Zemehşerî, *Keşşâf*, C. 3, 180.

⁴²⁴ en-Nûr, 24/31.

yavaş meyletmesi söz konusudur.⁴²⁵ Öyle ki bir seferden ne olacak ki diyerek yapılan her hata sonunu getirir daha sonra günahları işlemekten çekinmez hale gelir. Aynı şekilde günahı küçümsemek onu yapmaktan daha da korkunçtur. Çünkü günahı hafife alan kişinin kalbine siyah nükte konulur ve günah işledikçe artarak çoğalmaktadır.⁴²⁶

Velhâsıl bahsettiğimiz üzere, kendisini güzel kul olma yoluna koyan ve bunun için çabalayan tüm müminler daima iffetlerini muhafaza etmesi çok önemlidir. Zira peygamberlerden Hz. Yûsuf da her türlü zorluğa katlanarak hiç taviz vermemiş sonunda iffetiyle meşhur bir Peygamber olarak methodilmiştir.

7. Kendilerine Verilen Emânete Riayet Eder, Verdiği Sözleri Yerine Getirir

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ “Yine o mümin kimseler ahidlerine vefa gösterirler”,⁴²⁷

Kur’ân-ı Kerîm’in Müslümanlara sunmuş olduğu örnek hasletlerden birisi de sıdk (doğru sözlü) ve emin (güvenilir) birey olmaktır. Kur’an-ı Kerim’de farklı âyetlerde tekrar tekrar mümin, sözüne itimat edilecek olan ve güven sahibi olan kişi olduğu zikredilmiştir.⁴²⁸ Zira Hz. Peygamber’in -Sallallâhu aleyhi ve sellem- de ahlakına bakıldığında onun bariz vasfı “el-Emin” (güvenilir) bir şahsiyet olması ayrıca bir diğer özelliği ise sözünde durmasıdır ki ahde vefasızlık nifak alametindedir.

Hususla ilgili hadis-i şerifte şöyle buyrulur: “Münafık kimselerin alameti üç türlüdür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünde durmaz ve kendisine bir şey

⁴²⁵ Muhammed, Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım, ed-Dımaşkî, *Mehâsinü't-te'vil*, (Kâhire: 1957), yrs., 4388.

⁴²⁶ Özokudan, “Mü’minûn Sûresi Bağlamında İdeal Mü’min Özellikleri” 423.

⁴²⁷ el-Mü’minûn 23/8.

⁴²⁸ el-Mü’minûn, 23/8; el-Meâric, 70/32.

emânet edildiğinde hıyanet eder".⁴²⁹ Öte yandan bu tür kimselerle ilgili bir diğer hadiste de Hz. Peygamber Efendimiz: "*Namaz kılsa, oruç tutsa ve Müslüman olduğunu iddia etse bile*" gibi ifadeler yer almaktadır.⁴³⁰

Tefsir âlimleri âyet-i kerimedeki "emanet ve ahid" kelimelerinin manasını izah ederken, müminlerin kendisine bırakılan emanetlere riayet etmesi ve maddî-mânevî her türlü emanet ve ahde vefa ettiği gibi, Allah'ın kullara emrettiği yükümlülük karşısında da iman emanetini iyice muhafaza etmesidir diye ifade etmektedir.

Bu minvalde bir kişi bir başkasına malını ya da ehlini emanet edip bir yere giderse ona iyi bakması şarttır. Öte yandan emaneti yerine getirmeye en layık olan Cenâb-ı Hak'tır. Dolayısıyla dinimizin emri olan ibadetlerin (namaz, oruç) sorumlulukları hepsi birer emanet kapsamındadır.⁴³¹ Öyle ki Allah Teâlâ kullarına emanetlerin eda edilmesi gerektiğini vurgulayarak âyet-i kerim'de bu hususu genişçe beyan buyurmaktadır.⁴³²

Yukarıda maddeler halinde sıralayarak belirttiğimiz üzere işte bu vasıfları taşıyan kimseler güzel kullardır. Böylesi güzel kulluk sergileyenler âyet-i kerimenin devamında: *أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ* "*İşte vâris olacaklar bunlardır*"⁴³³ buyrulmuştur. Âyetin devamında varis olacak kimselerin mükafatının ebedi kalacakları saadet yuvası olan Firdevs cennet olduğu beyan edilmektedir.⁴³⁴

⁴²⁹ Ebü'l-Fazl, Şihâbüddîn, Ahmed b. Alî b. Muhammed, el-Askalânî, Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-bârî i-fi şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî*, C. 1 (Daru't-Tayyibe: Riyad, 2001), 166.

⁴³⁰ Ebü Abdillâh, Şemsüddîn, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, er-Rudâni, *Cemu'l-fevâidmin Câmi'i'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid*, C. 3 (Dâru İbn-i Hazm: Beyrut, 1998), 364.

⁴³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 23, 81; Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 4, 12; Beğâvî, *Envarü't-Tenzîl*, 410.

⁴³² en-Nisa 4/58.

⁴³³ el-Mü'minûn 23/10.

⁴³⁴ el-Mü'minûn 23/11

İslâm'da methedilen hasletlerden biri de hayır ve hasenat konusunda yarış halinde olmaktır. Bu hususa dikkat çeken âyet-i kerîmede birbirinizle hayırda yarışın buyrulur.⁴³⁷ Yine Müslümanların kendi aralarında birbirini iyilik yapmaya ve kötülükten kaçınmaya teşvik etmesi emredilir.

Ayrıca Mü'minûn Sûresinde de buna dikkat çekilerek, hayırlı amellerde yarışan bir kimsenin kendisinde bulunan vasıflar ortaya konulmuştur. Bu âyetteki mesajda ise güzel kul olan ve hayırlı işlerde öne atılan müminlerin bariz vasıfları anlatılmaktadır ki bunlar "haşyet" ve "müşfik", "iman" ve "kalbi ürperen" iman sahibi olmalarıdır.⁴³⁸

Buraya kadar müminûn süresinde ortaya konulandan çıkartmamız gereken şudur ki güzel kulluğa ulaşan kimse hem dünyasını hem de âhiret hayatını ebedi mutlulukla kurtuluşa emiştirmiş olur. Zira böylesi güzel bir mümin her haliyle örnektir. Yaşantısının her demlerini Allah rızası doğrultusunda tanzim eder.

Dolayısıyla hakiki mümin iyi ve hayırlı işleri yapar, kötü hasletlerden kaçınır. Böylece toplumsal huzur sağlamamakla beraber kötülük oranlarında azalma, ahlaki ve erdemli işlerde ise artış gözlemlenecektir. Âdeta huzurlu toplum meydana gelmektedir.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen mümin tiplerindeki âyet-i kerimlerden yola çıkarak güzel kulluk çerçevesi bağlamında ideal mümin özelliklerini ele alacak olursak bazı kavramlar öne çıkarılmaktadır: "Müslüman",⁴³⁹ "güvenilir olmak"⁴⁴⁰ "hayırlı

⁴³⁷ el-Bakara 2/148.

⁴³⁸ Özokudan, "Mü'minûn Sûresi Bağlamında İdeal Mü'min Özellikleri" 425.

⁴³⁹ en-Nisâ 4/94.

⁴⁴⁰ el-A'râf 7/85.

ameller”,⁴⁴¹ “takva”,⁴⁴² “sulh”,⁴⁴³ “sabır”,⁴⁴⁴ “zikir”,⁴⁴⁵ “cihad etmek”,⁴⁴⁶ “ara bulmak”,⁴⁴⁷ “sözünde durmak”,⁴⁴⁸ “mümin mümini dost edinmek”,⁴⁴⁹ “tevbe etmek, af dilemek”,⁴⁵⁰ “farklı olmak”⁴⁵¹ ve “cana kıymamak”⁴⁵² gibi ifadelerle müminin mümeyyiz vasıfları yer almaktadır.

Güzel kulluk çerçevesinde en önemli olan ve Kur’ân-ı Kerîm’de de müminlerin özelliğinden bahsedilirken en önder vasıflardan biri de “takvâ” kavramıdır. Nitekim Allah kendi katında en üstün (kerim) olanın, takvaca en ileride olanı olduğunu beyan buyurmuştur.⁴⁵³ Dolayısıyla burada ideal müminin özelliğinden takva kavramı ele alınacak, ardından muhlis, muhsin, mütevekkil ve salih kavramları incelemeye tabi tutulacaktır.

⁴⁴¹ et-Tâhâ 20/75-76,112.

⁴⁴² el-Mâide 5/55-88; el-Enfâl 8/1; ez-Zümer 39/23.

⁴⁴³ el-Hucurât 49/10.

⁴⁴⁴ Âl-i İmran 3/124; ez-Zümer 39/23.

⁴⁴⁵ el-Ahzâb 33/35.

⁴⁴⁶ el-Enfâl 8/74; et-Tevbe 9/111-112.

⁴⁴⁷ el-Hucurât 49/10.

⁴⁴⁸ el-Ahzâb 33/23.

⁴⁴⁹ Âl-i İmran 3/28; en-Nisâ 4/144.

⁴⁵⁰ Nûh 71/28.

⁴⁵¹ Âl-i İmran 3/139.

⁴⁵² en-Nisâ 4/92.

⁴⁵³ el-Hucurât 49/13.

2.2.4.2. Müttakî (مُتَّقِي)

Güzel kulluk çerçevesinde âyetlerde çokça bahsedilen vasıflardan birisi ise takvâdır. Nitekim âyet-i kerimede takvaya dikkat çekerek şöyle buyrulmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۗ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
“Bedeviler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve Resûlü’ne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir”.⁴⁵⁴ Takvâ sâhibi kimselere “müttakî” denir.

Müttakilerin kimler olduğu ve takvâ ehli kimselerin sergilemesi gereken güzel kul davranışlar, konuyla ilgili âyet-i kerîmeler beyân edilir. Bu bağlamda Bakara sûresinin ilk iki âyet-i kerîmesinde şöyle buyrulur:

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۙ فِيْهِ ۙ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿٢﴾

“İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahattan sakınanlar için bir rehberdir”.⁴⁵⁵ Bu âyet-i kerimede ifade edildiği üzere, Kur’an-ı Kerim’in takva ehli kimselere rehber ve hidayet olduğu bildirilir.

“Takvâ” (تقوى) kavramı lügatte kendisini sakınmak, titiz olmak,⁴⁵⁶ korumak, saygı ve ihtiram, itaat etmek, sakınmak, çekinmek⁴⁵⁷ korunmak, hoşla gitmeyen şeylerden uzak durmak mânalara gelir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ el-Hucurât 49/14.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/2.

⁴⁵⁶ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 5, 97.

⁴⁵⁷ Râğıb, *Müfredât*, 530; Cevherî, *es-Sihâh*, C. 2, 1830; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 10, 396; İbn Fâris, *Makâyis*, C. 6, 131; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. 2, 20; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 6, 4479; Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

⁴⁵⁸ Çelik, *Hakkın Da’veti Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, C. 1.

Cürcânî (v. 816/1413) ise takvayı, Allah'a karşı boyun eğip itâat halinde olmak, O'nun emirlerine uymak ve azabından sakınmaktır, yani cezaya sebep olan kötülükten nefsi riyazete çekmektir diye ifade eder.⁴⁵⁹ Bazı kaynaklarda takvânın, Allah'ın emrettiği minvalde hayat geçirmek ve nehyedilen şeylerden kendini muhafaza edip korunmak ve rızâ-i ilâhiyeyi kazanmak⁴⁶⁰ anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Aynı şekilde Peygambere itaat eden Allah'a da itaat etmiş olacağından dolayı⁴⁶¹ takvâ Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek mânasını ihtiva eder.⁴⁶² Takvâ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de on yedi yerde geçmektedir.⁴⁶³ Takvâ kavramının "Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmak" şeklinde açıklanması oldukça isabetli görülmektedir.

Klasik müfessirlerin genellikle "Allah'tan korkun" şeklinde çevirerek takvayı yalnızca korkuyla ilişkilendirmeleri eksik bir anlam ifade edebilir. Oysa takvâ, Allah'a karşı derin bir saygı ve sorumluluk duygusunu içerir. Bu duygu, sevgiyle beslenen bir ilişkiye dayanır ve sevilenin hoşnutluğunu kazanmaya yönelik bir çaba gerektirir. Dolayısıyla takvâ, sadece korkuyla değil, aynı zamanda sevgi, saygı ve sorumluluk duygularıyla da ilişkilendirilir. Bu bakımdan, "Allah'a karşı sorumluluk bilinci" ifadesi, takvâ kavramının derinliğini ve içeriğini daha iyi yansıtabilir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ el-Cürcânî, *et-Te'rîfât*, "v-k-y" md.

⁴⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 6, 4901-4902. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân* C. 3, 190; Duhân 44/56; ayrıca bk. el-Bakara, 2/189, 203, 206; Âl-i İmrân, 3/102. Takvanın diğer tanımları için bkz. Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, çev. Hasan Hüsnü Erdem, C. 5 (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 1979), 5. bs., 1398; Fîrûzâbâdî, *Besâiru't-Temyîz*, C. 4, 257; Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, el-Gazâlî, *et-Tûsî, İhyâ-i Ulûmi'l-Din*, C. 5 (Dâru'l-İhyâi Kütübi'l-Arabiyye: Kahire), ts., 153.

⁴⁶¹ en-Nisâ 4/80.

⁴⁶² Uludağ, "Takvâ", *DİA*, 39/484.

⁴⁶³ Abdülbaki, *Müfehres*, 38; el-Bakara 2/197; el-Mâide 5/2; el-A'râf 7/26; et-Tevbe 9/108; Tâhâ 20/132.

⁴⁶⁴ Uludağ, "Takvâ", *DİA*, 39/484.

“Müttaki” (مُتَّقِي) kavramı ism-i fâil sîgasında olup takvâ ehli kimse demektir ve âyetlerde kırk sekiz yerde zikredilmektedir.⁴⁶⁵ Bu âyetlerde takvâ sahibi kimselerin özellikleri anlatılır. Takvânın karşıtı “Fücûr” (فجور), müttakinin karşıtı da “Fâcîr” (فاجر) dir.⁴⁶⁶

“Takî” (تَقِي) kelimesi de⁴⁶⁷ “Müttaki” mânasına gelir. Kur’an-ı Kerim’de müminlerin mümeyyiz vasıfları arasında zikredilen müttaki kelimesi “müttakûn”⁴⁶⁸ kalıbında altı yerde, “el-Müttakîn”⁴⁶⁹ sîgasında ise altmış yerde yer alır. Bu âyetler çerçevesinde takvânın mertebelerini ve takvâ sahibi kişinin öne çıkan özelliklerini maddeler halinde sıralayabiliriz:

1) Takvâ'nın Mertebeleri

Takvâ, Müslüman için kazanılması çok önemli olan bir vasıftır. Zira takvâ sahibi kimseler hakkında Allah (c.c.) onların faziletine işaretle “Allah takvâ sahibi olanlarla beraberdir”⁴⁷⁰ buyurmuştur.

“İttikâ”nın (sakinmanın) üç basamağı vardır:

Birinci merhalesi: İnsanın kendisini küfürden muhafaza etmesidir. Her mümin bu anlamda müttaki derecesine ulaşmaktadır.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ el-Bakara 2/2; Âl-i İmrân 3/76; el-Mâide 5/27; el-A'râf 7/128; el-Enfâl 8/34.

⁴⁶⁶ eş-Şems 91/8; Tirmizî, “Menâkıb”, 73; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 111.

⁴⁶⁷ Meryem 19/13, 18, 63.

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/177; el-Enfâl 8/34; er-R'ad 13/35; el-Furkan 25/15; Zümer 39/33; Muhammed 47/15.

⁴⁶⁹ el-Bakara 2/2-4, 65-66, 180, 194, 241; Âl-i İmrân 3/76, 113-115, 133-134, 138-139; el-Mâide 5/27, 46; el-A'râf 7/128; et-Tevbe 9/4, 7, 36, 44, 123; Hûd 11/49, 15, 45, en-Nahl 16/30-31; Meryem 19/65.

⁴⁷⁰ el-Bakara 2/194; et-Tevbe 9/36, 123.

⁴⁷¹ el-Fetih 48/26.

İkinci mertebesi: Haram ve şüpheli olanlardan uzak durup küçük günahı dahi terk etmek ve bir daha hata işlemekten kendisini muhafaza etmesidir ki bu mertebe ittikâ'nın tam ortasıdır. Bu hususta müminlerin yasaklardan kaçınıp, emredilenlere uyması kendilerini cehennem azabından korur. Bu, Bakara sûresinin ilk âyetlerinde belirtilen itikâdır.⁴⁷²

Üçüncü mertebesi ise: Müminin bütün benliği ile Allah'a dönmesi, kalbinden mâsivâyı yani Allah'ın dışındaki herşeyi çıkarması ve her an ibâdet bilinci ile yaşayıp tefekkürle meşgul olmasıdır.⁴⁷³

Velhâsıl takvâ, genel anlamıyla Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik bir bilinç ve hassasiyettir. İman edip şirkten korunmak, bu bilinç ve hassasiyetle hayatı yaşamak demektir. Bu üç mertebe, kişinin imanını güçlendirir ve Allah'a yakınlığını artırır. Bu üçüncü mertebe "ihsan" olarak da zikredilmiştir. Nitekim hadis-i şerifte kulun Rabbini görüyormuş gibi murakabe halinde ibadet etmesi yani takva ehli olmasına dikkat çekilir.⁴⁷⁴

Ayrıca takva ile ilgili birkaç hadis-i şerifi de ele alacak olursak: şunları söylemek mümkündür. "Kul haramdan sakındığı gibi şüpheli olan şeylerden de uzak durmalıdır".⁴⁷⁵

Yine hususla ilgili hadislerden biri de şudur: Ebû Hüreyre'ye (r.a) "Dikenli bir yolda yürüyen adam nasıl ki dikenden kendisini sakınarak titiz yürüyorsa takva da ona benzer titizliktir" demiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷² el-A'râf, 7/96.

⁴⁷³ Âl-i İmran 3/102; Teğâbün 64/16; Mehmet Çalışkan, "Hucurât Sûresi Bağlamında Takva", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017), Cilt: 11., Sayı: 11, 93.

⁴⁷⁴ Buhârî, İman 37; Müslim, İman 57.

⁴⁷⁵ Tirmizî, "Kıyâme", 19; İbn Mâce, "Zühd", 24.

⁴⁷⁶ Ayrıca bk. el-Bakara 2/197.

2) Müttakîlerin Vasıfları

Genel mânada takvâ ile ilgili âyet-i kerîmeler bağlamında takva ehlinin kendilerinde bulunması gerekirken özellikleri maddeler halinde sıralayacak olursak karşımıza şu sonuçlar çıkacaktır:

a) Gabya İman Etmek

Müttakîlerin birinci vasfı gayba iman etmektir ki, âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾

“Gayba iman edenler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak edenler...”.⁴⁷⁷ “Gayb” (غَيْبٍ) kavramı gözle görülemeyen, akıl ve beş duyu organlarıyla anlamak mümkün olmayan şeylerdir.

Öyle ki Allah Teâlâ’nın Peygamberlere vahyetmiş olduğu, kaza ve kader, ahiretle ilgili hususların hepsi bizlerin bilemeyeceği sadece Allah ilminde olan gaybı mesellerdir ki buna gaybı alem denilir.

Gaybî konular Allah Teâlâ’nın kimseye bildirmediği, fakat ilmi kendi zatında olan hususlardır. Âyette buna işaretle şöyle buyrulur: “Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; başkası onları bilemez”.⁴⁷⁸

Gayba iman etmek, namazı eda etmek ve Allah rızasını gözeterek hayatı idam ettirmek her Müslümana emredilen şeydir. İslâm hem fert hem de toplumdan bunu talep eder. Bu âyetten şu sonuca varıyoruz ki mümin olan bir kimsenin güzel bir kulluk sergileyebilmesi için gayba îman etmelidir.

⁴⁷⁷ el-Bakara 2/3.

⁴⁷⁸ el-En‘âm 6/59.

b) Namaz Kılmak

Müttakilerin bir diğer vasfı ise namazı emrolunduğu gibi hakkıyla kılmalarıdır. Nitekim âyet-i kerimede: “*Onlar ki namazı kılarlar*” anlamında (yüsallûne) ibaresi yerine “namazı ikame ederler” ifadesinin kullanılması namaza verilen değer ve önemin göstergesidir. Yani namazın devamlı eda edilmesi ve vacip, farz ve sünnet olan her bir rüknü güzelce ifâ edilmesi gerekir.

Namaz dînin direği, kafirle mümin arasındaki fark, imanın göstergesi ve ibadetlerin öz cevheridir. Binaenaleyh Allah Resûlü -sallallâhu aleyhi ve sellem- en büyük mutluluğu namazda bulduğunu söylemiştir.⁴⁷⁹

c) İnfak Etmek

Müttakilerin vasıflarından üçüncüsü ise Allah’ın kendilerine verdiği rızıklardan diğer kullara infak etmeleridir.⁴⁸⁰ İnfak etmek, Müslümanların hayatında önemli bir yer tutar.

Müttakilerin, Allah’ın kendilerine verdiği rızıklardan infak etmeleri, birçok âyette vurgulanan bir davranıştır. İnfak etmek, elde edilen nimetlerin sadece kişisel kullanım için değil, aynı zamanda başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için de harcanması anlamına gelir.

Yukarıda bahsedilen âyet-i kerimede: “*Kendilerine verdiklerimizden harcayanlar*” tabirinin kullanılmasında iki hususu anlamak mümkündür:

Birincisi: Allah Teâlâ’nın verdiği tüm nimetlerinden infakta bulunmak.

İkincisi de: Allah’ın rızâsını gözeterek harcamada bulunmaktır ki, kişinin kendi nefsi, ehli ve yakınları için harcamayı kapsar.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Nesâî, “Nisâ”, 1; ayrıca bk. el-Bakara 2/238-239; el-Mâide 5/6.

⁴⁸⁰ el-Bakara 134, 177.

⁴⁸¹ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 1, 71-72.

d) Semavi Kitaplara ve Kur'ân-ı Kerîm'e İman Etmek

Müttakilerin bir diğer vasfı da âyet-i kerimede şöyle bildirilir:

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾⁴⁸²

Müttaki, gayba iman ettiği gibi, Kur'an-Kerim'e iman etmesi gerekir.⁴⁸² Bu âyetten anlaşılacağı üzere mümin bir kimse güzel bir kulluk sergileyebilmek için son olarak gönderilen ve rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed'e -sallallâhu aleyhi ve sellem indirilen mucize kitap Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmelidir.⁴⁸³

e) Önceki Peygamberlere indirilen Kutsal Kitaplara iman etmek

Müttakî bir mümin olabilmek için Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve önceden gönderilen tüm Peygamberlere iman etmek gerekir. Zira iman eden bir kişi için, tüm peygamberlerin Allah'ın elçileri olduğunu kabul etmek ve hak dinlere saygı duymak, Allah'a olan bağlılığın bir ifadesidir. Bu, müttaki (takva sahibi) bir insanın vasfıdır. Çünkü takva, Allah'ın emirlerine uygun hareket etmeyi ve O'nun birliğine olan inancı pekiştirmeyi gerektirir. Bu nedenle gerçek bir iman, tevhide ulaşmayı ve bütün peygamberlere, hak dinlere iman etmeyi içerir.⁴⁸⁴

f) Âhirete iman etmek

Müttakilerin vasıflarından biri de, âhirete iman etmektir. Âhirete iman etmek o kadar önemlidir ki, insanın imanının bütün olması ancak bu şekilde gerçekleşir. Çünkü ahirete iman yoksa, dinimizde hakiki iman ve düzenli dünya hayatı düşünülemez. Zira dünya fani, âhiret ise bakidir.

⁴⁸² el-Bakara 2/4.

⁴⁸³ el-Bakara 2/177; et-Tevbe 9/44.

⁴⁸⁴ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 1, 72-73.

Bu dünyada ne kadar mutlu mesut yaşar yaşasın elbet bir gün ecel gelecektir. Asıl mutluluk saadet yuvası ve ölümsüz olan ahiret hayatıdır. Tüm dinlerde ahirete iman çok önemli görülmüştür.⁴⁸⁵

Yukarıda bahsi geçen âyetin devamında şöyle buyrulmuştur: *وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ* “*Ve ahirete de onlar kesin olarak inanırlar*”. Yine müttakilerin vasfıyla ilgili sonraki âyeti kerimede şöyle buyrulur:

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “*Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır*”.⁴⁸⁶

Müttakiler, Allah Teâlâ’dan vahiyle gelen mucize olan ve müttaki kimselere öğüt ve irşad hükmündeki yüce kitaba iman ederler, sonra imanın gereği olan ibadet ve ahlâk sorumluluklarını yerine getirirler. Böyle kimselerin dosdoğru istikamet yolunda olmaları kaçınılmazdır. Öte yandan bu vasıfları taşıyan kimselerim felaha erdikleri haber verilir. Demek ki kullukta şuurlu olmak ve müttaki olup kendisine güzel kulluk haysiyetlerini kazandırmak, felaha ermenin yani kurtuluşun birer basamağı mahiyetindedir.

Netice itibariyle takva ehli olanların vasıfları, iman etmekten başlayıp özellikle gayba iman, ardından namazı layıkıyla ve daima eda etmek, Allah’ın ata ve ihsanından O’na şükretmek için infakta bulunmak, ilahi mesaj olan Kur’ân-ı Kerîm’e, tüm peygamberlere, semavi kitaplara ve âhirete yakînen iman etmektir. Dolayısıyla bu vasıflarla bezenen her mümin takvâ sâhibi bir müttaki demektir.⁴⁸⁷

Buraya kadarki kısımda en güzel kul olan müttakîlerin beş vasfı incelenmiştir. Bundan dolayı her bir mümin, takvayı muhafaza etmeye özen göstermelidir. Bunun için de takvâ en başta sakınmak “korunmak” mânasını ifade ettiğinden, takvaya (sakınmaya)

⁴⁸⁵ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 1/72-73

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/4.

⁴⁸⁷ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 1, 70-71.

mahal olan her şeyden itina ile çekinmek gerekir.⁴⁸⁸ Kalbin tamamen Allah'a yönelmesi ise takvanın daha derin ve kapsamlı bir seviyesidir.

Özet olarak, insanın takva kavramını anlaması ve takva yolunda ilerlemesi gerekir. Allah'a olan bağlılığını artırması ve O'nun rızasını kazanabilmek için çaba sarf etmesi lâzımdır.

Âyetlere binaen güzel kulun diğer özellikleri ise şöyledir:

- 1) Gece ibâdet etmek⁴⁸⁹
- 2) Sözünde durmak⁴⁹⁰
- 3) Affetmek, öfkeyi yenmek⁴⁹¹
- 4) Seher vakti affedilmeyi istemek⁴⁹²
- 5) Allah'ın ayetlerini okumak (Kur'an okumak)⁴⁹³
- 6) Musibetlere Sabretmek⁴⁹⁴
- 7) Nimetlere şükretmek⁴⁹⁵
- 8) Anne babaya iyi davranmak⁴⁹⁶

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/183, 24, 179, 123, 194, 196, 203, 223; Tâhâ 20/113.

⁴⁸⁹ Âl-i İmran 3/113; Zâriyât 51/17.

⁴⁹⁰ el-Bakara 2/177; et-Tevbe 9/4.

⁴⁹¹ Âl-i İmran 3/133-134.

⁴⁹² Zâriyât 51/18.

⁴⁹³ Âl-i İmran 3/113-114.

⁴⁹⁴ A'râf 7/126; el-Ahzâb 33/35.

⁴⁹⁵ el-Ahkaf 46/15.

⁴⁹⁶ el-Ahkaf 46/15.

2.2.4.3. Muhsin (مُحْسِن)

“Muhsin” kavramı güzel kulluğun en önemli vasıflarından biridir. Muhsin olmak iki kısım olup, biri kulun Allah’a karşı hassas olup onu görüyormuşçasına ibâdet etmesidir. Diğeri ise insanlara karşı ihsan sahibi olmaktır ki insanlara merhamet, ikram, iyilik vb. bunları kapsar. “Muhsin” kelimesiyle aynı kökten türemiş masdar olan “ihsan” kavramı da iki anlamda olup hem insanlar için hem de Allah’a izafe edilerek kullanılmaktadır.

Bu kavram, Kur’ân-ı Kerîm’de “muhsin” (مُحْسِن)⁴⁹⁷ şeklinde bir âyette, “el-Muhsinîn” (المُحْسِنِينَ)⁴⁹⁸ şeklinde otuz beş yerde ve “li’l-Muhsinât” (لِلْمُحْسِنَاتِ)⁴⁹⁹ şeklinde de bir yerde geçmektedir. Bu âyetler çerçevesinde muhsin kimsenin öne çıkan özelliklerini maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. Müttakî olmak⁵⁰⁰
2. Allah’la beraber olmak, O’na secde etmek⁵⁰¹
3. Bozgunculuk yapmamak⁵⁰²
4. Sabretmek⁵⁰³
5. İlim ve hikmetle nimetlenenlerden olmak⁵⁰⁴

⁴⁹⁷ ez-Zâriyât 51/15-16.

⁴⁹⁸ el-Bakara 2/58, 195, 236; Âl-i İmran 3/134, 148; Mâide 5/13; 85; 93 vb...

⁴⁹⁹ el-Ahzâb 33/29.

⁵⁰⁰ ez-Zâriyât 51/15-16.

⁵⁰¹ el-Bakara 2/58; A’râf 7/161.

⁵⁰² el-Mâide 5/93.

⁵⁰³ Hud 11/115.

⁵⁰⁴ Yusuf 12/76; Kasas 28/14.

6. Hidayet üzere olmak⁵⁰⁵

7. Allah tarafından sevilenlerden olmak⁵⁰⁶

2.2.4.4. Muhlis (مُخْلِص)

Güzel kulluk çerçevesinde âyetlerde bahsedilen vasıflardan birisi ise muhlis vasfıdır.

“Halbuki onlara, وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ۗ *Allah’a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O’na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur*”.⁵⁰⁷ Bu âyet-i kerimeden anlaşıldığı üzere bütün varlıkların yaratılış amacı ancak Rabbine muhlis olarak kulluk vazifelerini yerine getirmektir.

Âyette zikredilen “hanif olmak” tabiri Kur’an- Kerim’de yer alan önmlü kavramlardan biri olup, Allah’a iman etmek yani tevhid mânasına gelir. Bu tabirin kapsamı içine her türlü inancı alacak kadar çok geniştir.

“Muhlis” (مُخْلِص) kavramı kulun her türlü davranışlarında yalnızca Allah’ın rızasını gözeterek ve O’ndan sevap ümit ederek harekete etmesidir. Buna işaret eden âyet-i kerimelerde muhlis kavramı “Allah’a hakiki anlamda iman eden, O’na yönelen ve ihlâslı bir şekilde yalnız O’na kulluk eden” mânasına gelmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Lokman 31/5.

⁵⁰⁶ el-Mâide 5/93.

⁵⁰⁷ el-Beyyîne 98/5.

⁵⁰⁸ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 5, 664-665; el-Bakara 2/135; er-Rûm 30/30.

Kur'an-ı Kerim'de muhlis (مُخْلِص) kavramının geçtiği yerlere bakılırsa “muhlisen” (مُخْلِصًا) ⁵⁰⁹ sîgasında üç yerde, “muhlisûn” (مُخْلِصُونَ) ⁵¹⁰ sîgasında yedi yerde, “muhlesen” (مُخْلِصًا) ⁵¹¹ kalıbıyla bir yerde, “el-Muhlesîn” (مُخْلِصِينَ) ⁵¹² kalıbıyla ise dokuz yerde geçmektedir.

2.2.4.5. Mütevekkil (متوكل)

Güzel kulluk sergileyen bir müminde olması gereken hasletlerden biri de tevekkül sahibi olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de “tevekkül” (توكل) kavramı, “teslimiyet göstermek, tevekkül etmek ve işini sağlama almak anlamlarını ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de “mütevekkil” (متوكل) kavramı farklı kalıplarda geçmektedir. Örneğin, “el-Mütevekkilûn” (المتوكلون) ⁵¹³ kalıbında üç yerde, “el-Mütevekkilîn” (المتوكلين) ⁵¹⁴ sîgasında bir yerde zikredilir. Bu âyetlerde mütevekkil yani tevekkül sahibi kimselerin önde gelen vasıfları şunlardır:

1. Allah' a tevekkül etmek. ⁵¹⁵
2. İstişare etmek, etrafındakilere yumuşak davranmak ve affedici olmak, ⁵¹⁶

⁵⁰⁹ Zümer 39/2,11,14.

⁵¹⁰ el-A'râf 7/28; Yunus 10/22; el-Ankebût 29/65-66; Lokman 31/32; el-Mü'minun 40/14; Talak 65; Beyyine 98/ 5.

⁵¹¹ Meryem 19-51.

⁵¹² Meryem 19-51.

⁵¹³ Yusuf 12/67; İbrahim 14/12; ez-Zümer 39/38..

⁵¹⁴ Âl-i İmran 3/159.

⁵¹⁵ Yusuf 12/67; İbrahim 14/12; ez-Zümer 39/38.

⁵¹⁶ Âl-i İmran 3/159.

Bu özellikler, Hz. Peygamberimiz Muhammed'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- örnek yaşamında da sıkça görülür. Örneğin, Peygamberimiz, önemli kararlar alırken sahabenin görüşlerini dinler, onların fikirlerine değer verir ve onlarla istişare ederdi.

Aynı zamanda, Hz. Peygamber Efendimiz çok affedici ve yumuşak bir tavır sergiler, insanlara karşı şefkatli ve merhametli davranırdı. Tevekkül sahibi müminin en barız vasfı istişare etmesidir.⁵¹⁷ İstişare yapıldıktan sonra Allah'a teslim olup tevekkül etmek gerekir.

2.2.4.6. Sâlih (صالح)

Kur'ân-ı Kerîm'de salih (صالح) kelimesinin birçok farklı şekilleri olup, bunlardan sâlihûn (صالحون)⁵¹⁸ sîgası üç yerde, "sâlihen" (صالحا)⁵¹⁹ kalıbı otuz iki yerde, "es-Sâlihûn" (الصالحون)⁵²⁰ sîgası bir yerde, "sâliheyn" (صالحين)⁵²¹ kalıbı da bir yerde, "sâlihîn" (الصالحين)⁵²² bir yerde, "es- Sâlihîn" (الصالحين)⁵²³ formunda yirmi beş yerde, "es-Sâlihât" (الصالحات)⁵²⁴ kalıbıyla da altmış yerde zikredilmektedir.

⁵¹⁷ Kula, "Kur'ân-ı Kerîm'deki Mümin Tiplerini Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım", 445.

⁵¹⁸ et-Tevbe 9/120; 66/4; 11/46.

⁵¹⁹ el-Bakara 2/ 62; el-Maide 5/ 29; el-A'râf 7/18-190; et-Tevbe 9/103; en-Nahl 16/97; Kehf 18/82, 88; 110; Meryem 19/60; 20/82; 23/51, 100; Furkan 25/70-71; en-Neml 27/19; el-Kasas 28/67; 80.

⁵²⁰ el-Fâtır 35/10.

⁵²¹ et-Tahrim 66/10.

⁵²² el-Enbiya 21/ 72.

⁵²³ el-Bakara 2/130.

⁵²⁴ el-Bakara 2/25, 82, 277; Âl-i İmran 3/57; En-Nisa 4/34, 57, 122, 124, 173; Maide 5/9, 93; A'râf 7/42; Yunus 10/4, 9; Hud 11/11, 23; er-R'ad 13/29; İbrahim 14/23; el-İsrâ 17/9; el-Kehf 18/2, 30, 46, 107 vb...

Buraya kadar kullukla ilgili sıralanan vasıflar, güzel kulluk çerçevesindeki bir tablo mahiyetindedir. Kur'an-ı Kerim'de güzel kullukla ilişkili olan çokça örnekler olsa da konumuzu sınırlandırmak açısından bu kadarını bahsetmekle yetineceğiz.

2.2.5. Kur'an-ı Kerim'de Güzel Kulluk Örnekleri

Kur'an-ı Kerim'de birçok örnekler zikredilmektedir. Bunların en başında müminlerin örnek şahsiyeti Hz. Peygamber Efendimiz gelmektedir. Hz. Aişe annemiz bu hususu “*Onun ahlakı kur'andı*” diye bahseder. Öte yandan Allah'ın (c.c.) hakkında “Üsve-i Hasene” diye nitelemesi buna işaret eder. Öyle ki hayat rehberi olan Kur'an-ı Kerim, önder şahsiyet olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) şahsında toplanmıştır.

Ayrıca diğer Peygamberle de örnek gösterilerek Kur'an-ı Kerim'de yüksek oranda kıssalara yer verilmektedir. Kıssaların zikirinde ibret alınması ve hayata tatbik edilmesi amaçlandığı için her kıssa ve her Peygamber başlı başına güzel kullukta bizlere örnek teşkil etmektedir. Meselâ: Hz. Yûsuf (as.) iffetli oluşuyla ön plana çıkarılmaktadır. Eyyüb (as.) örnek sabrıyla, Hz. Dâvûd (as.) zikirdeki derinliğiyle, Hz. Süleyman (as.), salih ameli, şükreden kul oluşu ve ayrıca kendisinden “ne güzel kuldur” diye bahsedilmesi gibi hususlarla örnek gösterilmektedir. Ayrıca her bir peygamber aslında örnek alınacak birer nadide şahsiyettir.

Yine Hz. İbrahim (as.) da Kur'an-ı Kerim'de övülen peygamberlerden olup, Hz. Muhammed -sallallâhu aleyhi ve sellem-, Hz. İbrâhîm hakkında, “*Allah yolunda İbrâhîm, yağdan daha yumuşak idi*”⁵²⁵ buyurarak, Hz. İbrahim'in Allah'ın emirlerine karşı ne kadar itaatkâr olduğu ve örnek bir kul olduğu vurgulanmıştır. Onun hikayesi, birçok âyette detaylı bir şekilde anlatılır ve onun Allah'a olan teslimiyeti, sabrı ve sadakati övgüyle dile getirilir. Hz. İbrahim'in, Allah'ın emirlerine karşı olan sadakati, Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette örnek olarak gösterilir ve Müslümanlar için onun yaşamı, takip edilmesi gereken bir örnek olarak sunulur.

⁵²⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2011), 158.

O, Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’den -sallallâhu aleyhi ve sellem- sonra “Ûsve-i hasene”⁵²⁶ (en güzel örnek) olarak takdim edilen ikinci Peygamber olmuştur.⁵²⁷ Hz. İbrâhîm (as.), gerçek bir mümin⁵²⁸ ve ulu’l-azm Peygamberlerden olup⁵²⁹ fıtrati gereği sorgulayan ve akılcı yöntemler kullanarak muhataplarını ikna etmeye çalışan biri olarak bilinir. Hz. İbrahim, İslâm geleneğinde örnek bir şahsiyet olarak kabul edilir. Fakat bu durum onun Allah’a olan teslimiyetinin ve doğru bildiği yolda ilerleme kararlılığının bir ifadesidir.⁵³⁰

Ayrıca Hadis kitapları da büyük oranda güzel kullukla ilgili bilgiler ihtiva eder. Öyle ki, hadis kitaplarında ayrı bir bölüm olarak ahlak, edep bahislerine genişçe yer verilmektedir.

2.3. Güzel Kulluğun Boyutları

Her ne kadar güzel kulluk denildiğinde İslâm’da birbirinden ayrılmayacak ve mümin olan herkesin sergilemesi gereken haller akla gelse de daha detaylarına kadar iyi izah edebilmek için, dinimizin temeli olan üç boyutuna dikkat çekmek elzem görülmüştür. Nitekim hadis-i şerifte imandan sonra islâm ve ihsan kavramları ele alınmıştır ki iman itikat boyutu, islâm davranış boyutu, ihsan ise ahlak boyutu olarak dikkat çekmektedir.

⁵²⁶ el-Mümtehine, 60/4.

⁵²⁷ Abdullah Karakuş, “Hz. İbrâhîm ve İbrâhîmî Bir Duruş: Haniflik”, *Uluslararası Hz. İbrâhîm ve Nübüvvet Sempozyumu*, S. 176 (Şanlıurfa: Nida Yayıncılık, 2019), 26.

⁵²⁸ Muammer Esen, “Hz. İbrâhîm’in İmanı ve Tevhîd Mücadelesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2011), Cilt: 52, Sayı: 2., 114.

⁵²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 28, 35.

⁵³⁰ Yusuf Şahin, “İbrâhîm Sûresi’nin Konulu Tefsiri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 26.

İşte bu noktada kulluk denildiğinde önce inançta güzel kulluk sergilenmesi gerekir ki sonrasında davranışa ve ahlaka yansiyabilsin. Dolayısıyla kulluk boyutlarını şu şekilde tasnif edebiliriz:

2.3.1. Tevhîd/İnanç/İtikat'ta İbadetlerde Güzel kulluk

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“İman eden, salih amel işleyen kimseler ebedi saadete erecek olup onlar cennete girenlerdir”.⁵³¹ Âyet-i kerîmede buyrulduğu üzere kulluktaki en önemli unsur imandan geçmektedir. Zira iman eden ve sâlih amel işleyen kimse mükafatını alacağı haber verilmektedir. Dolayısıyla iman/inanç ile ilgili olan tevhîd kavramı ve buna ilişkili âyetleri ele almak suretiyle itikatta güzel kulluğu incelemeye çalışacağız.

“Tevhîd” (توحيد) İslâm’ın en temel prensibi olan ve Kur’an-ı Kerim’de çokça bahsedilen bir kavramdır. Sözlükte, Arapça kökenli olan “vahd” (وحد) kelimesinden türeyen masdar olarak: Birlik, teklik ve yalnızlık gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca Allah’ın birliğini ve eşsizliğini ifade eder.⁵³² Öte yandan bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek gibi anlamlara da gelmektedir.⁵³³

Tevhîd’in zıt anlamı şirktir ve bu sebeple Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın birliğini ortaya koyan kavram ve ifadelerden ziyade, Allah’ın ortağının olmadığını bildiren ifadelerin adedi diğer ifadelere göre daha çok kullanılmıştır. Dolayısıyla âyetlerde tevhîd kelimesi “Allah birdir”, Allah’tan başka ilah yoktur, gibi ifadelerle dile getirilir. Bazen de bu kavramın yerine tevhid’in vhd (وحد) kökünden türemiş olan vâhid, ahad, vahdehû kelimeleri tercih edilmiş olduğunu görmekteyiz.⁵³⁴

⁵³¹ el-Bakara 2/82.

⁵³² Râğıb, *el-Müfredât*, 1138; Cevherî, *es-Sihâh*, C. 2, 440.

⁵³³ Güneş, *Müfredât Tercümesi*, 208.

⁵³⁴ Şahin, “İbrâhîm Sûresi’nin Konulu Tefsiri” 22-23.

Kur’ân-ı Kerîm’de, tevhîd konusunun farklı ifade teknikleriyle en fazla anlatıldığı kısım Hz. İbrâhîm kıssasıdır.⁵³⁵ Kur’ân-ı Kerîm, bizlere, tevhîd-şirk mücadelesinin tarihi seyri içerisinde gerçekleştirmiş olduğu mücadele ile örnek bir şahsiyet olan Hz. İbrâhîm’e büyük bir önem verir ve onun diğer Peygamberler arasında özel bir konumu olduğunu ifade eder.⁵³⁶

Allah’a iman etmenin önemine işaret eden yukarıdaki âyetten anlaşılacağı gibi iman edenlerin Rabbi’nin emirlerine uyuması ve O’na olan teslimiyeti hayatlarını düzene sokar ve onlara ruhsal bir denge sağlar. Bu nedenle, âyette mümin sahiplerinin huzur ve saadete mazhar olacağı sürekli vurgulanır. Nitekim âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

“Ancak Allah’ı anan müminlerin kalbi Rabbini anmaklar ferah bulur ve huzura kavuşur..”.⁵³⁷ Bu âyetin hemen ardından bu âyette bahsedilen vasıfları taşıyanların imanının kâmil ve hakiki olduğuna dikkat çekilerek⁵³⁸ şöyle buyrulur:

أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ۗ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

“Gerçek müminler işte onlardır...”.⁵³⁹ Bundan dolayı kullar Allah’a yakını iman etmeli ve dosdoğru iman üzere olmaları gerekir. İşte böylesi kimseler güzel kulluk şerefini elde etmiş olur.

⁵³⁵ M. Sait Şimşek, *Kur’ân Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 114.

⁵³⁶ Pak, “Hz. İbrâhîm Yıldız, Ay ve Güneşi Rab edindi mi?” *Ekev Akademi Dergisi* (2003), Yıl: 7, Sayı: 14., 59-74.

⁵³⁷ el-Enfâl 8/2-3.

⁵³⁸ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 2, 663-664.

⁵³⁹ el-Enfâl 8/4.

“Yakîn” insanın kalbinde hiç şüphe duymaksızın inandığı kesin bilgi demektir.⁵⁴⁰ Diğer ifadeyle şüphe duyulan şeyden uzak olup, kalbiyle hem de diliyle tasdik etmesi hâlidir.⁵⁴¹ Nefsin yani insanın iç dünyasının gerçek huzuru ve mutluluğu yakalaması, ancak yakîne ulaşmasıyla mümkün olur. Yakîn, şüpheleri ortadan kaldırıp gaybı yani görünmeyeni ve bilinmeyeni tasdik etmek anlamına gelir. Bu, insanın imanının en derin mertebesidir ve iç huzurun en yüksek seviyesidir.⁵⁴²

Güzel kulluğun itikadi boyutu bağlamında, Kur’ân-ı Kerîm’de Hucurât Sûresinde bahsedilen âyette iman etmekle ilgili Müslüman olmak arasında birtakım farkı durumlar söz konusudur. Bedevilerden bazılarının İslâm’ı kabul etmiş olmalarına rağmen, tam olarak İslamî öğretilere uymamış veya inançlarını tam olarak güçlendirmemiş oldukları bildirilir.

Bu durumda böylesi grubun iman ettik demelerine karşın onlara “Müslüman olduk deyin” denilerek; Müminden farklı olarak Müslüman tiplmesi ortaya çıkmıştır.⁵⁴³ Bu âyetin tefsirinde mümin ve Müslümanın aynı anlamda kullanılmasına dikkat çekilmekle birlikte daha çok imanın kalben tasdik, Müslümanın da dil ile tasdik noktasını ifade ettiği belirtilmektedir.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Ebü’l-Hasen, Alî b. Osman b. Ebî Alî, el-Cüllâbî, el-Hücvîrî, *Keşfü’l-maḥcûb*, ter. İsmâ‘îl Abdülhâdî Kındîl, (Beyrut: 1980), 625-626; Ebü’l-Kâsım, Zeynülislam, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, el-Kuşeyrî, *er-Risâle* (Beyrut 1990), 85.

⁵⁴¹ Muhammed b. İbrâhim, el-Kelâbâzî, *Kitâbü’t-Ta’arruf li-meḥzebi ehli’t-taşavvuf*, nşr. Mahmûd Emîn en-Nevâvî (Kahire: 1400/1980), 122-123.

⁵⁴² Osman Demir, “Yakîn”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/271.

⁵⁴³ el-Hucurât 49/14.

⁵⁴⁴ Kula, Kur’ân-ı Kerîm’deki Mümin Tiplmeleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, 238.

İtikadi boyutun bu kadar önemli oluşundaki sebep, sıdık ve ülfet vb. konularda ortaya çıkar. İnsanın ahlakî yönden huzursuzluk içinde yaşaması toplumsal olarak farklılıklar ortaya çıkarır. Öyle ki toplumdaki birçok huzursuzluk inançla ilgili değerlerin doğru olmamasından kaynaklıdır.⁵⁴⁵

İman, insanın hayatında önemli bir role sahiptir ve ona huzur ve mutluluk veren bir rehberdir. İman, insanın manevi dünyasını aydınlatır ve ona doğru yolu gösterirken, aynı zamanda onun güzel bir kul olma yolunda ilerlemesini sağlar. İman, insanın içsel huzurunu ve dinginliğini sağlayarak, onu evrensel ahlaki değerlerle uyumlu bir şekilde yaşamaya teşvik eden bir rehberdir.⁵⁴⁶

Müminûn Sûresinde bahsedilen hususlarda genel itibariyle huzur ve sükûnet bulanların vasıfları sıralanmakta ve bunların da öncelikle imanının hakiki oluşu zikredilir. Âyette geçen “Felâh” kelimesi genel anlamda mutluluk, huzur ve başarı şeklindeki manalara gelmektedir.⁵⁴⁷ Ayrıca âyette müminlerin hakiki iman etmesinden ötürü kurtuluşa felaha ermesi ve bu kurtuluşun da gerçek olacağı yani Allah’ın vaadinden asla dönmeyeceği ifade edilmektedir.⁵⁴⁸

İslâm’ın beş temel esası olan ibadetler ve imanın rükünlerini icra etmek: Allah’a hakkıyla iman etmek, meleklerle, kitaplara, elçilere, ahiret gününe ve kadere iman etmek işte bunların he güzel kulluk boyutları kapsamındadır. Bu minvalde “*Ey iman edenler yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’na şükredin!*”⁵⁴⁹ buyrulur.

⁵⁴⁵ Rehîfe Mûsâ Kaddûra, *Se’adetü’l-İnsan fi’l-Kur’ân’il-Kerîm* (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazze İslâm Üniversitesi, 2009), 135.

⁵⁴⁶ Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin, eş-Şâzilî, *Fî Zilâl’l-Kur’ân*, C. 2 (Dârü’s-şürûk Yayınları: Beyrût, 1980), 9. bs., 49-50.

⁵⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâl*, C. 10, 321.

⁵⁴⁸ Kutub, *Fî Zilâl*, C. 10, 297-298.

⁵⁴⁹ el-Bakara 2/172.

İbadetlerde güzel kulluğu yakalamak için insan Allah'ın buyurduğunu yapmakla ve münafıklık tavrından uzak durmakla güzel kul olmaktadır. Ayrıca namaz kıldığında, sadece Allah'ın rızasını gözeterek kılması, riyadan kaçınması ve benzeri saymadığımız birçok hususlar var olup bunlar ibadetteki güzel kulluğun çerçevesini oluşturmaktadır.

2.3.2. Davranışta Güzel Kulluk

İman ve ibadetleri güzel olan müminin dışa yansıyan davranışı ve ahlakı da güzel olur. Bu hususla ilgili vasıflardan en önemlisi ise, adaletli olmaktır.⁵⁵⁰ Allah Teâlâ âyet-i kerimede adalet sahibi kimseleri seveceğini bildirilmektedir.⁵⁵¹ Her davranışta adil ve iyimser olmak ve Allah rızasını gözeterek infakta bulunmak. Nitekim âyet-i kerîmede: *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe erişemezsiniz”*⁵⁵² buyrulmuştur. Yine affedici olmak, merhametli olmak, İslâm'ın ön gördüğü merhamet canlı ve cansız her türlü mahlukatı kapsamaktadır.⁵⁵³ Ayrıca sıdk, diğergamlık, iysâr ehli olmak, ashaptaki gibi hüsnü zan ehli olmak, her türlü davranışında en güzelini yapmak ve güzel tavır sergilemek ve buyrulduğu üzere takva sahibi olmak hepsi güzel kulluk kapsamındadır.

Yine bir diğer önemli husus ise, öfkelenmemektir. Bu husus âyet-i kerimede: *“O takvâ sahipleri, öfkelerini yutar ve insanların kusurlarını affederler”*⁵⁵⁴ buyrulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de de Müslümana yakışmayacak olan kötü huy ve bazı işlerden bahsedilmektedir. Bu durumda kötü olan huylar etkili bir üslûp ile yasaklanmaktadır.

⁵⁵⁰ en-Nisa 4/135.

⁵⁵¹ en-Nahl 16/90.

⁵⁵² Âl-i İmran 3/192.

⁵⁵³ el-İsrâ 17/8.

⁵⁵⁴ el-Hucurât 49/12.

Bu konuda yasaklananlar insanın tahmine dayanan bazı hüküm (zan), kişilerin sırrını ortaya koymak için başkasının ayıbını araştırmak (tecessüs), diğer taraftan gıybet etmek müminlerin yapması engellenen durumdur.⁵⁵⁵

Gıybetten kaçınmak için öfkeyi kontrol etmek gerekir. Zira kişinin gıybeta sürüklenmesinin başında birine kin ve nefret duyması gelir. Bu durumda denilebilir ki, gıybetin en büyük sebebi öfkelenmektir. Çünkü kişi birine öfkelenildiğinde onun gıybetini yapmaya başlar ve kalbinde ona kin duyar ve ona karşı kalbindeki kinini ortaya koyar. Haset de aynı şekilde gıybetin başta gelen âmillerinden biridir.

Gıybeti engelleyecek en mühim âmil takva sahibi olmaktır ki takva daima kulu Allah'a yöneltir ve kötülükleri unutturur. Bunun başarılması da Allah'ın tüm kullarına engin sabırla yaklaşmakla kolaylaşır.⁵⁵⁶

2.3.3. Ahlakta Güzel Kulluk

Ahlâk kavramı Arapça kökenli olan bir kelime olup, sözlükte “tabiat, huy” gibi mânalar gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur.⁵⁵⁷ Çoğunlukla insanın fizik yapısı için halk, mânevî yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.⁵⁵⁸

Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmış insanın tüm yaşantısı olarak düşündüğümüzde güzel ahlak öncelikle kişinin kendi iç dünyası ve davranışlarıyla doğrudan ilgilidir, daha sonra kişinin içerisinde yaşadığı aile, toplum ve nihayet çevresi ile olan münasebetleri de güzel ahlakın kapsamına girmektedir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 5, 96.

⁵⁵⁶ Çağrıç, “Gıybet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/64; Çalışkan, “Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ”, 109.

⁵⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, “H-l-k” md.

⁵⁵⁸ Çağrıç, “Ahlak”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/10-14.

⁵⁵⁹ Çağrıç, “Ahlak”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/10-14.

İslâm dininde en önemli konulardan birisi de ahlak olmaktadır. İnsan ilişkilerinde değer yargılarının oluşturduğu sistem ahlak olarak nitelendirilmektedir. İyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi değerler ahlak için önem taşımaktadır. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de: “*İslâm, güzel ahlâktır*”⁵⁶⁰ buyurmuştur.

Dinimizde güzel ahlaka teşvik etmektedir. Muttaki kimselerin her halinde, bollukta olsun darlıkta olsun daima infak ettikleri, gazaplandığında mücadele etmeyip öfkelerine hâkim olduğu ve çok affedici olduğu gibi birtakım hususlar güzel ahlâkın zirveleridir. Öte yandan kulluk şuuru içinde ihsan sahibi olmak da çok önemli meziyettir. Nitekim Allah (c.c.) Muhsinleri/kulluğunu en güzel şekilde yapmaya çalışanları sever.

Muttaki kimselerin her halinde bollukta olsun ya da darlıkta olsun daima infak ettikleri, gazaplandığında mücadele etmeyip öfkelerine hâkim olduğu ve çok affedici olduğu gibi birtakım hususlar karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan kulluk şuuru içinde ihsan sahibi olmakta çok önemli meziyettir. Nitekim Allah (c.c.) Muhsinleri/kulluğunu en güzel şekilde yapmaya çalışanları sever.⁵⁶¹

Yine Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) güzel ahlakla ilgili olarak birçok hadis söylemiştir ki “*Müminlerin imanca en kâmil olanı ahlakı en güzel olandır*”⁵⁶² buyuruyor. Yine kıyamet günü Peygamberimize en yakın olan kişinin güzel ahlak sahibi olduğu belirtilir.

Ahlakın en önemli konularından biri güzel söz söylemek ve kötü sözden kaçınmaktır. Öyle ki güzel söz söylemek güzel kulluğun ahlakı boyutu kapsamındadır. Diğer taraftan haya vasfı da güzel kulluktaki bir örnek hal olup,

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet, 15.

⁵⁶¹ Âl-i İmran 3/134.

⁵⁶² Tirmizî, “Radâ”, 11; İbn Mâce, “Nikâh”, 50; Ahmed b. Hanbel, C. 2, 527.

“Hayâ ve edep ise, girdiği yeri süsler” buyrulur.⁵⁶³ Hem de tüm dinlerin bir ahlak prensibi olduğu gibi İslam dinini ahlak prensibi ise hayâdır.⁵⁶⁴ Yine hayâ etmek kişinin imanından gelir buyrulur.⁵⁶⁵

Öte yandan hayânın insana hayır (iyilik) getireceği bildirilir.⁵⁶⁶ Ve keza Peygamberlerin sünnetindendir sayılan dört haslet olup, hayâ da bunların içinde zikredilir.⁵⁶⁷

Demek ki ahlak İslâm’da çok önemli yere sahiptir. Çünkü güzel ahlâk, müminin Cennete girmesine vesile olan ve mizanında en ağır basan bir haslet olduğu hadis-i şerifte izah edilir.⁵⁶⁸

Güzel ahlâk, iman ve inancın olgun ve kâmil olduğunun göstergesi, aynı zamanda Allah’a karşı yapılan bir kulluktur, Allah’ı ve sevgili Resûlü’nü sevmenin bir alametidir. Zira güzel ahlâk, güneşin kırağını erittiği gibi günahları yok eder, bitirir. Su nasıl buz eritirse, güzel ahlâk da günahları eritir.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız güzel kulluğun ahlaki boyutu kapsamındaki vasıflardır. Şimdi ise güzel kulluğu bireyde toplumda diye ayırmak suretiyle inceleyeceğiz. Çünkü kişi kendi başına güzel kulluk sergilediği gibi topluma katılınca da onu sergilemesi zorunludur. Yani güzel kul olmak ilk başta bireyde başlar, ardından insanın ilk sosyalleştiği toplum yani ailede güzel kulluk sergilemeye devam eder. Böylece küçük toplum olan her ailede de yaşanan güzel kulluk büyük toplum ve cemiyete de olumlu katkılar sunmaktadır.

⁵⁶³ Müslim, “Birr”, 78.

⁵⁶⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 17.

⁵⁶⁵ Buhârî, “İman”, 16.

⁵⁶⁶ Buhârî, “Edep”, 77.

⁵⁶⁷ Tirmizî, “Nikah”, 1.

⁵⁶⁸ Tirmizî, “Birr”, 62, (2003).

2.4. Bireyde ve Toplumda Güzel Kulluk

Kur'ân-ı Kerîm, insanların bireysel hayatını tanzim ettiği gibi sosyal hayatını da tanzim etmektedir. Bu tanzimlerden bir tanesi de “ey insanlar” hitabıyla başlayan ve akrabalık bağlarının koparılmamasını ifade eden Nisa Sûresinin ilk âyetidir.⁵⁶⁹

Takva sıfatıyla sıfatlanan tüm Müslüman işlerini rastgele yapmaması ve tüm işlerini İslâm'a göre tertip ederek kendisine yüklenen sorumluluğunu idrak ederek yerine getirmelidir. Güzel kullukla ilgili sosyal yaşantı bağlamında her bir Müslüman toplumdaki yaşantısına dikkat etmelidir. Zira iman bilinciyle kardeşlik şuurunun bulunduğu yerde toplumsal huzursuzluktan bahsetmeye gerek yoktur. Nitekim âyet-i kerîmede müminlerin birbirinin din kardeşi olduğu, aralarında birbirine merhametle muamele etmesi gerektiği buyrulmaktadır.⁵⁷⁰

Âyette bahsedildiği üzere müminler daima kendisi yaşadığı bölgede olsun ya da bütün din kardeşleriyle olsun, iman kardeşlerinden sorumludurlar.⁵⁷¹ İşte kardeşlik ile ilgili âyette geçen “İttekû” lafzıyla Allah'ın rızasını gözeterek kardeşliğe zarar verecek hususlardan kaçınmak kastedilmiştir. Öyle ki böyle bir davranışın Allah'ın rahmet ve merhametini celbedeceği, kalpleri sevgi ve saygıyla birleştireceği muhakkaktır.⁵⁷²

Bir başka örnek, hadiste iki adam zıtlışığında hemen onların arasının düzeltilmesi ve kardeşlik hukukunun icra edilmesi gerekir. Müminler daima birbirini gözetmeli ve zorluklar karşısında birbirlerine yardımcı olmalıdırlar. Zira hadis-i şerifte müminlerin bir tek uzuv halinde olduğu bildirilir.⁵⁷³ O sebeple, müminler arasındaki dayanışma ve yardımlaşma, sadece maddi ihtiyaçları karşılamakla kalmaz, aynı zamanda manevi destek sağlar. Bir Müslümanın diğerine destek olması, onun moralini yükseltir ve zor

⁵⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 9, 30; en-Nisa 4/1.

⁵⁷⁰ el-Hucurât 49/10.

⁵⁷¹ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 5, 93.

⁵⁷² Çalışkan, “Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ”, 101.

⁵⁷³ Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr” 66; İbn Hanbel, *Müsned*, C. 2, 159, 203.

zamanlarında yanında olduğunu hissettirir.⁵⁷⁴ Bu nedenle, bir Müslümanın diğerinin sıkıntılarına kayıtsız kalmaması ve ona yardım etmek için elinden geleni yapması, İslâm'ın öğretilerine uygun bir davranıştır.

Âlûsî (v. 1270/1853), din kardeşlikle ilgili beyanında, bir mümin kendisi için istediğini kardeşin için de istemezse, onu sevindiren şeyin seni de sevindirmesi, onu üzen şeyin seni de üzmesi ve onu zor durumda bırakmaman kardeşlik gereklerindedir der.⁵⁷⁵ Kardeşlikteki bu ölçü takvanın ta kendisidir. Hz. Peygamber (s.a.v), insanların birtakım davranışlardan dolayı sevgi ve saygı bağlarını zayıflatmalarını istemediği için bu konuda uyarılarda bulunmuştur.⁵⁷⁶

İslâm ahlakı, sadece bireyin kendi içsel gelişimiyle sınırlı değildir, aynı zamanda toplumun genel refahını ve adaletini sağlamaya da odaklanır. Bu nedenle, Müslümanlar için İslâm ahlakını hayatlarına yansıtmak, sadece teorik bir kavramı değil, aynı zamanda aktif ve dinamik bir yaşam tarzını gerektirir. Bu, bireylerin ve toplumun genel olarak daha adil, merhametli ve hoşgörülü olmasına katkıda bulunur.

Bu husustaki yasaklar alay etme, ayıplama ve hoş olmayan, rencide edici lakaplar takma, su-i zan besleme, tecessüs ve gıybet, kardeşlik hukukuna yakışmayan davranışlar olarak gösterilmiştir.⁵⁷⁷

Toplumda güzel kulluk sergilemek için önemli hususlardan biri de sevgidir. İslâm, iman olgunluğunu müminlerin birbirini sevmesine bağlamıştır.⁵⁷⁸ Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem-, İslâm toplumunda sevgi ve saygı ile ayakta kalabileceğini açıkça belirtmiştir. Zira sevgi kalple beslenmesi gereken bir eylemdir.

⁵⁷⁴ Çalışkan, “Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ”, 102.

⁵⁷⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, C. 13, 78.

⁵⁷⁶ Buhârî, “Nikâh”, 45; “Edeb”, 57, 58, 62.

⁵⁷⁷ el-Hucurât, 49/11; Enver Bayram, “Kur’ân’da Geçen ‘Ey İnsanlar’ ve ‘Ey İman Edenler’ Hitapları” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017), 178.

⁵⁷⁸ Müslim, “İman”, 93.

Müminler kardeş olduklarına göre, bir Müslümanın diğerine karşı alaycı veya küçümseyici bir dil kullanmaması da önemlidir. Bir Müslüman, diğerini incitecek veya küçümseyecek şekilde konuşmaktan kaçınmalıdır. İslâm, insanların birbirlerine karşı nazik ve anlayışlı olmalarını teşvik eder. Ayrıca birbirine sevgi ve merhamet içerisinde olmaları beklenir.⁵⁷⁹ İşte her bir birey bu hususlara dikkat ettiği zaman toplum içinde huzur bulunur ve bireyde her türlü kötü hasletlerden uzak durarak güzel kulluk sergilemiş olur. Bir diğer husus ise boş konuşmamak topluma ve bireye faydalıdır.

İslâm'a göre, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların adil bir şekilde çözülmesi önemlidir ve bu, toplumsal barış ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunur. Bu nedenle, cahil ve bilgisiz kimselerle gereksiz münakaşalara girmek veya demagojiye fırsat vermek yerine, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların adil ve huzurlu bir şekilde çözülmesi önemlidir.⁵⁸⁰ Aksi takdirde Müslüman hem vaktini hem de tüm emek ve çabalarının kaybolması söz konusudur.

Toplumun güzel kulluk sergilemesinde önemli olan diğer husus ise güvenilir, dosdoğru olması dürüst ve emin olması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem-, güvenilir olmaya ve ahde vefa göstermeye büyük önem atfetmiş, bu iki özellik ile iman arasındaki sıkı ilişkiye sürekli dikkatleri çekmiştir.⁵⁸¹

Toplumun sarsacak bir diğer unsur gıybettir. Gıybet yapmak, insanların arasında fitne ve fesada sebep olabilir, toplumsal huzuru bozabilir ve insanların birbirine olan güvenini sarsabilir. Bu nedenle, Müslümanlar gıybetten kaçınmalı ve insanların arkasından konuşmak yerine olumlu ve yapıcı bir dil kullanmalıdır.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Çalışkan, "Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ", 103.

⁵⁸⁰ İbn-i Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, C. 18, 11.

⁵⁸¹ İbn Balabân, Ebü'l-Hasen, Emîr, Alâüddîn Alî, *Sahîhi İbn Hibbân bi Tertibi İbn Balabân*, C. 1 (Müessetür- Risâle: Beyrut, 1993), 428.

⁵⁸² Çalışkan, "Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ", 109.

Ayrıca sözleriyle davranışları arasında uyum sağlayan bir kişi, güvenilir ve samimi bir izlenim bırakır. İnsanlar ona güven duyarlar çünkü söyledikleriyle yaptıkları arasında bir uyum olduğunu görürler.

Sosyal hayatla ilgili âyetleri derli toplu değerlendirdiğimizde “ey insanlar” hitabından sonra verilen mesajla sağlam bir sosyal toplum oluşturulması amaçlanırken, “ey iman edenler” hitabından sonra verilen mesajla da bu toplumun yapısına zarar verebilecek her türlü tutum ve davranıştan uzak durulması istenmiştir.⁵⁸³ Güven duygusu olmayan bir toplumda, insanlar arasında kuşku ve ön yargı hâkim olabilir.

Bu durumda, toplumun birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini zorlaştırır ve toplumsal ilişkilerin bozulmasına yol açabilir. Güvensizlik, insanların birbirlerine karşı mesafeli olmalarına ve ilişkilerin sığlaşmasına neden olur.⁵⁸⁴

⁵⁸³ Bayram, “Kur’ân’da Geçen ‘Ey İnsanlar’ ve ‘Ey İman Edenler’ Hitapları”, 179.

⁵⁸⁴ Özokudan, “Mü’minûn Sûresi Bağlamında İdeal Mümin Özellikleri”, 424.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜZEL KULLUK ÖRNEKLERİ OLARAK HZ. SÜLEYMAN VE HZ. EYYÜB

3.1. Hz. Süleyman -Aleyhisselâm-

Hz. Süleyman'ın (as.) hakkında İslâm literatüründe genişçe bilgiler yer alır. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmekle beraber tefsir, hadis, ve tarih kitaplarında bir Peygamber olarak bahsedilmektedir. Ayrıca onun bütün insanlara örnek olan mümeyyiz vasıflarından bahsedilir.⁵⁸⁵

Hz. Süleyman önder bir Peygamber olarak Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Hz. Dâvud'un oğludur. Kendisi on iki yaşındayken babasının yerine geçmiştir. Hem padişah hem peygamber olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'dan övgüyle bahsedilirken, onun Hz. Dâvûd'un oğlu oluşuna ayrıca babasına vâris olan bir hükümdar olduğuna dikkat çekilmektedir.

Öte yandan onun başka kullara üstünlüğünden, şükreden kul oluşundan, sâlih amel işlemeye devam etmesinden ve adaletli bir hakîm olmasından bahsedilirken, özellikle güzel bir kul olduğuna dikkat çekilir.

Ayrıca onun hükümdarlığındaki keskin zekâsı, kararındaki engin ve donanımlı bilgisiyle her ne kadar zor olan problemlerle karşılaşsa da rahatlıkla çözüme kavuşturma yeteneğinden söz edilmektedir.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Ömer Faruk Harman, "Süleyman", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/60-62.

⁵⁸⁶ el-Enbiyâ 21/78-79; en-Neml 27/15, 16, 19, 20, 27, 34, 40; Sâd 38/30.

Böylece Hz. Süleyman'ın ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on altı defa zikredilmiştir.⁵⁸⁷ Kendisi İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden biridir.⁵⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de nimet bahşedilenlerin başında Peygamberler gelmektedir. Bunların en başında da Hz. Süleyman (as.) gelir. Çünkü Allah (c.c.) ona çokça lütuflarda bulunmuştur.⁵⁸⁹ Zira Allah Teâlâ tüm Peygamberlere olduğu gibi Hz. Süleyman'ı da vahye muhatap kılarak nübüvveti ihsan etmiş ve onu önceki peygamberler gibi hidayete erdirmiştir.⁵⁹⁰

Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın (as.) Kur'ân-ı Kerîm'de methedilen vasfı öne çıkarılarak çalışmamızda güzel kul örneği olarak gösterilecektir. Bunu yaparken önce kıssası, sonrasında ender şahsiyeti ön planda tutulacaktır.

3.1.1. Hayatı ve Kıssası

İslâm literatüründe kıssalar önemli ölçüde yer tutmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in büyük bir oranını kıssalara oluşturur. Bu kadar büyük oranda kıssaların yer almasının sebeplerinde biri de kıssaların tevhîd akidesine uygun üslupla sunulmasından kaynaklıdır.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ el-Bakara 2/102; Nisâ 4/167; el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/78, 79, 81; en-Neml 27/15, 16, 17, 18, 20, 36, 44; Sebe 34/12; Sâd 38/30,34.

⁵⁸⁸ en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84.

⁵⁸⁹ Günaydın, "Nimet", *DİA*, 33/129-130.

⁵⁹⁰ en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84.

⁵⁹¹ Şemsettin Işık, "Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015) Cilt: 4, Sayı: 8., 626.

Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'de önceki kavimlerle ilişkili olarak kıssaların incelenmesi söz konusudur. Ayrıca yer yer Kitâb-ı Mukaddes'te de Hz. Süleyman ile ilgili olarak onun büyük mucizelere sahip olduğu ön plana çıkartılmıştır.⁵⁹²

Kıssaların önemli olmasındaki hususlardan bir diğeri ise tabiatı gereği insanın fitratındaki özgün anlayış ve kavrayışta örneklere daha ziyade meyletmesindedir. Bu itibarla insanların Kur'ân-ı Kerîm'de ele alınan kıssaları hayatına geçirmesi kolaylaşarak zihinlerine geniş bir üslupla sunulmuş olur.

Böylece insanlık tarihinin serüvenini adeta bir film gibi detaylı olarak gözler önüne yaklaştırmaktadır. Bundan dolayı kıssalar insanlara yaşadığı her durumdan ibret ve hisseler almalarını sağlayan ve hayatını yeniden tanzim etmenin yollarını gösteren önemli bir hususlardır.⁵⁹³

Hz. Süleyman (as.) hakkında tarihlere bakıldığında yaşadığı ortam ve kıssa olarak onun mücadelesi, tevhit inancının ikamesi doğrultusunda cereyan ettiği için kıssalar arasında önemli bir yer tutmuştur.

Hz. Süleyman'ın dönemi, İsrailoğulları'nın en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Bu dönemde Hz. Süleyman'ın yönetimi altında İsrailoğulları refah içinde yaşarlar ve bölgede güçlü bir devlet haline gelir. Hz. Süleyman'ın yönetimi altında adalet ve hikmetle yönetilirler.⁵⁹⁴

Hz. Süleyman'ın kıssasıyla ilgili olarak, İslâm'da hem hükümdar oluşundan hem de peygamber oluşundan bahsedilir ve tüm Müslümanlarca böyle kabul edilir. Yahudi kaynaklarda ise İsrailoğullarına gelen kralların üçüncüsü olarak bilinmekte olup sadece kral olarak kabul görülür ve buna ilişkin olarak hakkında birçok efsaneler yer

⁵⁹² Necdet Çağıl, *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayyesine Özgün Bir Yaklaşım* (Ankara: Araştırma Yayınları, Ankara, 2005), 234 -235

⁵⁹³ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 28.

⁵⁹⁴ Ömer Özsoy ve İlham Güler, *Konularına Göre Sistematik Kur'an Fihristi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 813.

almaktadır.⁵⁹⁵ Öte yandan Hz. Süleyman'ın kıssası Kitâb-ı Mukaddes'te de genişçe yer tuttuğu görülmektedir. İslâm literatürü ve Kitâb-ı mukaddes kaynaklarında yer alan bilgilerde kısmen benzerlik olsa da zıt olan hususlar daha ziyadedir.⁵⁹⁶ Zira Kur'ân-ı Kerîm'de önceki kavimler hakkında doğru anlatılan bazı hususlar Yahudi kaynaklarında tahrif edilerek rivayet edilmiş olabilmektedir.⁵⁹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'deki her Peygamber dünyadaki herkese üstünlük arz eder⁵⁹⁸ ancak bir kısım Peygamberlerin diğerlerine göre daha da üstün yaratıldığını bildiren âyetler de⁵⁹⁹ vardır.⁶⁰⁰ Ayrıca bu âyetlerin bahsediliş sırasında bazı Peygamberlerin isimleri bizzat anılmak suretiyle onların nâil oldukları nimetler ve özel lütuflardan söz edilmiştir. İşte bunlardan birisi de Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman'dır. Allah'ın kendilerini mümin kullarının birçoğundan daha üstün kılmasından dolayı Hz. Süleyman'ın Rabbi'ne hamd ettiği bildirilir. Hz. Süleyman kendisine kuşlarla konuşma dilinin öğretildiğini ve daha birçok lütfun kendisine verildiğini zikrederek bunun apaçık Allah'ın fazlı olduğunu belirtmiştir.⁶⁰¹

Hz. Süleyman'ın hayat hikayesiyle ilgili incelemeler yapılacak olursa onun, Kur'ân-ı Kerîm'de kıssasına yer verilen Peygamberlerden biri olduğu bilinmektedir. Kendisi ile ilgili bilgiler Kur'an-ı Kerim'de dört sûrede (el-Enbiyâ, en-Neml, Sebe ve Sâd) yer almaktadır.

⁵⁹⁵ Harman, "Süleyman", *DİA*, 38/60-62.

⁵⁹⁶ Çağır, *Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım*, 10.

⁵⁹⁷ Âl-i İmran 3/3, 93; Mâide 5/46-48.

⁵⁹⁸ el-En'âm 6/86.

⁵⁹⁹ el-Bakara 2/253

⁶⁰⁰ Mustafa Öz, "Tafdîl", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/369-371.

⁶⁰¹ en-Neml 27/15-16.

⁶⁰¹ Çağır, "Fazl", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/271-272.

Sâd Sûresinin otuzuncu âyetinde buyrulduğu üzere Hz. Dâvûd'un oğlu olarak bilinen Hz. Süleyman, Kur'ân-ı Kerîm'de İsrailoğulları'na gönderilmiş Peygamber ve hükümdar olarak ifade edilirken, Yahudi kaynaklarda ise peygamber olarak değil daha çok kral olarak bahsedilmektedir.⁶⁰²

İncil ve Tevrat'ta da adı geçen Hz. Süleyman M.Ö 970 yılında doğdu. Babası kendisine Zebur indirilen Hz. Dâvûd'dur. Hz. Süleyman (as.) ile ilgili rivayetlere göre, Hz. Dâvûd'un on dokuz evladı var olup⁶⁰³ bu kardeşlerin içinde Hz. Süleyman dokuzuncu evladıdır ve babasına vâris olmuştur.⁶⁰⁴

Buradaki vâris oluş mal ya da zenginlik gibi konularda değildir. Çünkü Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- hadis-i şerifte bu hususla ilgili olarak: *"Peygamberler arkalarında paylaşılacak mal bırakıp gitmez, onlardan geriye miras kalacak olan mal-mülk ancak sadaka muamelesi hükmünü görmektedir"*⁶⁰⁵ buyurmaktadır.

Hz. Süleyman'ın (as.) hayatı hakkında Ahd-i Atik'te yer alan bilgiye göre, Kudüs'te doğmuş olan Hz. Süleyman'ın Hz. Dâvûd'un Bat-şeba adlı hanımından doğan ikinci evladı olduğu kaydedilmiştir.⁶⁰⁶ Bir diğer ifadeye yer aldığına göre onun Bat-şeba'dan doğma dördüncü evladı olduğu ifade edilir.⁶⁰⁷

Öyle ki tanrı hakkında bir mâbed yaptırmak isteyen Hz. Dâvûd'a müjde olarak kendinden sonra bir peygamberin geleceği ve bir mâbed inşa edeceği müjdelendir. Bu peygamberin de Hz. Süleyman olduğu bildirilmiştir.⁶⁰⁸ Yine Hz. Süleyman (as.) ile ilgili rivayetlerden hareketle onun fiziki özellikleri ve hanımları hakkında bazı

⁶⁰² el-Bakara 2/102; Elmalılı, *Kur'ân Yolu*, C. 4, 188.

⁶⁰³ Zemehşerî, *Keşşâf*, C. 3, 353.

⁶⁰⁴ en-Neml 27/16.

⁶⁰⁵ Buhârî, "Meğazî", 14, 38; Müslim, "Cihâd", 51, 52; Ebû Davud, "İmara", 19.

⁶⁰⁶ II. Samuel, Bab: 11/27; Bab: 12/18, 24.

⁶⁰⁷ II. Samuel, Bab: 5/14; I. Tarihler, Bab: 3/5, Bab: 14/4.

⁶⁰⁸ Harman, "Süleyman", *DİA*, 38/60-62.

bilgilere yer vereceğiz. Şekli şemail; rivayetlere göre Hz. Süleyman'ın beyaz cilde sahip, kamet olarak iri yani büyük gövdeli, çehre olarak nur yüzlü oluşu, tüy ve kıllarının çok olduğu ve çoğu zamanda hep beyaz kıyafet giyeceği bildirilmiştir.⁶⁰⁹

Hanımları ve cariyeleri; Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Hz. Süleyman (as.) ile ilişkin bazı âyetlerde bahsi geçen⁶¹⁰ hanımının adı Belkıs olarak bilinmektedir.⁶¹¹ Ayrıca Hz. Süleyman'ı tahtında ziyarete gelmesi sonucunda Ahd-i Atîk kitabında⁶¹² adı zikredilmeksizin Belkıs hanımının bahsi geçmektedir.

Tarihi belgelere dayanarak Belkıs'ın kimliğini ortaya çıkarmak mümkün değildir. Zira Hz. Süleyman'ın devrine (m. ö. 972-932) ait İsrail Krallığı'nın veya o dönemle çağdaş komşu ülkelerin yazılı belgelerinde böyle bir şahsiyete rastlanmamaktadır.⁶¹³ Öte yandan Hz. Süleyman'ın hanımları ve cariyeleri hakkında farklı rivayetler yer almaktadır:

- a) 700 Hanımı ve 300 Odalığı Vardı⁶¹⁴
- b) 300 Hanımı ve 700 Odalığı Vardı⁶¹⁵
- c) 300 Hanımı ve 900 Odalığı Vardı⁶¹⁶

⁶⁰⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, C. 2 (Daru'l Kütübi'l İlmîyye: Beyrût), ts., 573; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, es-Sa'lebî, en-Nîsâbûrî, *Arâ'isü'l-mecâlis*, C. 1 (Beyrût: 1405/1985), 260; İzzu-ddîn, İbnü'l-Esîre', *el-Kâmil fi' t-târîh*, C. 1 (Beyrût, 1965), 230.

⁶¹⁰ en-Neml 27/20-44.

⁶¹¹ Orhan Seyfî Yüçetürk, "Belkıs", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420-421.

⁶¹² I. Krallar, Bab: 10/1-10, 13; II. Tarihler, Bab: 9/1-9, 12.

⁶¹³ Yüçetürk, "Belkıs", *DİA*, 5/420-421.

⁶¹⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakta*, C. 8 (Beyrût, 1995), 202. 11 cilt.

⁶¹⁵ Beğâvî, *Me'âlimü't-tenzîl* C. 5, 114 ; Taberî, *el-Kâmil*, C. 1, 202 ; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2 (*Dâru İbn Kesîr: Beyrût, 1407/1987*), 29.

⁶¹⁶ Taberî, *Câmi'li-Beyan*, C. 23, 163.

Hz. Süleyman'ın hanımıyla ilgili olarak bu şekilde mübalağa rakamları rivayet eden kitaplarda, müellifler Hz. Süleyman'ın bu kadar çok hanımın hakkını vermek için ona yüz erkeğin kuvvetinin verildiğine dair bilgilere yer vermişlerdir.⁶¹⁷ Her ne kadar onun Hz. Süleyman hakkında böyle rivayetler olsa da onun bu kadar hanımı olduğu sahih haber değildir ve şerî açıdan da kabule şayan bulunmaktadır.⁶¹⁸

Dinî kaynaklardan anlaşılacağı üzere, Hz. Süleyman'ın önder bir hâkim olması ve birtakım üstün vasıflarının oluşundan genişçe bahsedilmektedir. Öyle ki Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Süleyman'ın Allah'a karşı şükreden, salih amel işleyen güzel bir kul olduğunu ve daima Allah'a doğru yönelişine dikkat çeker. Böylece onun Allah katında önemli mevkiye sahip olduğundan bahsedilmektedir.⁶¹⁹

Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın yaşadığı hayatı hakkında bazı kaynaklardaki İslâm'ın peygamberlik mahiyetine zıt olarak rivayet edilen bilgilere itibar edilmesi uygun değildir. Zira Hz. Süleyman (as.) peygamber ve hâkim olduğu dönemde çok iyi bir hükümdardır. Öyle ki Hz. Süleyman'ın dönemini, büyüklerine ihtiram göstermeyip onları çalıştıran Mısır halkına nesebinin ulaşması yani onların kızıyla evlenmiş olması büyük bir şerefe ulaştırmıştır.

Öte yandan Hz. Süleyman'ın hâkimiyetindeki İsrail saltanatı dünyaca ünlü olan büyük devletler arasında yer alır. Çünkü onun yaşadığı bu coğrafya diğer büyük devletler gibi geniş ve önemli topraklara sahiptir.

⁶¹⁷ Taberî, *Câmi'li-Beyan*, C. 23, 162-164; -164; Kurtubî, *el-Câmi'*, C. 15, 206.

⁶¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 2, 29-30; Abdülvehhâb en-Neccâr, *Kasesu'l-Enbiya (Mısır, 1956)*, 331.

⁶¹⁹ Sâd 38/30, 40.

Dolayısıyla onun saltanatının benzersiz ve eşsiz olduğu⁶²⁰ tarzındaki bazı rivayetler aslında abartıdır. Bu şekildeki abartılı rivayetin geneli ise Hz. Süleyman'a ihsan edilen onca üstün lütuflardan kaynaklıdır.⁶²¹

Yine Hz. Süleyman hakkında şeytanla ilgili ya da bazı ince meselelerdeki farklı görüşlerin itimat edilecek sağlam kaynağı bulunmamaktadır. Zira Hz. Süleyman dinin dışına çıkacak bir tavır ya da hareket sergilememiştir ki ne kafir olmaya kadar ileri gitmiş ne de büyü gibi işler yapmıştır.⁶²²

Vefatıyla ilgili olarak, Hz. Süleyman (as.) esasına dayalı olduğu halde vefat ettiği, onun vefatını emrinde çalışan cinlerin, ancak ağaç kurdu asayı yiyip Hz. Süleyman yere düşünce öldüğünü anladıkları bildirilir.⁶²³ Hz. Süleyman'ın kırk yıl saltanat sürdüğü ve elli üç yaşında bazı kaynaklarda elli iki yaşında vefat ettiği nakledilmektedir.⁶²⁴

3.1.1.1. İsmi ve Nesebi

Hz. Süleyman'ın isminin İbrânîce olduğu ifade edilir ve “barışsever, barışçı” mânasına gelen Şelomoh kelimesinden türediği belirtilmektedir.⁶²⁵ Ahd-i Atîk kitabındaki bazı bilgilerde Hz. Dâvûd'a, Tanrı'dan Hz. Süleyman'ın yaşayacağı zamanda barışın hüküm süreceği müjdesinin verildiği ileri sürülmüştür.

⁶²⁰ H. İbrahim Acıpayamlı, *Peygamberlerin Mucizeleri* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1986), 133.

⁶²¹ Ali Bakkal, “Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a Atfedilen Olayların Mucizeliği Problemi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (2021), Sayı.,18, 432.

⁶²² el-Bakara 2/102.

⁶²³ Sebe' 34/14.

⁶²⁴ Sa'lebî, *Arâ'isü'l-mecâlis* C. 1, 58.

⁶²⁵ Harman, “Süleyman”, *DİA*, 38/60-62.

Bazı yahudi bilginlere göre, Hz. Süleyman'ın ismini annesi (Bat-Seba'nın) koyduğu bildirilir. Öte yandan onun isminin saltanat sürdüğü dönemde barışın hâkim olduğu mânasında asıl adının Yedidya yerine Şelomoh olarak kullanıldığı ifade edilir. Bu ismin bazen de Süryânîce kaynağından geldiği görülmektedir.⁶²⁶

İslâm kaynaklarına göre de Hz. Süleyman ismi İbrânîce kökenli olup *sağlık* anlamını taşımaktadır.⁶²⁷ Yine bu ismin selâmet kelimesinden geldiği, düşmanlarının ona teslim olduğu ve o da düşmanlarından emin bulunduğu için kendisine bu adın verildiği de rivayet edilmiştir.⁶²⁸

Ayrıca Süleyman, Tanrı'ya bağımlı olan mânasına gelen *Lemuel* ismiyle adlanmış olup, bilge toplayan mânasına gelen *Agur*, tüm dünyaya saltanat hükümdarlık eden mânasında *Yakeh* isimleriyle anılmıştır.⁶²⁹ Hz. Süleyman (as.), Hz. Dâvûd'un on dokuz erkek çocuğunun⁶³⁰ dokuzuncusudur.⁶³¹ Babasına sadece malda değil⁶³² saltanat ve nübüvvette vâris olmuştur.⁶³³ Şecere itibariyle İsrail oğullarının büyük atası olan Hz. İshâk'ın soyundan gelmektedir.⁶³⁴ Dedeleri arasında Hz. Yâ'kub'un da yer

⁶²⁶ Harman, "Süleyman", *DİA*, 38/60-62.

⁶²⁷ Hasan, el-Mustafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, C. 5, (Tahran,1360-71 hş./1981), 226; Mevhûb b. Ahmed, el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb*, nşr. Ahmed M. Şâkir (Tahran: 1966), 191.

⁶²⁸ Fîrûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz*, C. 6, 86.

⁶²⁹ Şaban Kaya, "Kısalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili" (Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 19.

⁶³⁰ Zemehşerî, *Keşşâf*, C. 3, 395.

⁶³¹ Sâd 38/30.

⁶³² Ebû'l-Abbâs, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, el-Ya'kûb, *Tarihu'l-Ya'kubî*, C. 2 (Beyrût : 1960), 57; Taberî, *Câmi'li Beyân*, C. 17, 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2, 18.

⁶³³ en-Neml 27/26.

⁶³⁴ el-En'âm 6/84.

aldığı ifade edilmiştir.⁶³⁵ İslamî literatürde Hz. Süleyman'ın (as.) soyuna bakıldığında, Hz. Dâvûd'un oğludur ve soyu Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'a dayanmaktadır.⁶³⁶ Yine kaynaklarda, Hz. Süleyman'ın nesebiyle ilgili olarak incelemeler yapıldığında, onun annesi hakkında çok bir bilgi verilmemiş olsa da onun Allah'a karşı tâat içinde saliha bir hanım olduğuna dikkat çekilir.⁶³⁷ Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Süleyman'ın nesebinin incelenmesinde babasının Hz. Dâvûd⁶³⁸ annesinin de Batşeba⁶³⁹ veya Uriya adında bir kadın olduğu bilgisi yer almaktadır.⁶⁴⁰

3.1.1.2. Doğum Yeri ve Yaşadığı Bölge

Hz. Süleyman'ın yaşadığı ve yetiştiği ortamın Filistin bölgesi olduğu bilinir. İsrailoğulları'nın yaşadığı bu bölgede tevhid inancının hâkim olmasının yanı sıra puta tapanlarda vardır.⁶⁴¹ Zira Hz. Süleyman'ın Peygamberlik öncesinde yaşadığı bölge ve dönem hakkında araştırma yapıldığında, Hz. Süleyman'ın babası Hz. Dâvûd'un adaletle hükmeden bir hükümdar⁶⁴² ve Allah tarafından kutsal kitap Zebûr verilen bir peygamber olduğu zikredilir.⁶⁴³ Aynı şekilde kendisine birçok ihsan ve nimetler

⁶³⁵ Abdullah Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 151.

⁶³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2, 323.

⁶³⁷ Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 187; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. 2, 20.

⁶³⁸ *Kitâb-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)*, Birleşmiş Kitâb-ı Mukaddes Şirketleri (t.y ve y.y.), Tevrat, 1, Krallar, Bab: 2/1-2.

⁶³⁹ II. Samuel, Bab: 12/24; I. Krallar, Bab: 1/11.

⁶⁴⁰ Matta, Bab: 1/6.

⁶⁴¹ Ataullah Kartal, "Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul: 2009), 116.

⁶⁴² Sâd 38/26.

⁶⁴³ el-İsrâ 17/55.

verilmesi ve zırh yapımının öğretilmesi⁶⁴⁴ onun hâkimiyetini ve mülkünü daha da güçlendirir. ⁶⁴⁵ Böylesi güçlü saltanatın tevhit inancının yerleştiği bir ortamda yetişen Hz. Süleyman (as.), bir seferinde babasının vermiş olduğu karara zıt olarak karar vermesiyle meşhur olmuştur.⁶⁴⁶

Hz. Dâvûd'un saltanatıyla beraber yaşayan Hz. Süleyman'ın tecrübe ve bilgisi çok gelişmiştir. Hz. Süleyman, hükümdarlık devrinde ülke yönetiminde babasının yanında durduğu için derin bir tecrübeye sahip olmuş ve risalete de iyice hazırlanmıştır.

Ayrıca babası Hz. Dâvûd vefat edince onun yerine tahta varis olarak hâkim kılınmıştır.⁶⁴⁷ Hz. Dâvûd'dan sonra saltanat sahibi olarak İsrailoğulları'na hâkim olan Hz. Süleyman'ın (as.) döneminde yaşadıkları bölge şu anki Lübnan, Ürdün ve Suriye'nin yanlarını kapsadığı görülür⁶⁴⁸ fakat net olarak bir bilgiye rastlamak zordur.

3.1.1.3. Şahsiyet ve Ahlâkı

Kur'ân-ı Kerim'de anlatıldığı üzere, Hz. Süleyman kimseye verilmeyen büyük lütuflarla özel bir kul olarak seçilmiştir. Kendisinin daima Rabbi'ne kulluk eden biri olarak tevazu ve tüm samimiyetiyle Allah'a yönelmiş (rücü etmiş) bir şahsiyete sahip olduğu görülmektedir.

Zira o, kendisine verilen her türlü saltanat ve nimetlere karşı gaflette olmayıp, bu nimetleri daima Allah'ın dinine hizmet etmek için kullanmıştır. Bu hususta kendisine verilen nübüvvet vazifesini de layıkıyla yerine getirerek tebliğ görevini yerine getirmiştir ve onun ihtişamlı saltanatı tüm dünyaca yayılmıştır. Aynı şekilde Hz.

⁶⁴⁴ el-Enbiyâ 21/80.

⁶⁴⁵ Sâd 38/20

⁶⁴⁶ el-Enbiyâ 21/78

⁶⁴⁷ Işık, "Hz. Süleymân Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili", 228.

⁶⁴⁸ M. Lütfullah Karaman, "Filistin", *DİA* (İstanbul : TDV Yayınları, 1996), 13/89-103.

Süleyman gönderildiği muhataplarını, böylesi güçlü duruşu ve ihtişamlı saltanatıyla hakka davet ederek, muhataplarının bu davete daha kolay icabet etmelerini sağlamıştır. Böylece, Hz. Süleyman Allah'a olan büyük ölçüdeki bağlılığını ve kulluğunu çok güzel bir şekilde ortaya koymuş ve dünyada ünlü olarak bir peygamber ve hükümdar olarak bilinir.⁶⁴⁹

Yine Hz. Süleyman'ın (as.) kuş dilini bildiği, insan, cin ve kuşlardan meydana gelen büyük bir orduya sahip olduğu belirtilmiştir. Yani onun için çalışan ve emrine amade olan ordular olup, onların içinde cinlerin de olduğu bildirilmiştir. Hatta cinler Rabbi'nin izniyle Hz. Süleyman'a hizmet ederdi ve Hz. Süleyman'da onları dilediği şekilde işe koyardı.⁶⁵⁰ Yine Neml Sûresinde Sebe melikesi ile ilgili olarak anlatılan kıssalar⁶⁵¹ ve bina yapımındaki terakkisiyle ilgili rivayetler onun heybetini ortaya koymaktadır.⁶⁵²

Sonuç itibariyle Hz. Süleyman (as.) Kur'ân-ı Kerîm'de çokça bahsedilen bir Peygamberdir. Onun niteliklerinden bahsedilirken ilgili olan bahisler yedi farklı sûrede gelmiş olup, haysiyeti on altı âyette ismen zikredilmek suretiyle bilgilere yer verilir.⁶⁵³ Bu âyetlere bakıldığında kendisine ilim, hikmet, anlayış ve nimet verilmiş bir kişilik olarak vasfedildiği görülmektedir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Işık, “Hz. Süleymân Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, 233 .

⁶⁵⁰ Sebe' 34/12.

⁶⁵¹ en-Neml 27/15-44.

⁶⁵² Ögmüş, “Sâd Suresinin Tefsiri ve Günümüze Bakan Yönleri”, 138.

⁶⁵³ Kaya, “Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili” 20.

⁶⁵⁴ el-Enbiyâ 21/70.

3.1.2. Tebliğ Hayatı

Hz. Süleyman'ın Peygamberlik görevi verilmeden önceki dönem dikkate alınır, Hz. Süleyman'ın babası Hz. Dâvûd'un kendi gönderildiği halkına daima adil bir hâkim oluşundan bahsedilir.⁶⁵⁵ Aynı zamanda kendisine kutsal kitaplardan biri olan Zebûr verilen bir Peygamberdir.⁶⁵⁶ Yine Allah Teâlâ'nın kendisine kutsal kitap vermesi yanında birçok nimetler verdiği, saltanat sürdüğü ve tebliğ ettiği zamanlarda îmân ve doğruluğun büyük ölçüde hâkim olarak daha da güçlenmiş olduğu bildirilir.⁶⁵⁷

İşte böylesine geniş ölçüdeki güçlü bir saltanat hâkimiyetinin kurulması bölgede îmânın (tevhîdin) ileri derecede hüküm sürmesine katkı sağlamıştır. Hz. Süleyman da babasının saltanat ve nübüvveti döneminde onun yanında beraber olduğundan büyük tecrübe sahibi olmuştur.

Bazı kaynaklarda onun sadece bir kral oluşundan söz edilse de, onun bir Peygamber olduğu âyet-i kerimede açıkça ifade edilmiştir. Yani kral olma vasfının yanı sıra bir diğer vasfı da tebliğ etme görevi yüklenen bir peygamber olmasıdır. Böylece hem hükümdar hem de Peygamber olarak babasından aldığı tecrübe ve bilgiler doğrultusunda âdil bir hâkim olmuştur.

Sonuç olarak Hz. Süleyman babasının vefatından sonra risâlete (nübüvmete) layık olduğu gibi tahta da layık olarak babasına vâris kılınmış ve dillere destan olacak kadar ihtişamlı hüküm sürmüştür.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Sâd 38/26.

⁶⁵⁶ el-İsrâ 17/55.

⁶⁵⁷ Sâd 38/20.

⁶⁵⁸ Işık, "Hz. Süleymân Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili", 228.

3.1.2.1. Hz. Süleyman'a Saltanat ve Peygamberliğin Miras Oluşu

Hz. Dâvûd (as.) yaşadığı zamanda oğulları içinde onun yanında en çok zaman geçirerek ondan çokça istifade edip tecrübe sahibi olan oğlu Hz. Süleyman'ı kendisi yerine hükümdar olarak vâris edilmiştir.

Rivayetlerden anlaşılacağı üzere, Hz. Süleyman'ın tahta vâris olduğu zamanlarda yirmili yaşlarında olduğu kaydedilmektedir.⁶⁵⁹ Tahta çıkmasının ardından babasının vasiyeti üzerine inşası yedi sene süren Mescid-i Aksâ'yı yaptırmıştır. Ayrıca on üç yılda tamamlanan bir mâbed daha inşa etmiş, böylece etraftaki hükümdarların onun hükmüne itaat edip hediyeler sunduğu bir hükümdar haline geldiğinden bahsedilir.⁶⁶⁰ Aynı şekilde babası Hz. Dâvûd gibi kırk yıl saltanatı devam etmiştir.⁶⁶¹

Hükümdar olduğu dönemde babasından mirâs almış olduğu devletin komşu ülkelerle olan bağını güçlendirerek, diğer ülkelerle sınırdış mevkisini koruyarak ülkeyi daha güçlü hale getirmiştir. Böylece o bölgedeki ülkeleri kendi istikrarına bağlamak suretiyle himayesine almıştır.⁶⁶²

Kitâb-ı Mukaddes'te saltanatın mirâs oluşu hakkında çok fazla bilgi vardır.⁶⁶³ Öyle ki Hz. Dâvûd'un Hz. Süleyman'a tavsiyede bulunarak bazı öğütler vermesi, onun saltanatın kendisinden sonra mirâs kalması konusundaki girişimlerin bir parçası olarak değerlendirilir. Hz. Dâvûd, oğlunun saltanatını sağlam bir şekilde devralmasını ve İsrailoğulları'nın refahını sürdürmesini istemiştir tarzında bilgiler yer alır.⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ *Kitâb-ı Mukaddes*: Krallar, Bab: 4/1, 21.

⁶⁶⁰ Cevdet, C. 1, 30; Sâbûnî, *en-Nübüvvet ve'l-Enbiyâ* (Daru'l-Hadis bi-Civâri İdâreti'l-Ezher, 1984), yrs., 2. bs., 283-285.

⁶⁶¹ Ögmüş, "Sâd Suresinin Tefsiri ve Günümüze bakan Yönleri", 138.

⁶⁶² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu - Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 417-418.

⁶⁶³ *I. Krallar*, Bab: 1/11-17, Bab: 2/12; *I. Tarihler*, Bab: 23/1-2.

⁶⁶⁴ *I. Krallar*, Bab: 2/1-5.

Ayrıca Hz. Süleyman'ın, o zamanlarda daha vahye muhatap olmadığı halde bile içtihadıyla hüküm verdiği kararlarında adaletli olması, onun hem saltanat hem de peygamberliğe layık bir meziyette olduğuna dikkat çekmektedir. Bu husus âyetlerde şöyle beyan buyrulur: “*Davut ve Süleyman'ı da (an). Bir zaman, bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı*”.⁶⁶⁵

Bu âyet-i kerimede bahsedilen hakemlik olayı, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman arasında gerçekleşmiştir ve bu husus tefsir kaynaklarında detaylı olarak ele alınmıştır. İki peygamber arasında geçen bu hakemlik olayı, adâletin nasıl uygulanacağı konusunda farklı görüşlerin olduğunu gösterir ve adâletin ne kadar hassas bir konu olduğunu vurgular. Hz. Süleyman'ın babası Hz. Dâvûd'a karşı olarak karar veren hakemlik olayı kaynaklarda şu şekilde beyan edilir:

Hz. Dâvûd'un verdiği karar, tahrip edilen ekinin kıymetinin koyunların kıymetine denk olduğunu göz önünde bulundurarak, koyun sahiplerinin ekin sahibine tazminat olarak koyunlarını vermesi yönündeydi. Ancak Hz. Süleyman, daha geniş bir perspektiften bakarak, tarlanın eski hâline gelinceye kadar bakımını üstlenmeleri için koyun sahiplerine ve koyunların da tarla eski bakımlı vaktine gelmesi arasındaki zaman diliminde onlar yararlanmak üzere arazinin sahibine verilmesine hükmetmiştir.⁶⁶⁶

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. Süleyman'ın çevresindeki krallarla evlilik yaparak ilişkilerini güçlendirdiği doğrudur. Firavun'un kızı ve diğer bölge krallarının kızlarıyla evlenerek siyasi ittifaklar kurmuş ve barışçıl ilişkileri sağlamlaştırmıştır.

Bu evlilikler, onun diğer ülkelerle hem siyasi hem de ticari ilişkileri güçlendirmeye yardımcı olmuştur. Ayrıca bu durum onun çevresindeki tüm krallarla bağlarını kuvvetlendirmiştir.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ el-Enbiyâ 21/78.

⁶⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 16, 322-328; Kutub, *Fi Zilâl'l-Kur'an*, C. 7, 292-293.

⁶⁶⁷ Bakkal, “Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a Atfedilen Olayların Mucizeliği Problemi”, 428.

Diğer taraftan onun yaşadığı zamanda, ülkede huzur ve zenginlik hükümdar olmuş ve ihtişamlı bir kale bina edilmiştir.⁶⁶⁸ Ayrıca Hz. Süleyman saltanat sürdüğü zamanda küçükken babasının tavsiye ettiği şekilde feth kanunuyla ilgilenecek ülkenin toprak alanlarını genişletmek için çabalar göstermiş, daha da ileri giderek ülkesini maddi bakımından kalkınmaya ve zenginleştirmede önemli rol oynamıştır. Öte yandan kavminin huzur ve ferahını yükseltmek içinde birçok faaliyette bulunmuştur.⁶⁶⁹

Hz. Süleyman'ın döneminde bakır ticareti, krallığının zenginliğini ve ihtişamını artıran önemli bir faktördü. Bakır madeninin işlenmesi ve ticarete sunulması krallığın ekonomisine büyük katkı sağlamış ve bölgenin ticaret hacmini artırmıştır.⁶⁷⁰

Sonuç olarak, Hz. Süleyman'ın halkını refah içinde yaşatma çabası, adaletli ve hikmetli bir yönetim anlayışıyla yakından ilişkilidir. Adaletin sağlanması ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması, onun yönetiminde öncelendiği hedefler arasındadır. Bu nedenle, Hz. Süleyman İslâm geleneğinde bilgelik, adalet ve refahın sembolü olarak görülür.

3.1.2.2. Nübüvvetin Verilmesi

Hz. Süleyman (as.) Kur'an-ı Kerim'de ismi fazlaca zikredilen peygamberlerden biridir. Onun, babası Hz. Dâvûd'dan (as.) sonra İsrailoğulları'na gönderilen bir Peygamber olduğu bilinmektedir.⁶⁷¹ Kıssa olarak Sâd sûresinde Hz. Dâvûd'un kıssasının ardından bahsedilmiştir.

⁶⁶⁸ Harman, "Süleyman", *DİA*, 38/57.

⁶⁶⁹ Bakkal, "Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a Atfedilen Olayların Mucizeliği Problemi", 429.

⁶⁷⁰ Harman, "Süleyman", 38/57; Cahit Eriş, *Kur'an'da İsimleri Geçen Peygamberler* (İstanbul: Gülhane Yayınları, 2014), 268.

⁶⁷¹ Harman, "Süleyman", *DİA*, 38/60-62.

Nübüvvetin verilmesiyle ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedildiği üzere, babasından mirâs aldığı saltanat ve hükümdarlığın yanı sıra Allah Teâlâ ona nübüvvet (Peygamberlik) ile müjdelemiştir. Nitekim Allah (c.c.) hususla ilgili şöyle buyuruyor:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Şüphesiz biz Dâvûd’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik. “Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun!” dediler.⁶⁷² Âyet-i kerimede bahsedildiği üzere Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman çok şükreden kullar olup, Allah Teâlâ’nın kendilerini mümin kulların birçoğundan üstün kıldığı için şükrederek O’na hamdetmektedir.⁶⁷³

Taberî’ye (v. 310/923) göre, bahsi geçen âyet-i kerimede, Hz. Süleyman kendisi ve babasına Allah’ın verdiği ilim nimeti, baba-oğul her ikisinin hayvanların, kuşların dilinin kendilerine öğretilmesi, aynı zamanda kimsenin anlamadığı ilimleri kavrama kabiliyetinin ihsan edilmesine hamd ederek karşılıklıta bulunmuştur.⁶⁷⁴ Nitekim bilgi nimeti, nimetlerin en önemlisi olmakta ve en başında gelmektedir. Dolayısıyla her iki Peygamber de kendilerine verilen ilim ve Allah’ın lütfetmiş olduğu sayısız nimetle müminlerin birçoğundan üstün olduğu beyan edilir.⁶⁷⁵

وَوَرَّثَ سُلَيْمَانَ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ۗ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ

“Süleyman Dâvûd’un yerine geçti. Dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur”.⁶⁷⁶ Âyet-i kerîmedeki “Süleyman Dâvûd’un yerine geçti” tabirinden, malında ya da mülkünde

⁶⁷² en-Neml 27/15.

⁶⁷³ en-Neml 27/15; en-Nisa 4/163.

⁶⁷⁴ Taberî, *Câmu’l-Beyan*, C. 19, 140-141.

⁶⁷⁵ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 4, 188-189.

⁶⁷⁶ en-Neml 27/16.

babasına vâris kaldığı anlaşılmamaktadır. Bu sebeple âyet-i kerimede ifade edilen “vâris oluş” onun babasının yerine kral olarak tayin edilmesidir ki makam, ilim ve hikmet bakımından vâris olmuştur. Bunun yanı sıra Allah’ın kendisini nübüvvetle görevlendirmesiyle hem peygamber hem de hükümdar olarak vâris olması kastedilmektedir.⁶⁷⁷ Yine âyetteki “*Bize kuş dili öğretildi*” tabirindeki bu mûcize, Hz. Süleyman’ın hikmet ve bilgelik dolu yönetim anlayışına sahip olduğunu vurgular. Onun doğa ve mahlûkatlarla olan bu benzersiz ilişkisi, İslâm geleneğinde Hz. Süleyman’ın bilgelik ve hikmetinin bir göstergesi olarak kabul edilir.⁶⁷⁸

Âyette geçen “*Bize tüm şeylerden ihtiyaç kadarı ihsan edildi*” tabirinde zikredildiği gibi bir peygamber dahi kendisine verilen nimet ve rızıkları unutmayı, Rabbi’ne bu hâlini arz ederek kendisine ihtiyacı gereği olan ne varsa bahşedildiğini dile getirmiştir. Ancak buradaki nimetin (bahşedilenin) ne olduğu belirtilmediği için emrine amade kılınan rüzgarlardan tutup onun için çalışan cin ve şeytanları da kapsar.

Netice itibariyle âyet-i kerimede onun mahlûkata hükmedebilme yetkisine sahip olduğu ve ihtiyacı olan her şeyin kendisine verildiği bildirir.⁶⁷⁹ Yani Hz. Süleyman’ın Allah’ın lütfuyla sahip olduğu nimetler ve bu nimetleri nasıl kullanarak hükümdarlık görevini yerine getirdiği ifade edilmektedir. Zira Hz. Süleyman, sahip olduğu nimet ve imkanları doğru ve adaletli bir şekilde kullanarak Allah’ın rızasını kazanmıştır.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Meryem 19/6; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 4, 189.

⁶⁷⁸ Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 4, 189.

⁶⁷⁹ Ebû Abdillâh, Muhammed b. Alî b. Muhammed, eş-Şevkânî, es-San’ânî, el-Yemenî, *Fethu’l-Kadîr el-Câmi’ beyne fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min ‘ilmi’t-Tefsîr*, C. 4, (Kâhire, 1383/1964), 125.

⁶⁸⁰ Işık, “Hz. Süleymân Kıssası’nın Kur’an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes’teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, 430.

3.1.2.3. Hz. Süleyman'ın Gönderildiği Toplumu

Hz. Süleyman'ın gönderildiği toplum İsrailoğulları'dır. Hem Hz. Dâvûd Peygamber hem de Hz. Süleyman Peygamber'in yönetimi altında önemli bir dönem geçiren İsrailoğulları, birçok zorluklarla mücadele etmiş ve nübüvvet liderliğinde birleşmişlerdir. Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, halklarının maddî ve dünyevî ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılamak için çaba sarfetmiş ve toplumlarının refahını sağlamışlardır.

Hz. Süleyman kral olarak babası Hz. Dâvûd'dan sonra İsrail Krallığı'nın üçüncü kralı olduğu bildirilir. Kral olarak gönderilmiş ve şimdiki Kudüs kentindeki büyük bir mâbed inşa etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de babasına vâris kılınan nebi (peygamber) oluşundan bahsedilir.⁶⁸¹ Hristiyan inancında yasalar koyan bir kral olarak saygı görür. Hz. Süleyman yaşadığı zamanda halkın çağdaşlarından birçok konularda daha ileride olduğu kaydedilir.⁶⁸²

Kaynaklarda Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman her ikisi baba-oğul olduğundan aynı topluma gönderildiği yani onların muhatap olduğu kavimlerin Yahudiler olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Yahudi toplumun diğer toplumlardan ayrılan bariz vasıflarından bazıları ortaya konulmuştur. Neticede Hz. Dâvûd Peygamberin ve Hz. Süleyman'ın nübüvveti sırasında peygamber olarak gönderilenlerin yani karşısındaki kavimlerin, Yahudi ve Hristiyan toplum olduğu açıktır. Hem baba oğul ikisi de aynı topluma gönderilmiş olduğundan kıssası beraber ele alınmıştır.

Dolayısıyla Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın gönderildiği toplum olan İsrailoğulları'nın nasıl bir toplum olduğunu bilmek için, onların bilinen bazı hallerini inceleyecek olursak kısaca şöyle özetlememiz mümkündür: İsrail topluluğu asi, masiyet işleyen, harap eden, şehvani olan, yıkıcı, iyilere savaş açarak zulmeden, inkarcı (dini yalanlayıp gözlerini kapatarak inanmak istemeyen), dinî emir ve yasakları bildikleri halde çiğneyerek zıt hareket eden, hile ve tuzağa başvuran, tartışmaya düşkün, vahşi

⁶⁸¹ Sâd 38/20-24; el-Enbiyâ, 21/78.

⁶⁸² Kaya, "Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili" 22.

ve kibirli yani kendisinin en iyi toplum olduğunu iddia eden ve birtakım kötü hususiyetleri olan bir kavimdir. İşte Hz. Süleyman'ın gönderildiği toplumun asıl yüzü budur.

Dolayısıyla bu iki peygamberin muhatap oldukları toplumun özellikleri incelenirken genel olarak Yahudi toplumunun özellikleri ele alınabilir. İsrailoğulları'nın tarihî ve dinî yapısı, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın liderlikleri altında şekillenmiştir.

3.1.2.4. Hz. Süleyman'ın Bazı Nimetlerden Mahrum Edilme İmtihanı

Hz. Süleyman, kendisine hem saltanat hem de peygamberlik ve birçok nimet bahşedilen bir peygamberdir. Allah Teâlâ kendisine birçok nimet vermiş olup, bunlardan rüzgâr, ins ve cinler onun emrine verilmiştir. Ayrıca ihtiyacı olan her şey kendisine verildiğinden çok fazla imkâna sahip kılınmıştır. Sonrasında Allah (c.c.), onu imtihan etmek suretiyle tüm nimetleri elinden almak suretiyle tüm nimetleri elinden alarak kendisine verilen imkânlardan, saltanatından ve tahtından mahrum bırakmıştır.⁶⁸³ Hz. Süleyman'ın (as.) bu şekilde imtihan edilmesi kısa bir müddet sürmüş olsa da saltanatta birtakım gerilemeler söz konusu olmuştur. Daha sonra bu durum Ehl-i kitap ve Müslümanların güncel durumlarını meşgule aldığından bu hususla ilgili bazı karar ve değerlendirmeler yapılmıştır.⁶⁸⁴

İmtihan edilmesiyle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de kıssasından bahsedilirken imtihan edildiğinden de bahsedilmektedir. Bu husus âyet-i kerimede şöyle beyan edilmiştir:

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ

*“Andolsun biz Süleyman'ı imtihan ettik, Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik. Sonra tekrar (tevbe ile) önceki hâline döndü”.*⁶⁸⁵ Âyet-i kerimede ifade edildiği üzere Hz. Süleyman (as.) imtihan edilmiş ve sonrasında Rabbi'ne rücu etmiştir. Bu hususa dikkat

⁶⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, 439; C. 5, 4097.

⁶⁸⁴ Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 200-204.

⁶⁸⁵ Sâd 38/34.

çeken bir diğerk âyet-i kerimede, Hz. Süleyman Allah'tan niyazda bulunarak: “..Ey Rabbim! Bana benden sonra bir başkasına asla nasip olunmayacak mal-mülk nimetlerinden ver” diye dua etmiştir.⁶⁸⁶ Ayrıca Allah'tan birkaç temenni de bulunmak suretiyle şu şekilde niyaz ederek birkaç hususta özel şeyler talep ettiği bildirilmektedir:

a) Allah'ın kanun olarak koyduğu şerî çizgiye ve emir ve yasaklarına uygun düşecek biçimde karar verip, toplum içinde adaletli karar alarak adil bir hükümdar olabilmeyi talep etmiştir.

b) Kendisi hakkında Allah'tan talepte bulunurken, kendisinden sonra hiç kimselere nasip olmayacak olan mülk ve saltanata sahip olmayı özellikle niyaz ettiği bildirilir.

c) Kendisinin inşa ettiği büyük mâbede (Beytü'l-Makdis'e) ibadet niyetinde giden-gelenlerin ve ziyaret edenlerin tertemiz olup günahsız, yani annesinden doğduğu gündeki gibi temizlenmiş olmasını talep etmiştir.⁶⁸⁷

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Hz. Süleyman'ın böylesi samimi taleplerle niyazda bulunması üzerine Allah (c.c.) kendisine nimetleri ve saltanatı tekrar ihsan etmiştir.⁶⁸⁸

2.1.2.5. Hz. Süleyman'a Nimetlerin Tekrar İhsanı

Yukarıda bahsedildiği üzere Hz. Süleyman'a verilen nimetler bir müddet elinden alınarak imtihan edilmiştir. Daha sonra Allah (c.c), tekrardan birçok nimet bahşederek; ilim, rüzgâr, maden, kuşlar, insanlar ve cinler hakkında lütuflar ihsan etmiştir.⁶⁸⁹ Bu nimetlerden en mühimi de ilimin öğretilmesidir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Sâd 38/35.

⁶⁸⁷ Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 194.

⁶⁸⁸ Sâd 38/36-39.

⁶⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 3, 3952.

⁶⁹⁰ en-Neml 27/15.

Kitâb-ı Mukaddes'te de bu hususla ilgili olan rivayetlerden bahsedilirken, Hz. Süleyman'ın hikmet, ilim ve büyük ölçüde anlayışa sahip olan akıl ve idrak sahibi olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan onun hakkında, senin öncende sana benzeyen kimse çıkmamıştır ve senden sonra da sana benzeyen kimse da gelmeyecektir⁶⁹¹ tarzında bilgiler kaydedilir. Kur'an-ı Kerim'de önemli görüldükçe farklı sûrelerde Hz. Süleyman'a bahşedilen imkânlar ve nimetler zikredilmektedir.⁶⁹² Yine, bunların içinde düzen ve otorite sahibi oluşundan, saltanat, ilim ve hikmet verilmesinden bahsedilmektedir. Hususla ilgili âyet-i kerîmede farklı-farklı nimetlere mazhar oluşuna ve kendisine ihsan edilen nimetlerin çok fazla olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁶⁹³

Netice itibariyle Hz. Süleyman'a Allah tarafından lütuf olarak ihsan edilen nimetler içinde karıncaların dilinden anlamak,⁶⁹⁴ kuşlar, cinler ve insanlardan meydana gelen orduya sahip olmak, bakır medeniyeti gibi birçok hususlar zikredilir. En önemlisi de bütün bu nimet ve olaylar onu hiçbir zaman isyana sevk etmemiş aksine her zaman salih amel işleyen ve şükreden bir kul olmuştur. Âyette bu hususa dikkat çekilerek onun niyazda bulunduğu duası beyan edilmektedir.⁶⁹⁵

3.1.3. Kendisine Bahşedilen İhsanlar

Hz. Süleyman (as.) Ehli-i kitapta bir peygamber olarak bilinmektedir.⁶⁹⁶ Kitâb-ı Mukaddes'te kendisinden saltanat sahibi bir kral olarak bahsedilirken,⁶⁹⁷ âyetlerde

⁶⁹¹ *I. Krallar*, Bab: 3/12; Bab: 4/29-30; *II. Tarihler*, Bab: 1/7-12.

⁶⁹² en-Neml 27/16-19, Sebe 34/11-13; el-Enbiya 21/81.

⁶⁹³ en-Neml 27/16.

⁶⁹⁴ en-Neml 27/18-19.

⁶⁹⁵ en-Neml 27/19.

⁶⁹⁶ Neccâr, *Kasesu'l-Enbiyâ*, 331.

⁶⁹⁷ Neccâr, *Kasesu'l-Enbiyâ*, 318.

Peygamberlerin arasında zikredilmekte ⁶⁹⁸ ve kendisine ihsan edilen birtakım nimetlerde dile getirilmektedir. Nitekim âyet-i kerimedeki ifadeye göre, Hz. Dâvûd'a bahşedilen ilmin aynısı Hz. Süleyman'a (as.) da bahşedilmiştir. Hz. Süleyman, önceden kimselere bahşedilmeyen türlü türlü nimetlerin kendisine ihsan edilmesini Allah'tan istemiştir. Ancak bu kadar nimete mazhar olmasına rağmen refaha düşmeden daima Allah'ı anan, şükreden, Allah'a yönelen güzel bir kul olduğu ve insanlara karşı mütevazı, iyilikte bulunan biri olduğu kaydedilir. Zira âyette güzel olması methedilir. Yani ona verilen lütuflar ve bu kadar büyük güç ve mülk ona kulluğunu unutturmamıştır. Öyle ki o bu nimetleri Allah'ın dinini iyi bir şekilde tebliğ etmek, Hakk'a davet ve toplumda tevhit inanç duygusunu iyice pekiştirmek ve yaymak için kullanmıştır. Böylece Allah'ın nimetine şükreden bir kul olarak dinî hizmet için yaptıklarından dolayı büyük bir hâkimiyet elde etmiştir. İşte onun ihtişamlı saltanatı ve adaletli büyük hükümdarlığı, liderlik vasfına sahip kişilere bir örnektir. ⁶⁹⁹

3.1.3.1. Rüzgârın Hz. Süleyman'ın Emrinde Olması

Allah Teâlâ tüm Peygamberlere çeşitli lütuf ve ikramlarda bulunduğu gibi Hz. Süleyman'a da birtakım nimetler ve imkânlar vermiştir. Bunların içinde rüzgârın teshir edilme (boyun eğdirilmesi) hususu öne çıkarılmaktadır ki bu husus âyet-i kerimede şöyle beyan edilir:

وَلَسَلِّمْنَ الرِّيحَ عُدُوها شَهْرٌ وَرَوَاحُها شَهْرٌ

“Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik”. ⁷⁰⁰ Bu âyet-i kerimede rüzgarla ilgili bahsedilen husus, rüzgârın Hz. Süleyman için boyun eğdirilmiş olması dahası rüzgârın kasırğa gibi esmesiyle uzun yerlere bile kısa sürede giderek, bu vesileyle uzun vadilere kısa zamanda gidebildiği

⁶⁹⁸ en-Nisâ 4/163.

⁶⁹⁹ Işık, “Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, 233.

⁷⁰⁰ Sebe' 34/12.

anlaşılmaktadır.⁷⁰¹ Âyette zikredilen “*sabah meyletmesi yani esinti, akşamki esintisi bir ay*” tabirini müfessirler, onun rüzgâra binerek bir aylık gibi uzun yerlere bir gün içinde gidebildiği şekilde izahta bulunmuştur.⁷⁰² Ebü'l-Leys Semerkandî'ye (v. 373/983) göre, Hz. Süleyman (as.) çoğu zamanlarda sabahları ordusuyla beraber sefere çıkacağı ve bu seferinde rüzgârın onun emrinde olup istediği yöne meyletmesiyle uzak yerlere bile gidebilmesi kastedilmiştir. Örneğin; Onun, uzun mesafede olan *Istahr* şehrine sabah yola çıkıp akşam olunca rüzgâra binerek geri dönmüş olduğuyula ilgili rivayetler vardır.⁷⁰³ Yine birçok tefsir kaynaklarında rüzgârın onun emrinde olması sayesinde birçok yerleri gezdiğine ilişkin bilgiler kaydedilmiştir.⁷⁰⁴

Zemehşerî'ye (v. 538/1144) göre, rüzgârın kasırga gibi esmesi şöyle beyan edilir: Sabah gidişi yani rüzgârın esişindeki uzak mesafe anlamında olup, Hz. Süleyman sabah ve akşam gittiği uzun mesafeleri rüzgâra binerek katettiği ifade edilir.⁷⁰⁵

Râzî (v. 606/1210) de Allah Teâlâ büyük özellik olarak Hz. Süleyman'ın emrine rüzgârların esişi hususunda yetki vermiş olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Râzî farklı bir düşünceye sahip olup, rüzgâr hakkındaki görüşünü şöyle beyan eder: Allah'ın

⁷⁰¹ Bakkal, “Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a Atfedilen Olayların Mucizeliği Problemi”, 432; Abdullah Aydemir, “Hz. Süleyman (as.)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1983), Sayı: 1., 176, 185.

⁷⁰² Taberî, *Câmu'l-Beyân*, C. 20, 362; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C. 4, 245; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 572; Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, C. 4, 243; Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 564.

⁷⁰³ Taberî, *Câmu'l-Beyân*, C. 20, 363; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, C. 8 (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî: Beyrût, 1425/2004), 73; Ebu'l-Leys, Nasr b. Muhammed, Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemmâ Bahru'l-'Ulûm*, thk. Ali Muhammed, Muavvid ve d., C. 3, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1413/1993), 82; İbn Abbas, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn 'Abbâs*, 359.

⁷⁰⁴ Ebu'l-Hasen, Ali b. Muhammed, el-Mâverdî, el-Bağdadî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, C. 4 (Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût), t.y., 437; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'ilmi't-Tefsîr*, C. 3 Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi: Beyrût, 1422), 492.

⁷⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 572.

Hız. Süleyman'ın emrine verdiği rüzgârın özel bir rüzgâr olabileceği düşünülmektedir. Bu görüşüne delil olarak âyetteki “rüzgâr” mânasına gelen kavramın tüm okuma şekillerinde değişmeksizin “rîh” (ريح) olarak okunması ve “riyâh” (رياح) diye çoğul kalıbıyla zikredilmemesidir.⁷⁰⁶ Nitekim Elmalılı (1878-1942), tefsirinde bu görüşü benimseyerek Râzî'nin(v. 606/1210) sunduğu delili ortaya koymaktadır.⁷⁰⁷ Ancak “rüzgâr” kavramının “riyâh” (رياح) kalıbında cemi okunuşu da zaman zaman mevcuttur.⁷⁰⁸

Netice itibariyle âyetlerde görüldüğü gibi, Hız. Süleyman'a bahşedilen nimetlerden biri olarak rüzgâr onun emrindeydi, kendisi deniz seferlerine çıktığında rüzgâr ona boyun eğdirildiği için onun istediği tarafa meyilli olurdu böylece o seferini rahatlıkla yapardı.⁷⁰⁹

3.1.3.2. Hız. Süleyman'ın Bakır Medeniyeti

Hız. Süleyman (as.) hakkında bahsedilen nimetlerden birisi de onun zenginlik kaynağı bakır medeniyetine sahip olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili olarak bu hususu öne çıkartan âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ

“Erimiş bakır ocağını ona sel gibi akıttık”⁷¹⁰ bu âyet-i kerime dayanarak kadim müfessirler Hız. Süleyman'a ihsan edilen nimetlerin bir çeşidi olarak bakır

⁷⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 25, 247.

⁷⁰⁷ Elmalılı, *Kur'an Dili*, C. 6, 3950-3951.

⁷⁰⁸ İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed, Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm b. 'Atıyye, el-Endelûsî, *el-Muħarreru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, C. 4 (Dâru'l-Kütübi'l-ilmîye: Beyrût, 1422), 408; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 22, 158-159.

⁷⁰⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 22, 158.

⁷¹⁰ Sebe' 34/12.

medeniyetiyle ilgili izahlarda bulunmuştur. Âyet-i kerimede bakırın su gibi akıtılması, yani seller gibi akması sonucunda onun bu bakırdan istediği şeyleri yaptığı kaydedilmektedir.⁷¹¹

Zemahşerî'nin (v. 538/1144) yorumuna göre, âyette geçen bakır erimesi konusunda bahsedilen “*Ayne'l-kıtr*” tabiri onun sel gibi baya baya akıtıldığını ifade edilmektedir.⁷¹² Bir diğer kaynaklarda ise bakır madenin Hz. Süleyman için üç gün üç gece akıtıldığı kaydedilir.⁷¹³ Yine bazı âlimlerin yorumuna göre, bu âyetteki bakırın akıtılması hususunu mecâzî mânada anlamak mümkündür.

Elmalılı (v. 1878/1942) bu âyet-i kerim ile ilgili açıklamasında bakırın akıtılmasının ilâhî bir ihsan ve lütufla gerçekleşmesi mümkün olan olanüstü bir özellik olduğuna dikkat çeker.⁷¹⁴ Hz. Süleyman'ın saltanatının görkemli olmasının ve zenginliğinin kaynağının, Allah Teâlâ'nın Hz. Süleyman'a bahşettiği bakır olarak kaydedilir. Bu yüzden babası Hz. Dâvûd'a demiri ezerek düşmanlarla savaşmak için savaş aletleri yapma sanatını ihsan eden Allah (c.c.) Hz. Süleyman'a da bakırı eritip ondan farklı şeyler yapması için bakırı akıtmıştır. Zira bu durum Kur'an-ı Kerim'de “*seller gibi akıtılması*” tabiriyle yer alır. Öte yandan onun Hz. Dâvûd'dan miras almış olduğu demircilik sanatı yanında bir başka sanatın (bakırcılığın) daha eklendiği zikredilir.

Sonuç olarak Hz. Süleyman döneminde bakırcılık medeniyeti çok daha gelişip büyüdüğü görülmüş, hatta sonrasında bu bakır medeniyeti büyüyerek git gide bina dekorasyon işlerinde kullanılmış ve heykeller yapılmıştır. Böylece bakırdan çeşitli kapların üretimi de meydana gelmiştir.⁷¹⁵

⁷¹¹ Taberî, *Câmu'l-Beyân*, 20/364; İbn 'Atıyye *el-Muḥarreru'l-Vecîz*, C.4, 409; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, C. 4, 363.

⁷¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 572.

⁷¹³ Semerkandî, *Baḥru'l-'Ulûm*, C. 3, 82; el-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 564; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, C. 11, 292.

⁷¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 6, 356.

⁷¹⁵ Kaya, “Kırsalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili”, 22.

3.1.3.3. Cin ve Şeytanların Emrine Âmade Kılınması

Hız. Süleyman hakkındaki nimetlerden, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen bir başka nimet ise Hız. Süleyman'a cin ve şeytanların emrinde oluşu ve ona hizmet ederek ordular haline gelmesidir ki âyet-i kerîmede bu hususa şöyle dikkat çekilmektedir:

وَمِنَ الْجِنَّةِ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنَ أَمْرِنَا نُنذِرُهُ مِّنَ عَذَابِ السَّعِيرِ

“Cinlerden de Hız. Süleyman için çalışanlar vardı...”⁷¹⁶ bu âyet-i kerîmede açıkça ifade edildiği üzere Hız. Süleyman'a Allah Teâlâ'nın bahşettiği ihsanların arasında insanlar ve cinlere de hükmetmek vardır. Âyette ifade edilen onun bakır medeniyetinde iş görenler içinde insanlardan başka canlılar da vardır. Ayrıca bu âyetten anlaşılan, Hız. Süleyman'ın bütün işçilerinin cinlerden ibaret olmadığı, ancak onlardan da işçilerinin bulunduğu⁷¹⁷ Zira bu ibaredeki “*Rabbinin izniyle*” tabirinde ifade edilen anlam “*Rabbinin emriyle*” mânasındadır.⁷¹⁸ Öte yandan bu âyetin devamında bahsedilen itaatsiz kimselerin dünyadayken cezaya tabi tutulacağı bildirilir. Âyetin devamında yine Hız. Süleyman (as.) için çalışan cinlerin yaptıklarına dikkat çekilir ki onların ihtişamlı yüksek binaları yapması, heykel yapımı ve her türlü işlerde çalışmasından bahsedilir.⁷¹⁹

Âyette bahse söz konusu olan “yüksek ve görkemli binalar” tabiriyle muhafaza edilen yüksek kaleler, görkemli yüksek binalar ve mâbedler kastedildiği açıklanmıştır.⁷²⁰ Ayrıca “*heykeller*” anlamında kullanılan “*temâsîl*” kavramı hakkında onun ne olduğuyla ilgili olarak, tefsir âlimlerin bazısı o zamanda kullanılan heykellerin insanın heykeli değil başka türlü heykeller olduğunu söyler.⁷²¹ Öte yandan ilgili âyetteki

⁷¹⁶ Sebe' 34/12.

⁷¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. 22, 159-160.

⁷¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 253.

⁷¹⁹ Sebe' 34/12-13.

⁷²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 253; İbn Atıyye, *el-Muḥarreru'l-Vecîz*, C. 4, 409.

⁷²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 253-254; İbn Atıyye, *el-Muḥarreru'l-Vecîz*, C. 4, 409.

tabirle “Şükredin”. denmeyip “Şükür için çaba gösterin”. tabirinde emir kipindeki ifadeyle zikredilişi, İslâmî şuura sahip kimselerin daima şükreden birey olmasında önemli faktördür.⁷²²

Diğer taraftan şeytanlar, cin türünden bir grup olduğundan,⁷²³ şeytanlarda da onun emrinde olduğuna dair âyetler vardır. Zira Allah (c.c.) Hz. Süleyman’a (as.) mucize mahiyetinde cinleri ve şeytanları onun için boyun eğdirmek suretiyle onları istediği gibi hizmet ettirme yetkisini bahşetmiştir. Bu yüzden onlar arasında dalgalık yapanlar, inşaatçılıkla uğraşanlar ve bakır işinde olanlar da vardır.⁷²⁴ Nitekim hususla ilgili şeytanların da kendisi arasında vazifelerde farklılık arz ederek, kimisinin Hz. Süleyman’a dalgalık yaptığı, kimisinin de daha da başka farklı işlerde çalıştığı dikkat çekilir.⁷²⁵

Âyetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Süleyman için çalışanların türünde şeytanların yaptıkları başka işler olup, hususla ilgili olarak kaynaklarda önceki âyette zikredilen şeytanlar hakkında; onların kaleler, büyük çanaklar, kazan ve heykeller... gibi⁷²⁶ şeyleri yapması örnek verilir. Zira şeytanlar zikriyle cinnî şeytanların anlaşıldığına dair bazı görüşler de vardır.

Velhâsılı Hz. Süleyman’ın büyük ordusu olup, bu ordunun içinde insanlar, cinler ve kuşlar olan bir müesseseden oluştuğu bildirilmiştir.⁷²⁷ Hatta bazı kaynaklarda hayvanlarında bu ordunun arasında yer aldığı bildirilir.⁷²⁸

⁷²² bu hususta bilgi için bk. İbrâhim 14/7’nin tefsiri.

⁷²³ el-Kehf 18/50.

⁷²⁴ Sebe’ 34/12-13; el-Bakara 2/102-103.

⁷²⁵ el-Enbiyâ 21/82.

⁷²⁶ Zemahşerî, el-Keşşâf, C. 3, 13; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. 4, 58; el-Mahallî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, 428; Ebu’s-Suûd Efendi, *İrşâd*, C. 6, 80.

⁷²⁷ en-Neml 16/17.

⁷²⁸ Taberî, *Câmu’l-Beyân*, C. 19, 437.

Ayrıca kadim müfessirlerden bazıları, âyet-i kerimede bahsedilen Hz. Süleyman'ın cinleri kendisi için çalıştırma hususunu mucize olay olduğu kanaatinde değerlendirildiği görülmektedir.⁷²⁹

3.1.3.4. Kuş Dilinin Öğretilmesi ve Karıncalar

Hz. Süleyman (as.) âyetin ifadesiyle halkına kendisine kuş dilinin öğretildiğini şöyle beyan eder:

وَوَرَّثَ سُلَيْمَانَ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ۗ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ

*“Süleyman Dâvûd’un yerine geçti. Dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur”.*⁷³⁰

Âyet-i kerimeden anlaşıldığı üzere Hz. Süleyman kuşların dilini biliyor ve çıkardığı farklı seslerinin ne manaya geldiğini ve ne istediklerini anlıyordu. Müfessirler onun bu durumunu, Allah'ın kendisine bahşettiği bir mucize olarak kaydetmiştir.⁷³¹

Yine Hz. Süleyman kuşların dilini bilmekle kalmayıp, kuşları farklı hizmetlerde çalıştırıyordu. Öyle ki onun savaş ordusu sadece insanlarla sınırlı olmayıp, içinde cinlerin ve kuşların da olduğu büyük bir orduya sahipti.⁷³² Ayrıca bu hususun daha iyi kavranmasında ilk olarak bazı unsurları bilmek gerekmektedir.

a) Kuşların ve başka her türlü hayvanların insan gibi konuşması düşünülemezken, Hz. Süleyman'ın (as.) onların hareket ve davranışı ya da farklı şekillerdeki ses tonlarından

⁷²⁹ Bilal Atik, “Kur’an’a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018), 147-149.

⁷³⁰ en-Neml 27/16.

⁷³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 24, 547; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, C. 2, 595.

⁷³² en-Neml 27/17.

ne demek istediğini ve arzularını anladığına dair rivayetler zikredilmiştir.⁷³³ Dolayısıyla âyet-i kerîmedeki “kuş dilinin öğretilmesi” tabirinin mânası, Hz. Dâvûd ve Süleyman’ın, kuşların içinde düşündüğü amacını sesinden ve hareketinden anlamasını ifade eder.⁷³⁴

b) Hz. Süleyman (as.) sadece kuşların çıkardığı farklı seslerden onların arzusunu bilmekle kalmayıp bazılarını hizmette kullanıyordu. Öyle ki genel de âlimler, kuşların hepsinin bir yere haber salmak için eski padişahların birbiriyle mektuplaşmak için kullandığı belirtmiştir.⁷³⁵

c) Hz. Süleyman’ın kendisi için çalıştıran, yani kendisinin istihdamında olan bazı kuşlar büyük ihtimalle kendi cinsleri içinde öğretilip tatbik edilmeye en uygun olanlardır.

d) Hayvanlar insanlara benzer şekilde konuşabilen bir varlık değildir. Aksine onlar kendi isteklerini dille anlatmayıp, farklı hareket ve sessinden çıkardığı tonlar ortaya koymaktadırlar. Bazen eğitilen cins hayvanlar da diğer hayvanların bir hareketinden ne demek istediğini anlıyor olabilir. Aynı şekilde bazı kişiler hayvanların hareketlerini gözlemlediğinde onları yakından tanır ve anlarlar.

Demek ki insanlar arasında bu tür özelliğe sahip ve hayvan dilini bilen en iyisi Hz. Süleyman (as.) olduğu aşikârdır. Zira bu ona Allah’ın verdiği üstünlük ve kabiliyettir.

3.1.3.5. Karınca Vadisi ve Karıncayla Konuşması

Hz. Süleyman (as.) kuşların dilini bilmesi yanında karınca ile de konuştuğu haber verilmektedir. *حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ مَلَأَ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ ۗ*

⁷³³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, C. 7, 193; İbn Atıyye, *el-Muḥarreru’l-Vecîz*, C. 4, 253; Begavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, C. 3, 493.

⁷³⁴ İbn Atıyye, *el-Muḥarreru’l-Vecîz*, C. 4, 253; el-Mahallî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, 496; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, C. 2, 595.

⁷³⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 19, 240.

“Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!”⁷³⁶ âyetinde buyrulduğu üzere Hz. Süleyman’ın kuş dilini bildiği ifade edilmektedir.

Bu âyette geçen karıncalar hakkında tefsir kaynaklarında bu ifadenin hakiki ya da mecazi olduğuna dair farklı rivayetler yer almaktadır. Bir yoruma göre, Hz. Süleyman Allah’ın verdiği ilham sayesinde karıncanın ne dediğini anladığı bildirilir.⁷³⁷

İmam Mâtürîdî’in (v. 333/944) ifadesine göre, bâtniyeler bu âyette zikredilen karınca anlamıyla gerçek anlamda karıncanın bahsedilmediğini, aksine mecâzen böyle denilmiş olup, buradaki karıncanın insan demek olduğunu belirtir.⁷³⁸

Mevdûdî (1903-1979) ise âyetteki “neml” (النمل) kavramıyla karıncalar vadisinin kastedildiğini söyler ve bu mekânın Suriye’deki bir yer olduğunu ifade eder. Ayrıca “nemle” kelimesinden gerçek anlamda karıncalar değil, bu vadiye hayat süren kimselerin anlaşılması da söz konusudur.⁷³⁹

Sonuç itibariyle âyetteki karınca vadisinin, var olan bir yer olup, mekân olarak Şam’da veya Tâif’te veya Yemen’de yer alan bir kabile olduğu ileri sürülmüştür. Bahsedilen bölgelerde çok fazla karınca olduğundan bu isimle anılması muhtemeldir. Bunun yansıra belirtildiği üzere belli bir yerin adı değil, fazlaca karınca biriken normal yer olabileceği de ifade edilmektedir.⁷⁴⁰

⁷³⁶ en-Neml 27/17.

⁷³⁷ Ebû Hayân, Muhammed, Esîruddîn, el-Endelûsî, *el-Baḥru’l-Muhît fî-Tefsîr*, C. 8 (Dâru’l-Fikr: Beyrût, 1420), 219.

⁷³⁸ Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr, el- Mâtürîdî, *Te’vîlatü’l-Kur’ân*, C. 8 (Beyrût, 1426), 105-106; el-Endelûsî, *el-Baḥru’l-Muhît*, C. 8, 219.

⁷³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. 4, 85; Mehmet Bilgin, “Kur’ân’da Hz. Dâvûd ve H. Süleyman ile İlgili Âyetlerde Hakikat ve Mecâz” (Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize: 2016), 76.

⁷⁴⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî ‘ilmi’t-Tefsîr*, C. 3, 356; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. 4, 157; Kurtubî, *el-Câmi’*, C. 13, 169; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 5, 3667.

3.1.3.6. At Sevgisi ve Süvari Atları

Hız. Süleyman'ın emrine verilen atlar da ona verilen nimetlerdendir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de açık bir ifadeyle onun at sevgisi ve süvari atları hakkında malumat verilir. Hız. Süleyman'ın (as.) ordusunu teşkil eden iyi atlarını Kur'ân-ı Kerim detaylıca atların şekillerine kadar anlatmaktadır:

إِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِيَاتُ الْجِيَادُ

“Süleyman'a akşam olmak üzere olan bir vakitte, süvari atlar yani onlar üç ayağıyla duran soylu güzel atlar sunulmuştu”.⁷⁴¹ Atlardan bahseden bu âyette ifade edildiği üzere Hız. Süleyman'ın çok fazla sayıda atı mevcut olup, bu atların normal atlardan başka birtakım özelliklere sahip olan meziyetleri vardır.⁷⁴² Öyle ki ona verilen nimetlerin içinde ordusunun büyük kısmını oluşturan süvari ve soylu atlar da vardır. Hız. Süleyman ordusunun büyük kısmını oluşturan bu atları çok sever ve bu atların göz bebeği olarak bilinen Arap atları olduğu zikredilir. Öte yandan âyette cin ve şeytanlar olarak bahsedilen Hız. Süleyman'ın emrine verilen varlıklar ise savaş esiri insanlar olduğu da söylenmiştir.⁷⁴³

Tefsir kaynaklarında atlar hakkındaki âyetin anlamı ile ilgili farklı görüşler zikredilmektedir. Râzî'nin (v. 606/1210) aktardığına göre, Cevherî (v. 400/1009), “safin” kelimesinin mânasını ayaklarını bir araya getiren anlamında⁷⁴⁴ veya atın üç ayağının üzerinde durup dördüncü ayağını tırnağı üzerine dikerek onunla

⁷⁴¹ Sâd 38/31-33.

⁷⁴² Taberî, *Câmi'li-Beyan*, C. 20, 81; Mustafa Ural, “Hız. Süleyman, Namaz ve Atlar-Sâd Sûresi 31-33 Âyetler Bağlamında Kur'ân Merkezli Bir Çözümleme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2021), Sayı 7., 133.

⁷⁴³ Kaya, “Kısalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili”, 22.

⁷⁴⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, C. 5, 91.

yeri eselemesini ifade etmektedir.⁷⁴⁵ Onun düşüncesine göre bu durum her iki hususta da, “*sufûn*” kavramının kullanılması onun atın üstünlüğü ve faziletine işaret eden yani o atların ne kadar cesur ve özel olduğuna vurgudur.

Yine Müberred’in (v. 286/900) yorumuna göre âyetteki “*ciyad*” (جِيَادٌ) ibaresi Arapça’daki “*cevâd*” kelimesinin çoğulu olup, hızlı koşan mânasına gelmektedir.⁷⁴⁶ Nitekim insanlar arasında da kullanımı oldukça yaygın olan bu kelime cömert olan kişi anlamındadır. Lügatte *cevâdlar* kavramı cömert kimseler mânasına gelmektedir ki buradaki cömertlikten maksat mallarını hızlı verip harcarlar anlamını ifade eder.⁷⁴⁷

Genel itibariyle bu âyetten anlaşılan odur ki o atların ayakları üstünde dururlarken, koşarak hareket ederlerken mükemmel ve oldukça kaliteli olduklarını anlatmaktadır. Onlar dururken ibaresine “*sâfinât*” (صَافِنَات) olarak adlandırmış, hareket halinde iken de “*ciyâd*” olarak nitelenmişlerdir. Yani onlar (atlar) ayakları üstünde durduklarında en güzel bir biçimde sakin olarak dururlar. Hareket ettiklerinde de en güzel şekilde koşarak hızlıca giderler. Dolayısıyla bazen hızlı koşan ata yetişmek istersin ona yetişirsin, ama bazen istediğin halde ona yetişemezsin tabiri yer almaktadır.⁷⁴⁸

Atların âyet-i kerimede böyle tarif edilmesinin bir diğer özelliği de, kâinat âleminde mevcut olan her şeyin müşahedesi Allah’ı anımsattığı gibi, atlar da dururken bir ayağını tırnağı üzerine dikip üç ayağı üzerinde duruyor olması ve koşarken de en hızlı ve güçlü bir şekilde koşarak gidiyor olması da Hz. Süleyman’a âlemlerin Rabbi’ni

⁷⁴⁵ Ebu Zekeriyya, Yahya b. Ziyad, el-Ferrâ, *Me’âni'l-Kur’an*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî vd., C. 2 (Beyrut 1980), yrs., 405; İbn Fâris, C. 3, 291; Cevheri, *es-Sihâh*, C. 4, 2152; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhit*, 1562.

⁷⁴⁶ İbn Fâris, *Mekâyıs*, C. 1, 493; Cevheri, *es-Sihâh*, C. 4, 2152; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhit* 351; Mâverdî, C. 5, 92.

⁷⁴⁷ Cevheri, *es-Sihâh*, C. 2, 461; Kurtubî, *el-Cami*, C. 14, 126; Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akide ve'ş-Şeria ve'l-Menhec*, C. 23 (Beyrut 1991), 197; Abdurrahman Altuntaş, “Kur’an’da Hz. Süleyman’a Verilen Nimetler”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* (2018), Cilt: 13, Sayı: 17., 59.

⁷⁴⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. 26, 204.

hatırlatmaktadır diye düşünenler de vardır.⁷⁴⁹ Son olarak şunu belirtmeliyiz ki İslâm ahlâkının özellik ve güzelliklerinden mahrum olan insanların birçoğu, yaşadığı bölgenin çevresindeki olaylara, manzaranın güzelliğine ve varlıklara karşı duyarsız ve umursamaz hal sergileyerek kaba bir karaktere sahip olabilmektedir. Oysa Hz. Süleyman'ın tavırlarında da açıkça görüldüğü üzere hayvanlara şefkatli olmak gerekir. Zira onun bu güzel kulluğu, Müslümanlara daima etrafındaki güzelliklere karşı son derece duyarlı, sevgi dolu, estetik ve ince ruhlu olmaya örneklik sunar.⁷⁵⁰

3.1.4. Güzel Kulluğu

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعَمَ الْعَبْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ۝

*“Biz Dâvûd’a Süleyman’ı armağan ettik. O ne iyi kuldu! Yönü hep Allah’a dönüktü”*⁷⁵¹ buyrulduğu âyet-i kerimede Hz. Süleyman Hz. Dâvûd’a bahşedilen Allah’ın armağanı olduğu Ayrıca o Allah’a güzel kulluk sergileyen daima Rabbi’ne rücû ederek yaşayan güzel oluşuna dikkat çekilmekte ve *“O, ne güzel kuldu”* denilerek methedilmektedir. Âyet-i kerimede *“o, ne güzel kul”* tabiriyle ilgili olarak, Râzi (v. 606/1210) birkaç görüş ortaya koymakta ve bunları şöyle açıklamaktadır:

a) Âyette bahsedilen zikirde kimin övülen kul olduğu hususu açıkça değil, dolaylı olarak yer almaktadır. Çünkü ismi ya da ona ilişkin bir işaret yok olduğu için, methedilen şahsın Hz. Süleyman (as) veya Hz. Dâvûd (as.) olduğu konusunda farklı izahlar vardır. Fakat ilk olarak adı geçen Hz. Süleyman oluşu daha isabetli görülmüştür ki methedilen tabire Hz. Süleyman daha yakın olarak bahsedilmiştir. Bir başka deyişle kul övüldükten sonra ardından gelen âyette *“O daima Allah’a rücû ederdi”*

⁷⁴⁹ Zülfikar Durmuş, “Sâd 30-33. Ayetler Bağlamında Hz. Süleyman -Klasik Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım-”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2008), Sayı: 18., 64.

⁷⁵⁰ Altuntaş, “Kur’an’da Hz. Süleyman’a Verilen Nimetler”, 59.

⁷⁵¹ Sâd 38/30.

buyurulması da Hz. Süleyman olduğunu gösterir. Çünkü Hz. Dâvûd'un (as.) kıssası bahsinde onun için de önceki ayetlerde bu hususa dikkat çekilerek “Çünkü o, her halinde Allah’a yönelen bir zat idi” buyurulmuştur.

Dolayısıyla bu sıfatı Hz. Dâvûd’a atfettiğimizde tekrar olacağından dolayı, bu vasıf Hz. Süleyman’a (as) atfedilirse daha doğru olacaktır. Böylece onun faziletteki kemâl vasfının babası Hz. Dâvûd ile aynı benzerlikte olduğu kanaati doğmuş olacaktır.⁷⁵²

b) Öte yandan âyetteki “O, ne güzel bir kuldu” tabirinden hemen sonrasında onun bu methe layık olmasıyla ilgili olarak onun Allah’a çok fazla yönelişinden bahsedilmektedir. Bu şekilde buyrulmasındaki bu ifade önce geçen âyeti tamamlayan bir illet gibi oluşu söz konusudur. Yani bu tabirle, onun Allah’a çok fazla yönelen oluşundan böyle bir güzel kulluk makamına layık olmuştur denilebilir. Demek ki her hâliyle Allah’a çokça yönelen ve rücu edenler “Güzel kul” vasfıyla methedilebilir.⁷⁵³

3.1.4.1. Öne Çıkarılan Kulluk Vasıfları

Kur’an-ı Kerim’de tüm Peygamberlerin hakkında onların Allah’a karşı nasıl kulluk tavrı sergiledikleri beyan edilir. Her Peygamberin birbirinden farklı mümeyyiz vasıfları ve özellikleri var olduğu kaydedilir. Hz. Süleyman (as.) da âyet-i kerimelerde kendisine bahşedilen birçok imkanlar ve nimetlerle öne çıkmaktadır.

Ayrıca her Peygamberin yaşamı farklı olduğu için, onların yaşamış oldukları, mekân ve bölgedeki unsurların değişkenlik şartlarına nazaran hepsi farklı bazı özellikleriyle ön planda bahsedilirler. Hz. Süleyman (as.) bazı zorluklar yaşayan peygamberlerin kıssasında olduğu gibi fakirlik ve kavmi taraftan mücadele etmeden, belki ilim verilmekle, hükümdarlığıyla, görkemli saltanatıyla ön plana çıkmıştır. Bu durumda bile Allah’a her hâliyle yönelen ve çok güzel bir şekilde şükreden güzel bir kul olması

⁷⁵² Durmuş, Sâd 30-33. Ayetler Bağlamında Hz. Süleyman -Klasik Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım-”, 50.

⁷⁵³ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 19, 74; Kavik, “Sâd Sûresinin İçeriğindeki Tefsir Çalışması” 73.

onun bariz şekilde öne çıkan vasıflarındandır. Âyet-i kerimede ona ilim verilmesinin yanı sıra nimet olarak peygamberlik ve saltanatın verildiğinden de söz edilmiştir. Diğer taraftan ona, hangi yöne isterse onun istediği yöne doğru esen, sabah ve akşam hızlı ve yavaş esen rüzgâr verilmiş olmasından ve erimiş bakır madeni de kendisi için sel gibi akıtılmış ve bakır medeniyeti kuruluşu oluşundan bahsedilir.⁷⁵⁴

Bu bakımdan onun önder sıfatları birçok olup, Allah'ın verdiği ilmiyle âlimlere örnek, keskin kararlı hükümdarlık ve ihtişamlı saltanatıyla liderlere, şükreden kul oluşuyla da tüm dünyadaki nimet verilen kullara büyük ölçüde örneklik teşkil etmektedir.

Netice itibariyle Hz. Süleyman'ın (as.) kıssasında onun zengin, görkemli saltanatı olan peygamber olduğu bilgiler yer almakla beraber, onun bu kadar zengin ya da büyük hükümdar olmasından kaynaklı nankörlüğe gitmemiş, aksine Allah'a çokça yönelen ve mütevazi oluşuyla zikredilir.⁷⁵⁵

3.14.2. Evvâb (أَوَابٌ) Oluşu

“Evvâb” (أَوَابٌ) kelimesi “dönen, Allah'a yönelen, tövbe eden” anlamında olup, Kur'an-ı Kerim'de beş yerde tekil,⁷⁵⁶ bir âyette çoğul⁷⁵⁷ şekliyle geçmektedir. Bu kavram, eski peygamberlerin ve sâlih kulların her zaman Allah'a yöneldikleri, tövbe edip O'na döndükleri anlatılırken kullanılmıştır.⁷⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın (as.) Allah'a yönelmesi ve onun güzel kul olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim bu ifade eden âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır:

⁷⁵⁴ Altuntaş, “Kur'an'da Hz. Süleyman'a Verilen Nimetler”, 60.

⁷⁵⁵ Bilgin, “Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile İlgili Âyetlerde Hakikat ve Mecâz”, 70.

⁷⁵⁶ Sâd 38/17, 19, 30, 44; Kâf 50/32.

⁷⁵⁷ el-İsrâ 17/25.

⁷⁵⁸ Yunus Vehbi Yavuz, “Evvâbîn Namazı”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/544.

نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ۝ “O ne iyi kuldu”.⁷⁵⁹ Bu âyet-i kerimede yer alan Hz. Süleyman’ın Allah’a çokça yönelen olmasını ifade etmek için kullanılan kavram “Evvâb” kavramıdır.⁷⁶⁰ Bu kavramla âyette övgüye layık olan kulun kim olduğu açıkça ifade edilmediği yani mahzuf olduğu için, buradaki kul Hz. Dâvûd ya da Hz. Süleyman olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.⁷⁶¹ Ancak müfessirlerin görüşündeki büyük çoğunluğuna göre övülen kuldaki maksat Hz. Süleyman’dır.⁷⁶²

Âyet-i kerim’de ifade edildiğine göre, Hz. Süleyman (as.) tevbe hususa ilişkin bir konuda imtihana tabi tutulduğu dikkat çekilirken, onun tevbe ederek Allah’a çokça yönelerek temennide bulunduğu duası zikredilir.⁷⁶³ Konuyla ilgili bazı âyetlerde Hz. Süleyman’ın saltanatının kısa müddet zayıf kalması gerçekleşerek imtihan oluşu, daha sonra tevbe ederek Allah Teâlâ’ya yöneldiği bilgiler ifade edilmektedir. Allah (c.c.) onun bu niyazını kabul etmiş ve imtihandan başarılı geçmiş olduğu ayette açıkça ifade edilmiştir.⁷⁶⁴ Yine Hz. Süleyman (as.) ile ilgili âyetlerde onun daima Allah’a yönelip tevbe ve istiğfârda bulunduğu ve bir zelle işlediğinde hemen tövbeye sarıldığı bahsedilir.⁷⁶⁵ Öyleyse her bir mümin kulun bir hata yaptığında hemen tövbeye koşması ve bu hususta önemli şeyin tevbe olduğuna işaret edilmektedir.

⁷⁵⁹ Sâd 38/3.

⁷⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, C. 10, 577.

⁷⁶¹ Râzi, *et-Tefsiru’l-Kebir*, C. 9, 389; Zuhayli, *et-Tefsiru’l-Munir*, C. 23, 197; Ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, C. 4, 40; Sevkânî, *Fethu’l-Kadir*, C. 4, 494.

⁷⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, C. 10, 576; Mâturîdî, *Te’vilatu Ehli’s-Sunne*, C. 4, 269; Râzi, C. 9, 389; Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, C. 7, 396; Bursevî, *Ruhi’l-Beyan*, C. 8, 26; Sevkanî, *Fethu’l-Kadir*, C. 4, 494; Âlûsi, *Ruhu’l-Meani*, C. 12, 182; Zuhayli, *et-Tefsiru’l-Munir*, C. 23, 197; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, C. 11, 254; Sâbunî, *Safvetu’t-Tefasir*, C. 3, 58.

⁷⁶³ Atik, “Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (as.) ve Süleyman (as.) İle Verilmek İstenen Mesajlar”, 140.

⁷⁶⁴ Sâd 38/36.

⁷⁶⁵ Sâd 38/17, 24, 25, 30, 34-40.

Netice itibariyle Hz. Süleyman gibi Allah'ın methine şayan olan güzel kul vasfına mazhar olan bir peygamber ve büyük hükümdar bile türlü imtihana tâbi tutularak veya hatalarla imtihan edildiği bildirilirken, yer ve göklerde olan tüm varlığın ister ihtişamlı saltanat sahibi olsun ister zengin olsun, muhakkak Allah'ın rahmet ve inayetine muhtaçtır. Dolayısıyla mümin kul, daima başına gelen imtihanın Rabbi'nden geldiği şuuruyla, hata yaptığında sadece Allah'a yalvarıp tevbe ederek istiğfara sarılması gerekir.⁷⁶⁶

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadis-i şeriflerde birçok defa tevbe ve istiğfara teşvik olunmuş ve Kur'an-ı Kerim'de: *“Rabbinizden bağışlanma dileyin”*⁷⁶⁷ buyrulmuştur. Yine tevbe ile ilgili birçok âyetler zikredilebilir.⁷⁶⁸ Öte yandan Hz. Peygamberimiz -sallallâhu aleyhi ve sellem- hadiste *“Vallahi ben Allah'a günde yetmiş defadan çok istiğfar ediyorum”*⁷⁶⁹ buyurması ve bu benzeri âyet ve hadislerde anlaşılıyor ki bütün müminlerin tevbe-i istiğfara teşvik edilmektedir.

Zemahşerî (v. 538/1144), tevbe etmenin sebep ve hikmetini şöyle izah eder: Bazı fitrat bakımından zayıf yaratılışa sahip olan kullar, Allah'ın her hususta olan tekliflerini yani emirlerini ve yasaklarını, kendilerine hâkim olup gayret etseler bile gereği gibi yerine getiremezler. İşte bu sebepten dolayı denilir ki tevbe ve istiğfar etmeyi yüce Allah inananların hepsine birer örnek takdim etmektedir.⁷⁷⁰ Güzel kullukta önemli vasıflardan biri olan *“evvâb”* kavramının önemine işaret eden ilgili kavramları incelemekte fayda vardır. Dolayısıyla evvâb/evbe/inâbe/tevbe kavramları eserlerde de beraber ele alınmıştır.

⁷⁶⁶ Atik, “Kral ve Peygamber olarak Dâvûd (as.) ve Süleyman (as.) İle Verilmek İstenen Mesajlar”, 141; Kartal, “Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları”, 213.

⁷⁶⁷ Nuh 71/10.

⁷⁶⁸ en-Nur 24/31.

⁷⁶⁹ Buhârî, “Daavât”, 3; Tirmizî, “Tefsîr”, 47.

⁷⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, C. 4, 210

a) Tevbe/Tövbe

“Tevbe” (توبة) kelime olarak “T-v-b” kökünden ve (تاب) fiilinden türeyen bir kavramdır. Mastarı da tevbeten (تَوْبَةً) veya tevben (توباً) gibi kavramdır. Sözlükte “dönüş” mânasında olup, geriye dönmek, rücu etmek⁷⁷¹ ve işlediği günahlara pişman olup günahtan dönmek anlamlarına gelir.⁷⁷²

Terim olarak: Çirkin görülen kötü durumdan vazgeçip, hataları itiraf edip hatalara düşmemek azmiyle Allah’a yönelmek⁷⁷³ insanın günah işlemeyi kendisine gönderilen en övgüye lâyık yolla terk etmek⁷⁷⁴ ve mümkün olduğu kadar dinde yerilen şeyleri bırakmak,⁷⁷⁵ yaptığı hataları başka amellerle telafi ederek düzeltmeye çalışmak mânalarını ifade eder.⁷⁷⁶

“Tâib” (التَّائِبُ) kavramı, “tabe” fiilinden türemiş isim fail olup, kişinin günâhı işlediğini ikrâr ederek bu konuda herhangi bir özrü olmadığını itiraf etmesidir.⁷⁷⁷ Allah’a rücu eden yani tevbe edene tâib ya da çokça tevbe eden diye çevrilen mübalağa formunda

⁷⁷¹ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279-283.

⁷⁷² İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454.

⁷⁷³ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454; Râğıb, *Müfredât*, 76; et-Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâf Istılahati'l-Fünun*, C. 1 (Mektubatı Lübnan: Beyrut, 1997), 524; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 150.

⁷⁷⁴ Râğıb, *Müfredât*, C. 1, 99; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 150; Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA*, 41/285-288.

⁷⁷⁵ Ebu Nasr, es-Serrac, et-Tûsî, *el-Lüma*, ter. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: İslam Tasavvufu, Altınoluk Yayınları, 1996, 43; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 91.

⁷⁷⁶ Râğıb, *Müfredât*, C. 1, 99; Emine Özbek, “Kur’ân’da Salât Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 261.

⁷⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454.

tevvâb denilir⁷⁷⁸ ve bu tevvâb kavramı insan için kullanım olduğunda bir şeyden pişmanlık duyan manasını ifade ederken, Allah için kullanıldığında tevbeleri çok kabul eden manasına gelir.⁷⁷⁹

“Tevbe” kelimesi, Arapça’da farklı kullanım alanları mevcut olmakla beraber, ila harf-i cer’i ile insana, âlâ harf-i cer’i ile kullanıldığında Allah’a nispet edilir.⁷⁸⁰ yani tevbenin kullara⁷⁸¹ ve Allah’a⁷⁸² dönük iki yönü vardır:

Allah’a nisbet edildiğinde “*kulun tövbesini kabul etmesi*” olarak, kullar için kullanıldığında “günahtan dönmeyi ve vazgeçmeyi” ifade eder.⁷⁸³ Zira kişilerin birbirine karşı yaptıkları hatalı davranışlardan özür dileme kelimeleri de bu hususta değerlendirmek mümkün olsa da fakat Allah için kullanılan tevbe kavramı daha kapsamlı halde kullanılır.⁷⁸⁴

Elmalılı’ya (v. 1941) göre, bu husustaki tevbe kula nispet edildiğindeki anlamı, kulun arızî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönmek anlamında olup, Allah’ a nispetle kullanımındaki husus ise Allah’a sığınmakla kulun aslı fitratında yer alan

⁷⁷⁸ İbn. Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454- 455; Ebû Hilâl, El-Askerî, *el-Furuq fi ’l-Luğa: Arab Dili ’nde ve Kur ’ân ’da Farklar Sözlüğü*, ter. Veysel Akdoğan, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2013), 2. bs., 364.

⁷⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454.

⁷⁸⁰ Cihat Tunç, “Tövbe Hakkında Bazı Meseleler”, *A.Ü.İ.F Dergisi* (1981), Cilt: 24, Sayı: 1., 393-394; Hüseyin Kerim Ece, *İslam ’ın Temel Kavramları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 704; Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 572.

⁷⁸¹ el-Mâide 5/39;el-Furkan 25/71; el-Mü’min 40/7.

⁷⁸² el-Bakara 2/37, 54, 160, 189; et-Tevbe 9/17.

⁷⁸³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, C. 8, 138; Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, C. 3, 12; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu’l-Muhît*, C. 1, 161; Zeccâc, *Tefsîru esmâ ’illâhi ’l-hüsânâ*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk (Beyrut: 1395/1975), 61-62. 61-62; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi ’t-tezkîr*, nşr. İbrâhim Besyûnî (Kahire: 1968), 84.

⁷⁸⁴ et-Tevbe 9/94; en-Nûr 24/22; Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA*, 41/279-283.

nazar-ı rahmete dönmek anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁸⁵ Bu açıklamalardan yola çıkarak denilebilir ki tevbe Allah'ın kullarının karşı olarak, kulların Rabbi'nin emirlerine karşı gelmekten sakınmayı ve ondan olabildiğince kaçmak suretiyle yapılan hatalardan ya da günahlardan, O'nun emirlerine saygı gösterip yerine getirmeyi ifade eden itaate dönmek ve pişmanlıkla Allah'a yönelmeyi ifade eder.⁷⁸⁶ Böyle kimseleri Allah Teâlâ sevdiğini bildirmektedir ki âyette şöyle buyrulur:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever”.⁷⁸⁷ İşte bu âyet-i kerimin muhtevasında samimi tövbe edenler için büyük bir müjde vardır ki bu da Allah'ın sevgisine nail olmaktır.

Tövbenin üç şartı vardır;

Birincisi: Daha öncesin şimdiye kadar yaptığı tüm kötülüklerden dolayı kendisi ciddi pişmanlık duymaktır ki, hadis-i şerifte “*Pişmanlık tövbedir*”⁷⁸⁸ buyrulması tövbenin önemine işaret etmektedir.⁷⁸⁹

İkincisi: Kişinin içinde bulunduğu zamanını iyice değerlendirmesi yani kötü hallerinden sıyrılması ve güzel şeylerle donanmasıdır.

⁷⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, 280; Rasım Efendi, Seyyid Mustafa, *Istılahat-ı İnsan-ı Kâmil*, haz. İhsan Kara, Tasavvuf Sözlüğü (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, 343; İbrahim Çelik, “İmam Gazalînin İhya-U Ulûmî'd-Din Adlı Eserinde Tövbe Kavramına Yaklaşımı”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* (2014), Cilt: 1, Sayı: 25., 447.

⁷⁸⁶ et-Tehanevî, *Keşşâfu Istılahati'l-Fünun*, C. 1, 524; Salih Sabrı Yavuz, “Tövbenin İtizali Yorumu”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2010), Cilt: 10, Sayı: 3., 9.

⁷⁸⁷ el-Bakara 2/222.

⁷⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, C. 1, 376, 423.

⁷⁸⁹ Çelik, “İmam Gazalînin İhya-U Ulûmî'd-Din Adlı Eserinde Tövbe Kavramına Yaklaşımı”, 448.

Üçüncüsü: Tövbe edenin bundan böyle eski kötülöklere dönmeyeceğine dair azm-u cezm etmesi yani kesin karar vermesidir.⁷⁹⁰

Netice itibariyle Kur'an-ı Kerim'de "tevbe" kavramının ve mâna bakımından aynı olan kavramların "rücû", "inâbe", "evbe" ve "gufrân" gibi kavramlar olduğu ve af kelimesinin kapsamındaki mananın tövbeye ilişkin olduğu dikkat çekilir.

Öte yandan insan hataları karşısında Allah'a yöneldiğinden bu husus Allah ile kullarının ortasındaki bir anlaşma gibidir, her mümin fıtratın gereği olarak her haliyle Rabbi'ne dönen rücû eden kul olduğunu ifade eder.⁷⁹¹

c) *Evvâb*

"Evvâb" (أَوَابٌ) kavramı, tekil ve mübalağa formunda bir kelime olup, Allah'a çokça dönen ve zikir tesbih eden anlamındadır.⁷⁹² Bu kavram tevbe kavramıyla benzer anlamda olup, masiyet ve günahları terk ederek Allah'a rücû eden ve itaat anlamında ibadetlere devam etmektir.⁷⁹³ Bu minvalde Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: لِكُلِّ أَوَابٍ حَفِيزٌ "...İşte sizler daima Allah'a yönelen, O'nu aklından çıkarmayanlar..".⁷⁹⁴ Bazılar "evvâb" kelimesinin anlamlarını taksim ederek, "tâib" yani tövbe eden, itaat eden, çokça zikir tesbih eden ve günah işleyip hemen ardından pişmanlıkla tevbe eden anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 91-94.

⁷⁹¹ Topaloğlu, "Tevbe", *DİA*, C. 41/279; Kaya, "Kısalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili", 34.

⁷⁹² İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454- 455; Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-Muasıra*, 1, 137.

⁷⁹³ Râğıb, *Müfredât*, C. 1, 99. İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 455; Cevherî, *es-Sihâh*, C. 1, 25.

⁷⁹⁴ Kaf 50/32; Sâd 38/30.

⁷⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454- 455; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C. 2, 35.

Dil âlemleri ise günah işlemeyi en övgüye lâyık yolla terk etmek, bırakmak ve tâate devam eden, yalnız kaldığında günahlarını hatırlayıp pişman olup istiğfar eden kimseye de evvâb demişlerdir.⁷⁹⁶ Buradaki tesbih eden anlamından maksat kuşluk namazı olup, güneş yükselince kılınana namaza da “evvâbin” namazı denilmiştir.⁷⁹⁷

b) Evbe

“Evbe” (أوبه) kavramı, mastar ve tekil bir kelime olup,⁷⁹⁸ çoğlu “âyib” (أيب) şeklindedir.⁷⁹⁹ Evbe, “tevbe” kavramıyla aynı anlam teşkil eden bir kavramdır. Lügatte sürekli hareket etmek ve geri dönmek anlamına gelmektedir ki⁸⁰⁰ insanın kendi özgür iradesine bağlı olarak bir yerden başka bir yere dönmesidir.⁸⁰¹

Terim olarak: Evbe tevbe kavramı gibi, günahlarından vazgeçip, Allah’a itaat etme yoluna girmek anlamına gelmektedir.⁸⁰² Âyet-i kerimede böylesi tövbe eden, iyi ve hayırlı işler yapan kimselerin Allah tarafından bağışlanacağı haber verilir.⁸⁰³

Râğıb el-İsfahânî’ye göre, evbe kavramı âyette çeşitli kullanımlarıyla on yedi âyette bahsi ifade edilen hepsinde de dönüş rücu anlamı var, belki buradaki dönüş anlamındadır.

⁷⁹⁶ Râğıb, *Müfredât*, C. 1,99; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 455; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 2, 35.

⁷⁹⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 2, 35; Yavuz, “Evvâbin Namazı”, *DİA*, 11/544.

⁷⁹⁸ Ahmed Muhtar, *Mu’cemü’l-Muasıra*, C. 1, 37.

⁷⁹⁹ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, C. 2, 35;

⁸⁰⁰ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 140.

⁸⁰¹ İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454- 455; et-Tehanevî, *Keşşâfu Istilahati’l-Fünun*, C. 1, 524.

⁸⁰² İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454- 455.

⁸⁰³ el-İsrâ 17/25.

Bu anlamda kullanılan mânası için âyette bahsedildiği üzere “*Asla, köke yani en son kısım olan nihâi hedefe dönüş*” diye ifade edilmesi Kur’ân-ı Kerim’deki kullanım şeklini apaçık ortaya koyacaktır.⁸⁰⁴ Âyet-i kerimede buyrulur: إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ “*Kuşkusuz onların dönüşü bizedir*”.⁸⁰⁵

d) İnâbe

“İnâbe” (إِنَابَة) kelimesi bildirdiği anlam ve âyet-i kerimede kullanım itibariyle evbe (أُوبَة) ve tevbe (تَوْبَة) kelimeleriyle birlikte ele alınır. Lügatte musibetler ve masiyet gibi anlamlara gelen (ن-و-ب) kökenden türeyen İnâbe kavramı, birini diğerinin yerine koymak, ve peş-peşe sürekli dönüp yönelmek, bir şeye dönüş yapmaktır.⁸⁰⁶ Terim olarak: Samimi bir şekilde Allah’a teslim olmak, ona yönelmek ve tövbe etmektir.⁸⁰⁷ Âyet-i kerimede ifade edildiği üzere: “*Allah, kendisine inâbe eden / samimi olarak kendisine yönelen kimseleri doğru yola iletir*”⁸⁰⁸ meâlindeki âyetten de bu kelimenin, samimi niyet etmiş olarak Allah’a yönelmek, ona dönmek rücu etmek anlamında olduğunu düşünmek mümkündür. Bazı âlimlere göre: Tövbe üç kısım olup, onların belirttiği tabire göre tevbenin en başı yani başlangıç noktası “tövbe”, ortası “inâbe”, sonu ise “evbe”dir.⁸⁰⁹ Bazılarına göre, cehennem korkusuyla Hakk’a yönelmek tevbe, cennet arzusuyla yönelmek inâbe, her ikisini de düşünmeden yönelmek evbe’dir.⁸¹⁰

⁸⁰⁴ Âdem Ergül, *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 155.

⁸⁰⁵ el-Ğâşiye 88/25.

⁸⁰⁶ Râğıb, *Müfredât*, 508; İbn Manzûr, *Lisân*, C. 1, 454- 455; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, C. 1, 516-517.

⁸⁰⁷ Râğıb, *Müfredât*, 129.

⁸⁰⁸ er-Ra’d 13/27.

⁸⁰⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 94.

⁸¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 94; et-Tehanevî, *Keşşâfu Istilahati’l-Fünun*, C. 1, 524.

Diğer ifadeyle tevbe genel müminlerin, inâbe mukarrebînin, evbe ise nebîlerin bir vasfıdır.⁸¹¹ Yine bu kavramla ilgili başka şekildeki çeşitli değerlendirmeler de yapılmıştır.⁸¹²

3.1.4.3. İlim ve Hikmet Sahibi Oluşu

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Şüphesiz biz Dâvûd’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik. “Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun!” dediler.⁸¹³ Âyet-i kerimede bahsedildiği üzere Allah Teâlâ Hz. Süleyman’a (as.) görkemli bir saltanat süren hukuki ve dini açıdan ilmi, verdiği hükümlerinde kararlı olarak adâletle doğru hüküm verme meziyetini, ayrıca kuşların dilinden anlayıp onlarla konuşabilmeyi ve en önemli olan nübüvvetle müjdeleyerek peygamber kılmıştır. Bunun yanı sıra babası Hz. Dâvûd’a (as.) zırh yapma ilmi ve kabiliyetini ihsan etmiştir.⁸¹⁴

Hz. Süleyman’a (as.) ilmiyle herşeyi iyi anlayan, kavrayan, kararlı ve kimseye daha önceden nasıp olmayan nimetlerle mümeyyiz kılınmıştır. Daha da artırılarak birçok nimete mazhar kılınması Kur’an-ı Kerim’de yer alırken, söz konusu olan âyette başka nimet değil, sadece ilim nimetinin zikir oluşu, bizlere her şeyden önce ilmin çok önemli bir meziyet oluşuna dikkat çekmektir denilebilir. Zira Hz. Süleyman’ın (as) mümin kimselerden üstün oluşuna vesile olan onun engin ilim sahibi olması ve hikmete mazhar oluşudur.⁸¹⁵

⁸¹¹ Ergül, *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat*, 155.

⁸¹² Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahtarlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 36. bs., 160-161.

⁸¹³ en-Neml 27/15.

⁸¹⁴ Ahmed b. Muhammed, Tâhûn, *Süleyman el-hakîm ve Belkıs meliketi Sebe’* (Kahire: Mektebetü’t-türâsi’l-İslâmiyye, Kahire, 1993), 9.

⁸¹⁵ Taberî, *Câmu’l-Beyan*, C. 19, 140-141.

Öte yandan o hiçbir zaman ilmiyle kibre gitmeyip, daima Rabbi'ne şükrederek, kendisine bahşedilen ilim nimetin hakkını veren bir kul olduğu âyette açıkça bildirilir.⁸¹⁶

İlim o kadar önemlidir ki, insanı diri tutan ve yanlışlardan koruyan ilimdir. Çünkü insan ilimi olmazsa hükümdarlığında onun adâletle karar verip hüküm kesmesi imkansızdır. Bu yüzden “İlim” gibi önemli husus dinimizde çokça işaret edilen unsurdur. Hz. Süleyman da bu yüzden ilim sahibi oluşuyla örneklik teşkil eder. Ancak böyle bir ilim, sadece Allah'ın kullarına inayetiyle gerçekleşir ki, kulu daima Allah'ı yönelten ona rücu ettiren ilim hakikidir.⁸¹⁷ Bu yüzden Hz. Süleyman (as.) ilmiyle amel eden hâkim ve saltanat sahip kimseler adaletinde örnek olurken, böylesi bir adaletin sadece ilim yoluyla olacağı gerçektir.

3.1.4.4. Aceleci Olmadan Temkinli Davranışı

Hz. Süleyman kıssasında bir diğer güzel kulluk vasfı da her hâkim ve saltanat sahibi kimselerin kararlarında temkinli olup, acele etmekten uzak durmasının önemli olduğu hususunda, Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda örnekler zikredilmek suretiyle bilgiler olmadan sabırla hareket etmesi,⁸¹⁸ lider yakışan çok önemli bir husustur. Nitekim acelecilik, her ne kadar insanın fitratı gereği tabiatında olan bir vasıf olsa da insanın, kendisini terbiye ederek her türlü olayların karşısında sakin olması gerekir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiğine göre, insanoğlu aceleci olarak yaratılmıştır.⁸¹⁹

Hz. Süleyman (as.) kıssasında anlatılan bir diğer husus da bu aceleci olmamaktaki unsurdur. Yani Hüdhüd kuşun getirdiği haberde Sebe' halkının güneşi ilah edinmesi

⁸¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 24, 185; Elmalılı, *Kur'an Yolu*, C. 4, 188-189; Atik, “Kral ve Peygamber olarak Dâvûd (as.) ve Süleyman (as.) İle Verilmek İstenen Mesajlar”, 123; Kartal, “Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları”, 208.

⁸¹⁷ Kutub, *fî Zilâl*, C. 11, 129-130.

⁸¹⁸ Kutub, *fî Zilâl*, C. 11, s. 142.

⁸¹⁹ el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.

ve şeytanların onları saptırması gibi bu habere hiç esasını sorgulamadan karar vermeyip, onu araştırarak bir hükümdara yakışan sorumluluk bilinciyle tavır sergilemiştir.

İşte böylesi bir adâlete sahip olan Hz. Süleyman ve diğer Peygamberlerdeki bu davranış, hükümdarların kendisinde geliştirmesi beklenen bir mümeyyiz vasıftır. Bu minvalde Kur’ân-Kerim müminleri bir haber alınca, onun kararı için acele etmeden temkinli hareket etmesine vurgu yaparak ilahi mesaj sunmuştur.⁸²⁰

Güzel kulluk sergilemede aceleci olmadan, temkinli davranmak da bir o kadar önemlidir. Bu hususla ilişkin, Allah’ın kulları arasında birer millet hidayetten uzaklaşarak, sapkın yollara girerse, onları İslâm’a geri davet için hemen Müslüman olsun da gerisi gelir gibi düşüncelerle acele ederek yapılan davetin ya da kaba sözler söylenilerek yapılan davet onlara bir yarar getirmez. Aksine daha da kötüye gitmesine sebep olur. Ama tatlı dil ve güzel üslup ile dinin edep hususuna layık olarak davet edilirse ve güzellikler anlatılırsa acele etmekten daha isabetli olacaktır.⁸²¹

Zira âyette bahsedildiği kıssada ortada olduğu gibi, Hz. Süleyman (as.), Hüdhüd ’ün getirdiği habere hemen inanıp, ona bir ceza kesmedi ve onun bu tavrı bir milletin necata ermesine vesile kılınarak, onların iman ettikleri beyan edilir.⁸²² İşte Kur’ânî kıssalardaki Peygamberlerin hayatlarında hepsinde birer örnekler verilmekle müslümanlara rehberlik etmekte ve güzel kulluk çevresini ortaya koymaktadır.

⁸²⁰ Kaya, “Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili”, 44.

⁸²¹ Kartal, “Kur’an-ı Kerim’de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları”, 210.

⁸²² Atik, “Kral ve Peygamber olarak Dâvûd (as.) ve Süleyman (as.) İle Verilmek İstenen Mesajlar”, 131; Kartal, “Kur’an-ı Kerim’de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları”, 208.

3.1.4.5. Şükreden Kul Oluşu

Şükür kavramı hakkında incelemeler yapılacak olursa, bu kelime sözlükte birine yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek, minnettarlık duymak gibi manalara gelmektedir.

Terim anlamı olarak, kulun Allah'tan gelen veya insanlardan gelen bazı nimet ve iyiliklerden dolayı, kendisinin minnettarlığını ifade etmek, nimete karşı söz ve fiille mukabelede bulunmak manalarını ihtiva eder. Yine bir diğer mana da Allah' karşı gereğini yapmak şeklinde tanımlanmaktadır.⁸²³ Bazı müfessirlere göre, şükreden kişi, âciz olduğunu anlayan kişidir".⁸²⁴

Kur'an- Kerim'de Allah Teâlâ Süleyman'a (as.) çok fazla nimetler vermekle onu mümeyyiz hale getirmiştir, onların arasından önce Peygamberlik verilmesinden başlamış ta ki ilim sahibi olmasına kadar hepsi sırayla bahsedilerek onun büyük yetenek ve kabiliyetle donatmış ve Hz. Süleyman da şükreden bir kul olma özelliğinden ötürü methe şayan olmuştur.

Bu yüzden böylesi büyük nimetlere muhatap olunan Hz. Süleyman'ın (as) bu nimetlere karşı şükrünü nasıl cevapladığını bilmek, onun güzel kulluk bağlamındaki şükür vasfını tanımaya yol açmaktadır.⁸²⁵

Diğer taraftan, bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidin minber çıkarak şükür ile ilgili âyet-i kerimi okuyup, ardından mümine yaraşır halde ziynet edilen üç türlü özellik vardır. Onlar çok kızgın olsa bile kendi gazabını yenerek başkasına sükûnet ve adaletle hükmetmesi, ham fakir kimselere iyilikte bulunmak, orta yolu tutan mümin olmaktır. Bu üç vasfı taşıyan kişi, şükür davranışı göstermeye hak kazanan kimselerdendir.⁸²⁶

⁸²³ Çağrıcı "Şükür", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 39/259.

⁸²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 253-254; Elmalılı, *Kur'an Dili*, C. 4, 422.

⁸²⁵ Kartal, "Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları", 213.

⁸²⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, C. 4, 410.

3.1.4.6. Mütevâzi Oluşu

“Mütevâzi” kavramı, lügatte kendi şöhretini, itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki vaz kökünden türeyen tevâzu kavramı kibrin karşıtı olup, kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranımlardan kendini arındırmasını ifade etmektedir.⁸²⁷ Bir diğer tarifile zühd; Bir şeye rağbet etmemek, gönlünü kaptırmak, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek gibi anlamlara gelir.⁸²⁸

Hz. Süleyman’ın (as.) bu vasfı âyette bahsedildiği üzere, birçok kula üstün kılınmıştır.⁸²⁹ Kendisi de bu hususu ifadesinde Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, yaratılan tüm mahlukatın hepsinden üstün olmayıp, belki bazılarından üstün olduğunu söylemesi, onun ne kadar tevazü sahibi biri olduğunun göstergesidir.

Yani bu demek oluyor ki kendisinden daha da üstün varlıklar olup, onların ilminin kendisinden daha da ziyade oluşunu bildirir ki âyette Allah bazı kullarını bir başkasını istediği gibi üstün kılacağı beyan buyurmaktadır.⁸³⁰

“Tevazü” hususu Kur’an- Kerim’de yer alan kıssalarından biri olan Hz. Süleyman’ın kıssası bahsinde zikredilmiştir. Örneğin: Hz. Süleyman kıssasındaki bahislerde yer alan Sebe’ kraliçesiyle ilişkin olarak zikredilen bazı rivayette, onun ordusunun içindeki Hüdhüd aradan kaybolup gitmesinin ardından geri gelip bir haber getirmiş olduğu ve o haberi araştırdığı bildirilir.⁸³¹

⁸²⁷ Çağrıcı, “Tevazu”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 40/583.

⁸²⁸ Ceyhan “Tevazu”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 44/533.

⁸²⁹ en-Neml 27/15.

⁸³⁰ el-Mücâdele, 58/11; Kaya, “Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili”, 40.

⁸³¹ en-Neml, 27/22-26. Kaya, “Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili”, 40.

Dolayısıyla tüm müminlerin özellikle de kendisine âlim denilen şahısların, kendisinde yetiştirmesi gereken hususların en önemlisi tevazudur. Her ne kadar ilmi büyük ölçüde olsa da bir diğer fazilet bakımından yüksek şahsiyetleri anarak kendine tevâzu sahibi olmayı zinet edinmesi gerekmektedir.⁸³²

3.1.4.7. Hz. Süleyman'ın Kur'an-ı Kerim'deki Duâsı

Kur'an-ı Kerim'de her Peygamberin Allah'a niyazda bulunarak ondan yardım istemesi ya da herhangi tablete bulunması, aslında bizlere öğretilmesi, yani nasıl niyazda bulunacağımızı göstermek içindir. Bu yüzden her Peygamberin duası vardır. Konusu gereği olarak Hz. Süleyman'ın (as.) kıssasına bakılırsa, onun da duası olduğunu görüyoruz.

Hz. Süleyman, Kur'an-ı Kerim'de zikredilişine göre birçok nimet verilen Peygamber olup, karıncanın konuştuğunu anlayabilmek gibi önceden kimselere inam edilmeyen daha birçok nimetle şereflenmiştir.⁸³³ Bu nimetlere karşılık olarak o da daima Allah'a dua ve niyazıyla şükrünü eda etmiştir.

Bu yüzden Süleyman (as.) dua ederken, ilk önce kendisinin ve anne babasına bahşedilen tüm nimetlerin şükrünü layıkıyla eda etmek için, her haliyle şükreden bir kul olmak için Allah'a dua ederek bu vasfa ulaşmayı talep etmiştir.⁸³⁴

Hz. Süleyman'ın Kur'an-ı Kerim'de bu hususunu dile getiren duasına bakıldığında hem kapsam hem de dua üslubunun, bütün kullar için yapılması önemlidir ki âyet-i kerîmede dua şöyle beyan edilir:

... رَبِّ أَوْرِعْني أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ
وَأَدْخِلْني بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

⁸³² Zuhayli, *et-Tefsîru 'l-Münir*, C. 10, 254.

⁸³³ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, C. 24, 188.

⁸³⁴ Hicâzî, Muhammed Mahmud, *Furkân Tefsîri*, çev. Mehmet Keskin, C. 4 (İlim Yayınları: İstanbul 1989), 403; Kartal, , "Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları", 214.

Duanın mealen anlamı şöyledir: Ey Rabbim! Bana ve benim soyumdan gelen aile efradıma, anam ve babam başta olmak üzere zürriyetime verdiğin tüm nimete şükredebilmeyi nasıp eyle.⁸³⁵ Yine bir diğer âyet-i kerimede Hz. Süleyman'ın (as.) hayırlı ve bol rızık, merhamet ve mağfiret dilediği ve okuduğu dua şöyle beyan edilmektedir:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

*“Rabbim” dedi, “Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin”.*⁸³⁶ Âyet-i kerimede bahsedilen duasında onun yine Allah'tan af dilemiş olduğu görülmektedir.

Netice itibariyle Peygamberler dahi dualarında af dileyerek ediyorken her kul daima Allah'a af dileyerek niyazda bulunarak dua etmesi gerekir. Zira Peygamber bile Allah'ın rahmetine nail olmadan kendilerinin cennette olmayacaklarını bilirken, sıradan kimseler elbette kendinden emin olmayıp, Allah'ın rahmetine nail olmayı içtenlikle talep etmesi gerektiği âşikârdır.⁸³⁷

Dolayısıyla herkesin dua edip Allah'ın karşılık vererek kabul etmesini istemesi, bunun için Hz. Süleyman gibi duasında öncelikle Allah'ın bahsettiği tüm nimetlere hakkıyla şükretmek için, ardından ahiret mükâfatına ulaştıracak olan salih amel yapmayı dilemesi gerekmektedir.

⁸³⁵ en-Neml 27/19.

⁸³⁶ Sâd 38/35.

⁸³⁷ Atik, “Kral ve Peygamber olarak Dâvûd (as.) ve Süleyman (as.) İle Verilmek İstenen Mesajlar”,140; Kartal, “Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları”, 214.

3.1.5. Hz. Süleyman'ın Vefatı

Hz. Süleyman'ın vefatıyla ilgili rivayetlere bakıldığında, (M. Ö 925) yılında Beytü'l-Makdis bölgesinde Hakk'ın rahmetine kavuştuğu ifade edilmiştir.⁸³⁸ Fakat dünyadaki yaşamında kaç yıl ömür gördüğü hususunda farklı görüşler söz konusu olmakla beraber, birbirine zıt olan rivayetler kaydedilmiştir.⁸³⁹

Hz. Süleyman'ın (as.) nasıl vefat ettiğiyle ilgili rivayetler incelendiğinde, onun bazı zamanlarda ibâdet etmek için uzlete çekilerek, tüm azığını yanında bulundurarak, Beytü'l-Makdis'e gidip, orada itikafa girdiği ve bir süre ibadet edip, orada kaldıktan sonra döndüğünden bahsedilir.

Aynı şekilde vefatının da itikafta oturmak için uzlete çekilen bir zamanda, gerçekleştiği, yani onun esasına dayanarak ibadet ettiği halde vefat ettiği kaydedilirken, bazı kaynaklarda, onun ölümünden kimsenin haberi olmadan, ölmüş olarak belli bir süre kaldığı, daha sonra ise, bunu fark edenin sadece kuşlar olduğu zikredilmektedir.⁸⁴⁰

Genel anlamda Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen her peygamberin vefatıyla ilgili olan kısımlarda rivayetler çok fazla zikredilmez, fakat Hz. Süleyman ile ilgili, vefat ettiğinin nasıl anlaşılması hususu olarak, onun vefat ettiği yerde, bir kurdun gelip dayandığı esasını yemesiyle bilindiği beyan edilmiştir.⁸⁴¹ Bu olay Kur'ân-ı Kerim'de anlatılmış olup, beyanı şöyle ifade edilmektedir: “*Süleyman vefat edip onun cesedi yere yıkılınca cinler de o zaman anladılar*”.⁸⁴² Demek ki bazı rivayetlerde zikredildiği gibi cin ve şeytan da asla gaybı anlayamaz ve bilemezler.

⁸³⁸ Şevki Ebu Halil, *Kur'an Atlası*, ter. Enver Arpa (Ankara: Fecr Yayınları, 2007), 93.

⁸³⁹ Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 221.

⁸⁴⁰ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, C. 1, 502; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. 1, 210; Ögmüş, 139.

⁸⁴¹ Işık, “Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, 240: Bilgin, 95.

⁸⁴² Sebe' 34/13-14.

Bir başka rivayette Hz. Süleyman'ın vefatı hakkında değişik bilgiler yer almakla beraber, onun elli üç sene yaşayıp vefat ettiği, hayattayken saltanatının kırk yıl kadar zamana ulaştığı bildirilir.⁸⁴³ Ayrıca yukardaki bahsi geçen âyette Hz. Süleyman'ın ölümü ile ilgili olarak kimsenin onu bilemeyişi, cinîlerin de gaybı anlayabilen varlık olmadığına açıkça vurgudur.

3.2. Hz. Eyyüb -Aleyhisselâm-

Hz. Eyyüb (as.) İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerden biri olup, gönderildiği bölge olarak Şam'ın "Havran" beldesine gelen bir peygamberdir. Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Eyyüb'ün tarihçesinden bahsedilirken, Kur'an-ı Kerim'de dört farklı sûrede ve sekiz âyette zikredilmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim, Hz. Eyyüb'ün kıssasını ele alırken, tarih ve şahsiyet kimliğine dair bahislere değinmemektedir. Dolayısıyla kıssalardan bahsedilen âyet-i kerimelerde Hz. Eyyüb'ün tarihiyle ilişkin olan ya da şahsiyeti hususundaki bilgilere rastlanmamaktadır.⁸⁴⁴ Bu âyetlerde Hz. Eyyüb'ün Allah tarafından vahiy gönderilen bir peygamber oluşunda,⁸⁴⁵ onun hidayete (doğru yola) iletiğinden,⁸⁴⁶ bahsedilmektedir.

Diğer taraftan onun zorlu hastalığa yakalandığı ve bu hastalığın onu asla isyana sürüklediğini anlatan âyet-i kerimelerdeki örnek sabrı her mümine birer ilahi mesaj mahiyetindedir.⁸⁴⁷ Yine Hz. Eyyüb'ün engin sabrı, örnek şükrü ve Allah'a kendi hâlini arz edişindeki duasıyla ilgili tefsir, hadis, fıkıh ve tarih kaynaklarda birçok görüşten bahsedilmektedir.

⁸⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. 1, 211.

⁸⁴⁴ Resul Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani", *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (2022), Sayı: 18., 206.

⁸⁴⁵ en-Nisâ 4/163.

⁸⁴⁶ el-En'âm 6/84.

⁸⁴⁷ Harman, "Eyyüb", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/16-17.

3.2.1. Hayatı ve Kıssası

Hız. Eyyüb Peygamber, âyet-i kerimelerde adı bahse konu olan, büyük ölçüde anlayış ve sabır sahibi bir şahsiyettir. Bazı kaynaklarda ifade edildiğine göre, Filistin'de Ölüdeniz'in güneydoğusunda yer alan Uts diyarında yaşamıştır.⁸⁴⁸

Hız. Eyyüb'ün (as.) İsrailoğulları'na gelen bir Peygamber olduğu bilinir. Zira hakkında bahsedilen bilgilere göre, İsrâil kavmine gelmiş olduğu ve Hız. İbrâhim'in zürriyetinden olup, onun soyundan geldiği beyan edilmiştir.⁸⁴⁹ Bu hususla ilgili olarak Hız. Süleyman'ın vahyedilen bir Peygamber olduğu şu âyetlerde açıkça belirtilmektedir:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا

“Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlara, İsâ'ya, Eyyüb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik”.⁸⁵⁰

Âyet-i kerimede anlaşıldığı üzere, Hız. Süleyman peygamber olarak Allah'ın vahiyle hitapta bulunmuş olan İshak'ın torunu olup onun zürriyetinden geldiği bildirilir. Ayrıca Hız. Dâvûd Peygamber'e kutsal kitap olan Zebur'un verilmesinden de bahsedilir. Bu hususa işaret eden bir başka âyette de Hız. Süleyman'ın hidayete erdirilişini beyan eden ayette buyrulur:

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۗ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ
وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ ۗ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

⁸⁴⁸ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 3, 695-697

⁸⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 1 220; Reşîdüddîn, Ebu'l-Fazl, el Meybüdü, *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l-Ebrâr*, Çalışma Zehrâ Hâlûî, 1891; Bursevî, *Muhtasar Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, ter. Heyet, C. 5 (Damla Yayınları: İstanbul, 2004), 348.

⁸⁵⁰ en-Nisâ 4/163.

“Biz peygamberlerden Dâvûd’u, Süleyman’ı, Eyyüb’ü, vd. doğru yola yani hidayete iletmiştik”.⁸⁵¹ Âyette belirtildiği üzere işte böylesi iyi kimselerin böyle ödüle layık olduğu bildirilir. Demek ki Hz. Süleyman Peygamber hidayete erdirilen ve Allah’ın katında övgüye mazhar olan güzel bir kuldur.

Hz. Eyyüb kıssasına bakıldığında, onun kimliğiyle ilgili olarak, Hz. Dâvud (as.) ve Hz. Süleyman (as.) devrinde yaşayan asıl olarak Arap olan Peygamber olduğu görüşünde olanlar da vardır.⁸⁵²

Ebu’l-A’lâ Mevdûdî (v.1903-1979) Ahd-i Atik’te yer alan “Eyyüb” başlığındaki kitaptan güvenilir olduğu kanaatinde olarak, Hz. Eyyüb (as.) milattan önce dokuzuncu yüzyıl veya daha öncesinde yaşayan bir peygamberdir.⁸⁵³

Fakat Hz. Eyyüb’ün (as) nesebinin nereden geldiği hususunda birbirinden farklı görüşler olmakla beraber, Kur’an-ı Kerim’de bu husus hakkında bir malumatlar yoktur ve hadislerde de aynı şekilde bu konuda bilgi geçmemektedir.⁸⁵⁴

Hz. Eyyüb ile ilgili incelemelerin yapıldığı tefsir ve kısas-ı enbiyâ kaynaklarında onunla ilişkin farklı görüşe rastlanmaktadır. Sima olarak nasıl biri olduğu hususunda, onun kametinin uzun, saçlarının güzel, vakarlı ve heybetli olan kişiliği ortaya konur.⁸⁵⁵

Kaynaklarda onun Şam beldesinde yaşadığı, çok geniş çaptaki yerlerinin olduğu söylenir. Aynı şekilde bu kadar geniş olan arazisinde beş yüz çift öküzü, beş yüz kölesi, beş yüz dişi eşiği, çok sayıda deve, sığır ve atı olduğundan bahsedilmektedir.⁸⁵⁶

⁸⁵¹ el- En’âm 6/84.

⁸⁵² Abdulvahap Yıldız, “Hz. Eyyüb’ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2016), Sayı: 36., 130.

⁸⁵³ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004), 358.

⁸⁵⁴ Şahin, “Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani”, 206.

⁸⁵⁵ Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 1 (TDV Yayınları: Ankara, 1993), 305; Harman, “Eyyüb”, *DİA*, 12/16.

⁸⁵⁶ Sa’lebî, *Arâis*’ 116.

Bir başka tarifile, Hz. Eyyüb (as.) baba tarafından Hz. İshak'ın, anne tarafından Hz. Lût'un soyundan geldiği kaydedilir.⁸⁵⁷ Yani Hz. Eyyüb'ün annesi Hz. Lut'un kızı olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵⁸

Hanımıyla ilgili de çeşitli rivayetler olup, kimileri derki: Hz. Yakub'un kızı Leyya, Hz. Eyyüb hastalanınca onu terkettiği, bunun üzerine, Hz. Eyyüb onu dövme hususunda yeminde bulunmuş ve sadece bir demetle vurup yemin ve vadesine vefa ettiği hanımın bu olduğu görüşü mevcuttur.⁸⁵⁹ Yine başka bir kaynakta, onun eşinin Hz. Yusuf'un kızı Rahme hatun olduğunu ileri sürülmüştür.⁸⁶⁰ Bir başka ifadeye göre de Hz. Eyyüb'ün hanımı Mahire adında biri olup, onun da Mişa b. Yusuf'un kızı olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶¹

İncelediğimiz birtakım rivayetlere nazaran denebilir ki: Hz. Eyyüb'ün eşinin kim olduğu, adının ne olduğu ve Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen hangi hanım oluşuyla ilgili farklı bilgiler yer almış olsa da kuvvetli olan görüş hanımının, Hz. Yakub'un kızı veya torunların birisi olduğudur. Yani rivayetler genel itibariyle Hz. Ya'kub'un (as.) soyundan gelen biriyle evlilik kurduğunu kaydeder. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de kendisinden bahsedilen, hakkında yüz sopa dövme ahdi söz konusu olan hanımının da bu olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır.⁸⁶²

⁸⁵⁷ Taberî, *Târîh*, C. 1, 322; İbn Kesîr, *Kasesu'l-Enbiyâ*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, C. 1 (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut), ts., 367

⁸⁵⁸ Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/16.

⁸⁵⁹ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed, Abdullah b. Müslim, *el-Maarif*, tah. Servet Ukkâşe (el-Heyetu'l-Mısriyye, el-Amme li'l-Kitab: Kahire, 1992), 2 bs., 42; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. 2, 449; Mâverdî, *Tefsiru'l-Maverdi*, tah. el-Seyyid b. Abdurrahim b. Abdurrahim, C. 5 (Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1431), 101; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 1, 98; Kurtubî, *el-Câmi*, C. 15, 209.

⁸⁶⁰ Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/16; Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani", 206.

⁸⁶¹ Beydâvi, *Envarü't't-Tenzil*, C. 4, 58.

⁸⁶² Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani", 207.

Hız. Eyyüb'ün kıssası incelenirken, özellikle sabrı, âyet-i kerîmede⁸⁶³ bahsedildiği üzere, Hız. Muhammed'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- örnek gösterilmektedir. Diğer kaynakta Hız. Eyyüb'ün şahsıyla ilgili onun yedi oğlu, üç kıızı olmak üzere on çocuk sahibi olduğu belirtilmiştir.⁸⁶⁴ Bir başka rivayette, Hız. Eyyüb'ün yedi tane kıızı olduğu,⁸⁶⁵ yine bir diğer kaynakta ise evlatlarıyla ilgili olarak farklı rivayet var olup, onun on iki oğlu ve on iki kıız babası oluşundan bahsedilmektedir.⁸⁶⁶

Ayrıca iblisin onu saptırmak için gösterdiği çaba, çok büyük bir servetin sahibi olduğu, zorlu bir imtihana karşı tutularak evlatlarını ve tüm zenginlik kazancını kaybettiği, ardından zorlu hastalığa tutularak, hastalığın bedeninin tamamını sardığı rivayet edilmiştir.⁸⁶⁷ Nihayetinde Hız. Eyyüb (as.), tüm zorluklara karşı tutumunu ve engin sabrını kuşanmak suretiyle imtihandan geçince, Allah (c.c.) onu hastalıktan emin kılarak sağlık verdiği zikredilir.⁸⁶⁸ Sonunda Hız. Eyyüb hastalıktan kurtulmuş ve kaybettiği evlâtlara ve büyük orandaki zenginlik ve servete yeniden sahip olmuştur.⁸⁶⁹

3.2.1.1. İsmi ve Nesebi

Hız. Eyyüb'ün (as.) ismiyle ilgili olarak bazı rivayetlerde, “Eyyüb” kelimesinin türediği menşeiyle ilgili olarak farklılıklar vardır. Bu kelimenin kaynağının nereye dayandığı da müphemdir. Fakat detaya indiğimizde “Eyyüb” kelimesinin İbrânîce

⁸⁶³ Sâd 38/41-44.

⁸⁶⁴ Eyyub, 1/1-8; 42/10-17.

⁸⁶⁵ Meybüdü, *Keşfu'l-Esrâr*, 1891-1892; Harman, “Eyyüb”, *DİA*, 12/16.

⁸⁶⁶ Yıldız, “Hız. Eyyüb'ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, 130.

⁸⁶⁷ Taberî, *Târîh*, C. 1, 322-325; Sa'lebî, *Arâis*, 117-121.

⁸⁶⁸ Sâd 38/43.

⁸⁶⁹ Harman, “Eyyüb”, *DİA*, 12/16-17.

olup, Kitâb-ı Mukaddes'te adı İyyôb diye geçer.⁸⁷⁰ Öte yandan bu isim sözlükte “*düşman gibi olmak*” anlamında kullanılan “*âyav*” fiilinden geldiği ileri sürüldüğü gibi, sabırla hastalığa katlandığı için ya da tanrıya hâlini bildirdiği için bu isimle anılmıştır. Aynı zamanda o bu isimle tarihlere kaydedilmektedir.⁸⁷¹

Bir başka kaynakta ise “Eyyüb” kelimesi, Arapça kökenli olmamasına rağmen onun Arapça'daki karşılığının “tövbe etmek” mânasındaki “E-v-b” fiiline köken itibariyle yakın olması söz konusudur.⁸⁷² Bu konuda İbn Abbas (r.a) bu durumu şöyle izah eder: Eyyüb (as.) çokça tevbe ve istiğfar eden bir kul olduğu sebebiyle, onun ismi de buna yakın manadaki “Eyyüb”tür. Böylece onun ismini Arapça'ya yakın oluşuyla irtibatlandırmaktadır.⁸⁷³ Bizim kanaatimize göre, bu husustaki benzerlik sadece mâna bakımından olup, kelimenin asılının türeyişi İbrânîce olduğu görüşüdür.⁸⁷⁴

Hz. Eyyüb'ün (as.) nesebiyle ilgili olarak çeşitli bilgiler nakledilir. Fakat âyetteki bahisler incelendiğinde, Hz. Eyyüb'ün tarihiyle ilgili ya da şahsiyeti husussundaki durumlarda bilgi olmadığını görmekteyiz. Aynı şekilde hadis kaynaklarında da hususla ilgili bilgi ya da malumata rastlanmamaktadır.⁸⁷⁵

Soy ağacıyla ilgili doğru bulunan bilgilere bakıldığında, babasının soyunun ulaştığı yer Hz. İshak'ın nesebidir. Öte yandan anne soyu tarafından bakıldığında Hz. Lût'un

⁸⁷⁰ Taberî, *Târîh*, C. 1, 322-325; Harman, “Eyyüb”, *DİA*, 12/16-17.

⁸⁷¹ Şahin, “Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani”, 206; Yasemin Kuyucu, “Kur’ân-ı Kerîm ve Kutsal Kitaplarda Hz. Eyyüb”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* (2022), Cilt: 7, Sayı: 14., 568.

⁸⁷² Harman, “Eyyüb”, *DİA*, 12/16.

⁸⁷³ Kurtubî, *el-Câmi*’, C. 11, 323.

⁸⁷⁴ Abdullah Ekinci, “Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arkaplan Açısından Bir Değerlendirme”, 2. *Uluslararası Eyyüb Peygamber Sempozyumu Bildiriler ve Makaleler* (2016), 474; Şahin, “Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani”, 206.

⁸⁷⁵ Şahin, “Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani”, 206.

nesebinden olduğu ifade edilmiştir.⁸⁷⁶ Hanımı hakkında ise pek çok rivayet olmakla beraber, genel olarak kabul edilen görüş, Hz. Yâ'kub'un kızı Liya ya da Hz. Yûsuf'un torunu Rahme hatun olduğu görüş isabetlidir.⁸⁷⁷ Genel olarak bakıldığında, Hz. Eyyüb'ün soyu ve hayat kıssasıyla ilişkin malumatların, İslâmî kaynakta değil, belki Yahudi kaynaklarda detaylı olduğu görülür.

Dolayısıyla İbn İshak'ın bir rivayetinde Hz. Eyyüb'ün Rum topluluğundan oluşu ve nesebinin ise Hz. İshak b. İbrahim nesebinden geldiği ifade edilmektedir.⁸⁷⁸ Hz. Eyyüb'ün (as.) şeceresiyle ilgili her ne kadar farklı görüşler olsa da doğru olan bilginin onun Hz. İshak'ın zürriyetinden oluşudur ki âyet-i kerîmede⁸⁷⁹ buna işaret edildiği ortaya çıkmaktadır.⁸⁸⁰

3.2.1.2. Doğum Yeri ve Yaşadığı Bölge

Hz. Eyyüb'ün hayatını geçirdiği ve yaşamakta olduğu belde, Suriye'deki "Havran" şehrinin sınırları ortasında yer alan "Beseniyye" bölgesidir.⁸⁸¹ Hususla ilgili olarak bazı tarih ve coğrafya ilmiyle uğraşanlar arasında, Yakut el-Hamavi'den öğrenildiğine göre, Beseniyye beldesi, bugünkü itibarla Şam yani Dımaşk beldesinin etrafında yer alan bölgedir.

⁸⁷⁶ Taberî, *Târih*, C. 1, 322; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 1, 220.

⁸⁷⁷ Meybüdü, *Keşfu'l-Esrâr*, 1891-1892; Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/16.

⁸⁷⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Z. Kadiri Ugan-Ahmet Temir, C. 2 (İstanbul: MEB yayınları, 1991), 449; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 1, 98; İbnü'l-Verdi, Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'l-Fevaris Zeyniddin, *Tarihu İbni'l-Verdi*, C. 1 (Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1996), 16; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. 1, 220; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 131.

⁸⁷⁹ el-En'âm 6/84.

⁸⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 1, 220.

⁸⁸¹ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 42; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. 2, 450; Kurtubî, *el-Cami'*, C. 15, 208.

O bölgenin coğrafyada “Havran” şehrinin de Şam diyarının kible tarafına yerleşen yuvarlak oldukça büyük araziye sahip olan bir yerin ismi olarak kaydedildiğini bildirmektedir”.⁸⁸²

Yine tefsir alimlerinden Mes‘ûdî’ye (v. 956) göre, Hz. Eyyüb’ün yaşadığı bölge hususunda şöyle denilmiştir: Hz. Eyyüb’ün mescidi ile bedenini yıkadığı ırmak onun yaşadığı dönem itibariyle ikisinin de Ürdün ile Şam diyarı arasındaki “Ürdün” diyar olduğuna dikkat çekilirken, diğer taraftan onun hastalığı süresinde hanımı, Rahme hatunla sığınmış olduğu büyük kayanın bu mescitte bulunduğu kaydedilmiştir.⁸⁸³

Tüm bu görüşlerden anlaşılan şu ki Hz. Eyyüb’ün yaşadığı ortamın, Şam beldesiyle “Cabiye” arasında yer alan “Ürdün” diyarının “Beseniyye” bölgesinde yaşadığıyla ilgili rivayetler kaydedilmiştir.⁸⁸⁴ Bu yer, şu anki konum itibari ile “Havran” ili çevresindeki bir mekân olduğu görüşleri kaynaklarda yer almaktadır.

Netice itibarıyla yaşadığı dönem hakkında farklı farklı görüşler zikredilmiş olup, bazı kaynaklarda ise Hz. Eyyüb’ün (as.) Hz. Ya‘kûb (as.) devrinde hayat sürdüğü, bir peygamber oluşu ve Hz. Yakub’un kızıyla izdivaç kurduğu bahisleri yer alır.⁸⁸⁵

Bazı rivayetlerde ise onun döneminin, Hz. Yûsuf ile çağdaş yani aynı dönem olduğu ya da Hz. Yûnus’tan sonraki dönemde yaşamış olduğu ifade edilir.⁸⁸⁶ Öte yandan Taberî (v. 310/923) hususla ilgili olarak şöyle kaydeder:

⁸⁸² Şihâbüddîn, Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah, el- Rumi, el-Hamevi, *Mu‘cemü’l-Buldan*, C. 1 (Dâru Sadr: Beyrût, 1995), 2. bs., 338.

⁸⁸³ Mes‘ûdî, *Mürücü’z-zeheb fi Me‘âdinü’l-Cevher*, C. 1 (Daru’l-Fikr: Beyrût, 1997), 57.

⁸⁸⁴ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 1, 306.

⁸⁸⁵ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 103; İbnü’l-Esir, 1987: c, 1, 103; İbnü’l-Verdi, *Tarihu İbni’l-Verdi*, C. 1, 16; Zeynuddin, Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latif, *ez-Zebidi, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, çev. ve şerh eden Ahmed Naim, çev. Ve şerh. Kâmil Miras, C. 9 (TTK Basımevi: Ankara, 1972), 2. bs., 143.

⁸⁸⁶ Harman, “Eyyüb”, *DİA*, 12/17.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyyüb kıssasının Hz. Yusuf kıssasının öncesinde zikredilişi, onun Hz. Yusuf'un babası olan, aynı zamanda bir peygamber olarak zikredilen Hz. Ya'kub (as.) devrinde yaşamış olduğu ve o dönemde peygamberlik görevini eda ettiği ileri sürülmüştür.⁸⁸⁷

3.2.1.3. Şahsiyet ve Ahlâkı

Hz. Eyyüb'ün (as.) şahsiyetiyle ilgili şunları söyleyebiliriz: Takvâ, İslâm'ın öğrettiği bir erdemdir ve müminlerin hayatlarında önemli bir yer tutar. Takva sahibi bir kişi, Allah'ın emirlerine uyar, yasaklarından kaçınır ve her zaman O'na yakın olmaya çalışır. O yüzden Hz. Eyyüb yaşadığı zamanda insanlara karşı merhametli, adil ve cömert olan kimsedir. Yoksullara ve zayıf durumda olanlara yardım eder, düşkünlere destek çıkar, misafirlere ikramda bulunur.

Ayrıca, hayatın zorluklarıyla karşılaştığında sabırlı olur ve Allah'a güvenir. Zira takva sahibi bir insan, içinde yaşadığı topluma ve çevreye olumlu bir etki yapar ve her halinde Allah'ın rızasını uygun hareket ederek onu kazanmayı amaçlar.⁸⁸⁸

Hz. Eyyüb'ün (as.) özellikleri hakkında rivayet edilenlere bakılırsa, onun çok takvalı olduğu, iyilikte bulunmayı seven bir birey olduğu karşımıza çıkar. Öte yandan onun daima fakirlere baktığı ve onlara karşı şefkatli ve merhametli olup, yetim ve dul kimselerle yakından ilgilenen bir peygamber olduğu bilinir.

Aynı şekilde zayıf düşen her kimseye yardım ederek ikram verdiği ve Allah'ın kendisine bahsettiği tüm nimetlerin karşısında daima Hakk'a yönelen ve şükreden güzel bir kul oluşundan bahsedilmektedir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Taberî, *Târih*, C. 2, 453; Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani", 208.

⁸⁸⁸ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 3, 695-697; Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/16; Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani", 206.

⁸⁸⁹ Taberî, *Târih*, C. 18, 496; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 22, 171; Kurtubî, *el-Cami'*, C. 11, 323.

3.2.2. Tebliğ Hayatı

Her Peygamberin kıssası Kur'ân-ı Kerîm 'de genişçe bahsedildiği gibi, Hz. Eyyüb'ün kıssası da onun Allah'ın bir Peygamberi olarak gönderildiğine işaret eden malumatlar zikredilmektedir.⁸⁹⁰ Ancak nübüvvetinin hangi kavme muhatap kılınarak gönderilmiş olduğu, muhatap kılınan toplumu hakkında bilgilere yer verilmezken, onlara tebliğ ettiği süreçteki hak davet ve davette karşılaştığı mücadelelere ilişkin haberler yer almamaktadır.⁸⁹¹

Onun kıssasıyla ilgili olarak, sadece büyük imtihanı olan hastalık ve sıkıntılarla zorluk çekmesi bahsi zikredilir. Bunun yanı sıra o daima Allah'a büyük bir edep ve haya ile hastalığından şikâyet etmeyip, güzel bir kulluk sergilediğinden bahsedilir.

Ayrıca onun örnek bu davranışı, kulluk eden herkese ve akıl sahiplerine çok büyük önem arzedenden ve örnek bir haslet olduğundan bu hususa dikkat çekilmiştir. Daha sonrasında ise bütün zorluk ve sıkıntılardan bertaraf olarak tekrar sağlığına kavuştuğu ve mal mülkünün de kat katıyla ihsan edildiğine vurgu yapılır.⁸⁹²

Genel itibariyle, Hz. Eyyüb (as.) nübüvvetle görevlendirildiğinde, tebliğ ettiği süreçte Hakk'a icabet edenlerin çok az sayıda oluşu, onun manevî peygamberlik edasına yol açmıştır.

Zira tarihte geçen Peygamberlerin aralarında bazısının nübüvveti sırasında, sadece birkaç kişi icabet edip kolladığı bildirilmiştir. Bu durumda bile onlar tüm Peygamberlere gibi tebliğ etme ecrini kazanmış olacaktır.⁸⁹³

⁸⁹⁰ en-Nisâ 4/163, el-En'âm 6/84.

⁸⁹¹ Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihanı", 213.

⁸⁹² Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/17.

⁸⁹³ Bedüzzaman, *Lem'alar*, (İstanbul: Sözler Neşriyât, 2012),156.

3.2.2.1. Nübüvvetin Verilmesi

Hız. Eyyüb'ün (as.) peygamber oluşu yani nübüvvetin verilmesiyle ilgili olarak, Kur'an-ı Kerim bizlere ona vahye olunduğunu ve Hız. İbrahim'in soyundan gelen bir peygamber olduğunu bildirmektedir. Nitekim âyet-i kerimede bu husus açıkça belirtilmektedir ki "Biz Süleyman'a vahyettik" tabiri kullanılmıştır.⁸⁹⁴ Bir diğer âyette de Allah Teâlâ Peygamberlerin isimlerini zikrederken, onlar arasında Hız. Eyyüb Peygamber'i de zikrettiği ve hidayete erdiren kullarının arasına kattığı ifade edilirken şöyle buyrulmaktadır:

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۗ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ

"Biz peygamberlerden Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyüb'ü, vd. doğru yola yani hidayete iletmiştik".⁸⁹⁵ Âyet-i kerimede Hız. Eyyüb'ün (as.) peygamber olduğu zamanda, onun nübüvvetine kulak verenlerin, ikisi kendisinin yaşadığı ülkeden gelen kişi, bir diğeri ise Yemenli olmak kaydıyla, davete icabet edenin sayısı sadece üç kişi olduğundan bahsedilmiştir.⁸⁹⁶

Başka zikri geçen âyetlerde ise onun hastalığı ve iblis şeytanın ona vesvese ederek, azgınlığa düşürmek için çok fazla çaba göstermiş olup, tüm mal-mülk ve ehli efradından ayrılması, sonraki gelişmelerle ilgili olarak bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler her ne kadar İsrâilî kaynaktakilerle benzerlik arz etmiş olsa da bahsi geçen hususlara alakadar olarak, Kur'an-ı Kerim'de yer alan âyetlerin buna benzerlik teşkil eden tarafları ortaya çıkmıştır.⁸⁹⁷

⁸⁹⁴ en-Nisâ 4/163.

⁸⁹⁵ el- En'âm 6/84.

⁸⁹⁶ Taberî, *Târîh*, C. 1, 322-325; Sa'lebî, *Arâis*, 117-121.

⁸⁹⁷ Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/17; Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani", 213.

3.2.3. Güzel Kulluğu

Hız. Eyyüb'ün (as.) kıssası Kur'an-ı Kerim'de büyük önem arzetmektedir. Çünkü bütün ümmetlere birçok konuda örnek kulluk sergilemeyi öğretmektedir. Zira o, methedilmeye değer güzel bir kul olmak ve özellikle hastalığa nasıl sabretmek gerektiğini bizlere takdim etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'deki kıssalardan bahsedilen âyetlerde, Hız. Eyyüb'den (as.) dört sûrede⁸⁹⁸ ve sekiz âyette⁸⁹⁹ zikredilmiştir. Dört âyette ise "Eyyüb" ismi alenen zikredilmektedir.

Konuyla ilgili olan âyetlerde, Hız. Eyyüb'ün niteliklerinden bahsedilirken, onun zorlu bir sıkıntı olan hastalığa yakalanması, ve başına gelen her türlü musibet ve belalara karşı daima sabırlı ve dayanıklı olduğundan bahsedilir. Yine onun güzel kul vasfıyla methedilen hasleti ve her hususta yönünün daima Allah'a doğru ve ona dönük vaziyette her işinde Rabbi'nin rızasını gözeten örnek kul olduğu zikredilir.⁹⁰⁰ Nitekim âyet-i kerîmede hususla ilgili şöyle buyrulur:

وَأَذْكُرُ عَبْدًا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ

"Kulumuz Eyyüb'u da an. O, rabbine, "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir" diye seslenmişti".⁹⁰¹ İşte bu âyet-i kerimeden anlaşılacağı üzere Hız. Eyyüb sabırlıla örnek olan güzel bir kuldur. Yani hâlini hiç şikâyet diliyle arz etmemiş, şeytan yetti gibi latif tabirle kendi halini beyan ettiği görülür.

Âyet-i kerimeyle ilgili olarak, tefsir alimlerinin izahına göre, şeytan bana yetti yani bana vesvese ederek acımı bana hissettirmekte şeklinde yorumlanan ifadesindeki beyanı farklı şekillerde rivayet edildiği görülür.

⁸⁹⁸ en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/83, 94; Sâd 38/41,42, 43, 44.

⁸⁹⁹ en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84 ; el-Enbiyâ 21/83, 94; Sâd 38/41,42, 43, 44.

⁹⁰⁰ Elmalılı, *Kur'an Dili*, C. 3, 695-697.

⁹⁰¹ Sâd 38/41.

İbn Âşûr'un (v. 1973) izahına göre, âyette şeytan dile getirilmiş olması, Hz. Eyyüb kendisinin hastalıktan çektiği zorluk ve sıkıntıyı şeytanın lehine çevirerek merhamet sahibi olan Allah'a arzettiği anlamında ifade etmektedir veya "bana şeytanın hastalığımla ilgili verdiği vesvesesiyle uğraşıyorum" şeklinde ifade edilmesinin daha isabetli olacağını belirtmektedir.⁹⁰²

Bu âyetten de anlaşıldığı üzere Hz. Eyyüb (as.) hastalığını Allah'a birer şikâyet gibi değil de nazik ve kibar bir üslup ile bana hastalık yetti diyerek niyazda bulunması, güzel bir kula yaraşır bir meziyettir.

Bir diğer âyet-i kerimede Hz. Eyyüb (as.) hakkında bahsedilen buna benzer birtakım hususlar ve bazı üstün meziyetler onun örnek oluşundaki önemli faktör olup, bu hasletler kulluk edenler (abitlere) ve akıl sahiplerine çok güzel bir örnek olduğuna işaret edilerek şöyle buyrulmaktadır:

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

"Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü".⁹⁰³ Âyetin ifade ettiği anlam üzere Kur'an-ı Kerim onun sabredışı güzel olarak methedilmesine vesile olmuştur. Onun bu hâli Allah'a yöneldiğine işaret olarak ifade edilmiştir.

Öte yandan ilgili âyette bahsi geçen hanımı hakkında yüz sopa vurmaya yemin etmesi husustaki ceza hükmü, Allah Teâlâ Hz. Eyyüb'e bu cezayı gerçek mahiyette değil de sembolik metotla uygulayabileceğini bildirmiştir. Zira bu olaya sadece bir ceza hükmünden kasıt olan anlam, asla birilerinin canının yakmak veya acı çektirmek olmayıp, aksine toplumdaki düzeni muhafaza etmek için ve haksızlıklara karşı olan tavrı belirlemek amacıyla konulmuş olduğu ve ceza olarak uygulanan bu hükmün ameli oluşu söz konusu olduğunda bahsedilmektedir.

⁹⁰² İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, C. 23, 270.

⁹⁰³ Sâd 38/44.

Bu bağlamda denilebilir ki insanın başına ne tür musibetler gelirse gelsin Hz. Eyyüb (as.) gibi metanetli ve sabırlı olmak Allah Teâlâ'nın güzel kulum dediği övgüye layık olmaya birer adım mahiyetindedir.

3.2.3.1. Öne Çıkarılan Kulluk Vasıfları

Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaların geneline baktığımızda belirttiğimiz üzere, her bir Peygamberin kıssası birbirinden farklı özellik ve öne çıkarılan vasıflara sahip olduklarını görmekteyiz. Bunun gibi Kur'an-ı Kerim'de adı geçen bir diğer Peygamber olan Hz. Eyyüb'ün (as.) de birçok önder vasıfları arasında, en bariz olanı örnek sabırdır. Zira o yıllardır şiddetli hastalığa yakalanmasına rağmen ve tüm kişiler tarafından ağır laflar işitse bile daima halini Allah'a niyaz etmiştir.

Hz. Eyyüb'den (as.) bahsedilirken, Kur'an-ı Kerim'de farklı dört yerde adı geçer ve özellikleri zikredilmiştir. Bu bilgileri şöyle belirtmek mümkün olacaktır:

Peygamber olarak görevlendirilmesi,⁹⁰⁴ hidayete erdirildiği⁹⁰⁵ gönderilen, yüksek meziyete sahip ahlâkı, zorlu hastalığı maruz kalması ardından Allah'ın Lütfulu ile sağlığına tekrar kavuşarak hastalıktan iyileşmesi şeklindedir.⁹⁰⁶

Öte yandan peygamberlerin zikrediliş zümresinde onun adı da zikredilmiştir ki ondan ayette: *“kulumuz” diye bahsedilmiştir.*⁹⁰⁷ Ayrıca engin sabır sahibi oluşu ve salih bir kul olmasında ve daima Allah'a yönelen hususuyla örnek olan güzel kulluğuyla önder gösterilir.⁹⁰⁸

Diğer taraftan, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberler içinden, Hz. Eyyüb'e (as.) Cenâb-ı Hak önceleri çok büyük arsalarla sahip, bir sür hayvanları olduğu, bağ-bostanlı

⁹⁰⁴ en-Nisâ 4/163.

⁹⁰⁵ el-En'âm 6/84.

⁹⁰⁶ el-Enbiyâ 21/83,84.

⁹⁰⁷ Sâd 38/41, 42, 43.

⁹⁰⁸ Sâd 38/44; Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 358-362.

bahçeler ve mâl mülk sahibi kılınmıştır.⁹⁰⁹ Hz. Eyyüb’de bu nimetlere karşı Allah’a güzel kulluk sergilemiş, zühd (takva) ehli olup, öksüz ve yoksullara şefkat ve merhametli, dulları ve yetimleri muhafaza eden, misafire ikram eden, ayrıca yolcu ve misafirlerin yardımında olan ve Allah’ın verdiği nimetlere karşı güzelce şükrederek Allah’tan korkan, kötülükten sakınan, kâmil, doğru, iyi ve metanetli bir Peygamber olduğundan bahsedilir.⁹¹⁰ Kendisine ihsan edilen bunca servet, zenginlik, evlât, bağ, bahçe ve sürüler ona bir ân bile gaflet vermemiş, daima Allah’ın rızasını gözeterek ibadet etmiştir.

Velhâsıl Hz. Süleyman, Allah’a güvenip teslim olan, metanetli, sabırlı olan bir peygamberdir. Onun zorlu hastalığı insanlara doğru yolu gösterip, hakka çağırma hususunda asla engel olamamıştır. Çünkü Hakk’ın imtihanın hakikat mânasına ulaşabilen bir kalp, sahibini manevi yönden böylesi dünyevi olan fâni işlerler meşgul kılmaz ve engel de olamaz.⁹¹¹

3.2.3.2. Hz. Eyyüb’ün Malı ve Evladıyla İmtihani

Hz. Eyyüb’ün (as.) imtihanı, Ahd-i Atik’te şöyle bahsedilmektedir: Hz. Eyyüb’ün, çok zengin oluşundan, mal-mülk sahibi olup, fazla sayıda hayvanları ve bolca servet sahibi olarak zikredilirken, daha sonrasında onun bütün zenginlik, evlat ve aile efradıyla karşı büyük sınanmadan geçtiğini kaydetmiştir. Zira onun evlat ve ailesinden ibaret her türlü imtihana tabi tutulduğunda, yani her helak oluş gerçekleşince o hep derdi ki:

⁹⁰⁹ Yıldız, “Hz. Eyyüb’ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, 131.

⁹¹⁰ Taberî, *Târih*, C. 1, 322-325; Meybüdü, *Keşfu’l-Esrâr*, 1891; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 307; Elmalılı, *Kur’ân Dili*, C. 3, 695-697.

⁹¹¹ Bünyamin Ateş, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2002), 185.

Ben bu fani dünyaya çıplak yani anadan doğma halde geldim, yine sonunda anadan doğma halde Allah'a döneceğim, verende alanda Allah'tır. Bu şekilde niyaz ederek günahlardan sakınarak yaşadığı hususunda görüşler vardır.⁹¹²

Taberî (v. 310/923) ise bu husus hakkında, Hz. Eyyüb'ün malıyla, ailesiyle tabi tutulduğu imtihan hakkında, onun evladı helak olup imtihan olunduğunda halini niyaz ederek: veren de alan da Allah'tır. Zira her mal-mülkün sahibi yegâne O'dur. Her şey O'na aittir, dünyaya nasıl geldiysen toprağa öyle döneceğim ve Allah'ın huzuruna da doğdum gibi haşrolunacağım diye ifade ettiği kaydedilmiştir.⁹¹³

Mâverdî de Mâverdî (v. 450/1058) husus hakkında Hasan Basri'nin bahsederek şöyle dediğini bildirir: Allah Teâlâ Hz. Eyyüb'e fazlaca mal-mülk nimeti ihsan etti ve evlatlar inam etti, imtihan edilenlerin arasında onun malı ve aile fertlerinden evlatları da helak olmuştur, onları kaybettiğinde ise hâlini niyazda bulunarak bundan sonraki hayatını Allah'a ibadetle geçireceğini dile getirir.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyyüb (as.) ele alınırken ne onun mal varlığı açısından çok zengin olduğundan ne de ailesi ve evlatlarının helake uğraması konusunda bilgi verilir. Ayrıca hakkındaki ayette onun başına bir musibet gelip de o bu musibeti bana şeytan acı verdi diye ifade edişi beyan edilir. Bununla beraber o Allah'ın rahmetine sığınarak "*Sen en merhametli olansın*" diye niyaz etmiştir.⁹¹⁴

Bu âyet sadedinde onun bir musibetle imtihan edildiği bilinmiş olsa da fakat bu musibetin ne tür bir sıkıntı olduğu konusunda bilgi verilememiştir. Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyuruyor: "*Ona aile efradını daha da bir mislini verdik*".⁹¹⁵ Yine bu âyette onun imtihanı hem ehli hem de kendisinin ağır hastalığa yakalanmasıyla ilgili olduğu sonuca varıyoruz.

⁹¹² Şahin, "Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihanı", 215; Harman, "Eyyüb", *DİA*, 12/17.

⁹¹³ Taberî, *Câmu'l-Beyan*, C. 18, 485; ayrıca bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 22, 172.

⁹¹⁴ el-Enbiyâ 21/83.

⁹¹⁵ el-Enbiyâ 21/84.

3.2.3.3. Hz. Eyyüb'ün Hastalıkla İmtihanı

Hz. Eyyüb'ün (as.) büyük bir imtihana tâbi tutularak, bütün mal- mülkünü ve aile efradını, evlatlarından ayrılıp kaldığından, sıkıntılı, zor ve ıstıraplı bir hastalığa yakalandığı hususunda birtakım görüşler vardır.

Genel olarak Hz. Yûsuf kıssası dışındaki her kıssa kendi içinde bölünerek, konusu itibariyle parça parça, getirilerek ne denilmek istendiği ve konunun önemine binaen ayrı ayrı şekilde nazil olmuştur.⁹¹⁶ İşte Hz. Eyyüb hakkında indirilen sure ve âyetler ele alınırsa, nüzulü sırasına göre, Hz. Eyyüb'ün adının geçtiği ilk âyetler olarak Sâd Sûresi karşımıza çıkmaktadır.⁹¹⁷ Bu âyetlerde Hz. Eyyüb'den (as.) bahsedilirken, onun imtihan edilmesinden bahsedilmektedir ki ilk âyette şöyle buyrulur:

وَأَذْكُرْ عَبْدًا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ۗ

“Kulumuz Eyyüb’u da an. O, rabbine, ‘Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir’ diye seslenmişti”⁹¹⁸ Âyet-i kerimede Hz. Eyyüb'ün karşılaştığı sıkıntılı durumunu, Şeytan’a yönelterek ona isnat ettiğini bariz bir şekilde ortaya koysa da, hangi konuda sıkıntı ve acı verdiğini belirtmemiştir.

Mâtürîdî (v. 333/944), âyette geçen bu ifade hakkında, ilâhi hikmete binaen bu durum karşısında, Allah’ın kulları arasında kimi isterse onu takdir ettiği gibi birer işleri vesile kılarak onu imtihana tabi tuttuğunun akla uygun olacağını belirtmiştir.⁹¹⁹ Hz. Eyyüb'ün (as.) bu şekilde Allah’a seslenmesi, şeytan daima ona vesvese verdiğinden, şeytanın ona galip gelmesinden korktuğu için, hastalığının sürmesi değil, onu her türlü sıkıntıdan kurtarabilecek yegâne kudret sahibi olan Allah’a halini niyaz ederek yardım istemiştir.⁹²⁰

⁹¹⁶ Çağrı, “Kur’an”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 26/390-393.

⁹¹⁷ Kuyucu, “Kur’ân-ı Kerîm ve Kutsal Kitaplarda Hz. Eyyüb”, 577.

⁹¹⁸ Sâd 38/41.

⁹¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlatü’l Kur’ân Tercümesin*, 12/281.

⁹²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 5, 856.

Mevdudî de (v. 1903-1979) bu ifadesiyle Hz. Eyyüb'ün şeytanın hastalık ve musibet verme gibi bir güce sahip olduğunu değil, aksine vesvese vererek sabretmemesine neden olmak istediğini belirtmektedir.⁹²¹

Hz. Eyyüb'ün hastalığıyla ilgili farklı görüşler olmakla beraber, ne kadar sürdüğü hususunda, bazıları üç, yedi, on üç, on sekiz veya seksen sene hasta kaldığı rivâyet edilir.⁹²² Ya da yedi yıl yedi yedi gün, on iki yıl, on üç yıl ve on sekiz yıl şeklindedir.⁹²³

Kurtubî (v. 671/1273) ise bu durumu, on sekiz yıl hasta halinde yaşayarak hayat geçirdiğini belirtir ve bununla ilgili olarak hadis rivayeti olduğunu, dolayısıyla kendisi de onun on dekiz yıl hasta kaldığı görüşünü söylemiştir.⁹²⁴

Tahminimize göre Hz. Eyyüb'ün (as.) hastalığı on sekiz yıl olarak sürmüştür.⁹²⁵ Zira hususla ilgili olarak hadis-i şerifte buyrulur ki: “*Eyyûb hastalığını on sekiz yıl çekmiştir*”.⁹²⁶ Yine hadisinin devamında Hz. Eyyüb'ün (as.) çarşamba günü hastalıkla karşı karşıya kaldığını ve salı gününde ise sağlığa kavuştuğu belirtilir.

Hz. Eyyüb'ün (as.) bu hastalık ve sıkıntılardan sonra sadakat ve şefkat timsali salih bir kul olan hanımı Rahme'den başka herkes ondan kaçır olmuştur, hatta şehir halkı onları şehrin dışına çıkardığı rivayet edilir.⁹²⁷

⁹²¹ Mevdudî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, C. 5, 79.

⁹²² Sa'lebî, *'Arâis*, 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 1, 223.

⁹²³ Taberî, *Câmu 'l-Beyan*, C. 18, 308-311; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 131; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. 1, 221

⁹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, C. 11, 327.

⁹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 1, 223; Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 358-362. 2014.

⁹²⁶ İbn Mâce, “Tıb”, 22.

⁹²⁷ İbn-i Kesir, *Kasesu 'l-Enbiyâ*, C. 1, 370; Bilmen, *Safvetü 't-Tefâsîr*. 4, 2174; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 310. Mâverdî, *Tefsiru 'l-Maverdi*, C. 3, 461; İbn Atiye, *el-Muharreru 'l-Vecîz*, C. 4, 95; Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, C. 22, 173; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. 1, 221-222.

Râzi (v. 606/1210), Hz. Eyyüb'ün (as.) hastalığıyla ilgili beyanında, onun hastalığı tiksindirici olmadığını belirtmiştir. Zira kişileri baktığında iğrenip nefret edecek hastalık hiçbir peygambere atfedilmesi söz konusu değildir.⁹²⁸

Tüm bunlardan şu sonuca varıyoruz ki Peygamberler de hastalanır, nitekim Allah Teâlâ sevdiği kullarını imtihana tabi tutar. Hadis-i şerifte buyrulduğu üzere:

*İnsanların en çok musibete uğrayanları evvelâ peygamberlerdir, sonra derecelerine göre (veliler ve sâlihler) gelir. Kişi dinine göre bela ve imtihanlara maruz kalır. Eğer dine bağlılığı varsa, belası daha da artar. Fakat dininde gevşek yaşıyorsa ona göre musibetlerle karşılaşır. Kişiye belalar gelir, gelir de artık onun üzerinde hiçbir günah kalmaz.*⁹²⁹ Velhâsıl tüm bunlar dikkate alındığında peygamberlerin hastalıkları, asla tiksindirici ya da nefret ettirici bir hastalık olması söz konusu olmadığını anlaşılmaktadır.⁹³⁰

3.2.3.4. Hz. Eyyüb'ün Örnek Sabrı ve Engin Teslimiyeti

Daha önce bahsettiğimiz üzere ayette onun ne kadar güzel sabreden güzel bir kul oluşu methedilir. Yani âyet-i kerimede: *إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا* “Şüphesiz biz onu çok sabreden halde bulduk”⁹³¹ buyrulması onun sabrındaki azamete vurgudur. Zira Hz. Eyyüb (as.) sabır konusunda Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- ve tüm ümmetine örnek teşkil etmektedir. Hastalığı boyunca hiç şikâyet etmeden daima Allah'a teslimiyetle ve sabırla karşılaşmıştır. Hz. Eyyüb'ün Allah Teâlâ'ya kendi halini arzu ederek niyaz etmesindeki bu arzı sabra mâni değildir.

⁹²⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 22, 175.

⁹²⁹ Tirmizi, “Zühd”, 57; Ahmed b. Hanbel, C. 1, 172. 17.

⁹³⁰ Yıldız, “Hz. Eyyüb'ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, 163.

⁹³¹ Sâd 38/44.

Nitekim Süfyan b. Uyeyne (v. 198/814) izah ederek, kim Allah'ın takdir kısmetine razı gelerek, kendi sıkıntı ve musibetini sadece Allah'a arz ederse, bu durum saba mâni değildir. Çünkü sabırda aranan asıl maksat sıkıntıyı hoş görmek kastedilmez.⁹³²

Kurtubî (v. 671/1273) de bu hususla ilgili şöyle beyanda bulunur: Hz. Eyyüb şikâyet etmiş olsaydı Allah icabet etmezdi, çünkü icabet duaya olur, şikâyete değil. Zira Hz. Eyyüb daima rıza gösterdi.⁹³³

Tefsir âlimlerinin çoğunun katıldığı görüş şu şekildedir: Hz. Eyyüb Allah'a dua ederken, halini tatlı, güzel ve hoş bir dille arz ettiği konusu vurgulanır. O, Allah'a niyazda bulunurken son derece edep ve haya ile ben hastayım gibi cümle tarzında münacat etmemiş, belki bir sıkıntıyla baş başa kaldığı, kendisinin bu durumda Allah'ın engin merhametine ihtiyaç oluşu güzel üslup ile belirtilir. Demek ki her konuda mümin Allah Teâlâ'nın sonsuz merhametine sığınması gerekir.⁹³⁴

Taberî (v. 310/923) de bu hususuna şöyle dikkat çeker: Bir mümin sıkıntıyla baş başa kaldığında Hz. Eyyüb'ün başına gelen sıkıntıya nasıl tahammül ettiğini anmak suretiyle *benden hayırlı olan peygamberler dahi sıkıntıya düşmüştü* diye canlansın.⁹³⁵

Zemahşerî (v. 538/1144) ise hususla ilgili, Hz. Eyyüb'e nasıl rahmet ettiyse, onu örnek alan diğer kullarımıza da merhamet ederiz, yeter ki onlar Hz. Eyyüb gibi sabretsinler ebedi kurtuluşa ersinler keklinde beyan eder.⁹³⁶

⁹³² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. 22, 175; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. 4, 98.

⁹³³ Kurtubî, *el-Câmi* ' , C. 11, 325- 326.

⁹³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. 3, 131; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. 22, 175.

⁹³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 18, 5007.

⁹³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. 3, 131.

Hiz. Eyyüb'ün eşı de sabır konusunda örnek sabırlılıyla bizlere önemli bir şahsiyet sunmaktadır. Öyle ki Hiz. Eyyüb'ün (as.) hastalandığı zamanda hep yanında olmuş, fedakârca hizmet eden vefalı bir eş olarak misaller verilmiştir.⁹³⁷

3.2.3.5. Duâsı ve Hastalıktan Kurtuluşu

Hiz. Eyyüb zor ve şiddetli hastalığa maruz kalmış ve bu hastalık süresince zorlu sıkıntılar atlatmıştır. Sonrasında o Allah'a niyazda bulunarak yüce Allah'ın merhametine ve şefaatinı umarak niyazıyla ettiği duasının ardından, Allah (c.c.) o'na şifa verilmiştir. Bu hususla ilgili olarak âyet-i kerîmede şöyle beyan edilir:

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَلَيْبِ مَسَّنِي الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

“...Ya Rabbi! benim sağlığıma hastalık ve sıkıntı geldi diyerek Rabbine teslim olmuştur”.⁹³⁸ Hiz. Eyyüb'ün böylesi edepli bir şekilde halini arz edip dua etmesiyle, Allah Teâlâ da, engin rahmet ve şefkatiyle duasına icabet edip şifa bulması için onun ayağını yere vurmasını, oradan fişkırın suda yıkanınca sağlığa kavuşacağını bildirmiştir ki âyet-i kerimede bu husus şöyle beyan buyrulur:

أَوْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ

“Ayağını yere vur, işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!”.⁹³⁹ Böylece onun bu suda yıkanarak sağlığına kavuştuğu rivayet edilir. Bu âyete ifade edilen şudur ki Allah (c.c.), Hiz. Eyyüb'ün hastalıktan kurtuluşunu murat ettiğinde, ona ayağını yere vur diye emretti. Hiz. Eyyüb'ün bu sudan hem içerek hem de yıkanarak şifa bulduğuna işaret

⁹³⁷ Elmalılı, *Kur'ân Dili*, C. 3, 695-697; Yıldız, “Hiz. Eyyüb'ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, 132.

⁹³⁸ el-Enbiyâ 21/83.

⁹³⁹ Sâd 28/42.

etmektedir.⁹⁴⁰ Bir diğerk âyette de Allah Teâlâ Hz. Eyyüb'ün (as.) nazik ve kibar halini arz edişindeki etmiş olduğu sabırlı haldeki duasına icabet ederek şöyle karşılık verdiği zikretmektedir:

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ

“Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik”.⁹⁴¹ Âyet-i kerimede bahsedildiği üzere, Allah Teâlâ ona sağlığa kavuşturmakla beraber ehli ve evlatlarını verdi ve buna ziyade ederek aynısından bir mislini daha verdiği buyrulur.⁹⁴²

Âyette ifade edilen: “Misliyle verdik” ibaresini ilk müfessirler Şu Şekilde izah etmiştir:

a) Allah (c.c.) Hz. Eyyüb'ün bütün ehlini bu dünyada insan gözüyle diriltmesinden bahsetmiş değil, Eyyüb'e eski ehli beraberine gelecek kadar olan bir mislini yeni olarak ihsan edip, eskiden kaybettiği bilinen zürriyet ve ailesini, kıyamette tekrar iade edeceği hususunda vaat etti.

b) Hz. Eyyüb'ün eskiden kaybettiği yani yok olduğu bilinen ehli ve evlatlarını tekrardan hayata döndürdüğu ve üstüne ilaveten yeniden çocuklar ihsan ederek bir mislini daha verdiği anlaşılır.

c) Allah (c.c.), Hz. Eyyüb'ün aile fertlerine tekrardan hayat bahşetti. Hatta o evlatlarının nikahlanıp mürüvvet sahibi olduğunu gördü ve böylece torunlarla beraber var olan evlatların üstüne daha da ziyade olarak bir misli çoğaldı.⁹⁴³

⁹⁴⁰ Yıldız, “Hz. Eyyüb'ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, 135.

⁹⁴¹ el-Enbiyâ 21/84.

⁹⁴² Sâd 38/43.

⁹⁴³ Taberî, *Câmi 'li-Beyan*, C. 17, 57-58; Elmalılı, *Kur'an Dili*, C. 3, 695-697.

3.2.3.6. Evvâb Oluşu

“Evvâb” kavramının önceki kısımda sözlük ve terim anlamlarından genişçe bahsederek, Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanım şekillerini incelemiştir, bu yüzden burada tekrar izah etmeye gerek olmadığı düşündüğümüzden, Hz. Eyyüb (as.) hakkında zikredilen âyet-i kerimede ele alacağız.

Bahsi geçen âyet-i kerimede onun “evvâb” çokça yönelen oluşundan bahsedilirken kullanılan kavram olarak karşımıza çıkan kelime evvâb “أَوَاب” olması, öncesinde de güzel kulluğu ifade eden tabirin zikredilmesi, onu güzel kulluğa eriştiren hususun, yönü hep Allah’a dönük oluşunu ortaya koymaktadır.⁹⁴⁴ Âyet-i kerîm’de anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ Hz. Eyyüb’ü ağır imtihana tabi tutmuştur. Ama o her haliyle sabra kaşanarak engin bir hal sergilediği rivayetler karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴⁵

3.2.4. Hz. Eyyüb’ün Vefatı

Hz. Eyyüb’ün (as) ne kadar yaşadığıyla ilgili rivayetlere bakıldığında, tefsir âlimlerinin kaydettiğine göre, Hz. Eyyüb (as.) hastalığa yakalanmadan, sağlıklıyken yetmiş yıl ve hastalığa maruz kaldıktan sonra da yetmiş yıl yaşamış olup, genelde yüz kırık yıl yaşamış olduğu bildirilirken, bazı müellifler ise hayat süresinin toplam doksan üç yıl sene yaşamış olduğunu, bir başka rivayette de hastalıktan kurtulup sağlığına kavuştuktan sonra yüz kırık yıl daha yaşamış olduğu kaydedilmektedir.⁹⁴⁶

Dünyanın farklı şehir ve bölgelerinde ya da farklı il yerlerinde Hz. Eyyüb ile ilgili kabrinin bulunduğu inanılan birtakım kimselerin orayı üstünlük makam yerine

⁹⁴⁴ Sâd 38/44.

⁹⁴⁵ Eyyub, 1/1-8; 42/10-17.

⁹⁴⁶ Yıldız, “Hz. Eyyüb’ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”, 131.

koyup, ziyaret ettikleri yerler vardır. Bunlardan ilki Uts adı verilen yerdir.⁹⁴⁷ Diğer kaynakta, Lübnan'daki şuf dağındaki Hz. Eyyüb Peygamebere ait mezar var olup, dürzi toplum tarafından kutsal kabul edilen bir makamdır.⁹⁴⁸

Netice itibariyle, Eyyüb'ün (as.) kabri hakkında muhtelif görüşler ortaya çıkmış olup, bazı görüşlerden, yani tecrid tercümesinde Hz. Eyyüb'ün (as.) kabrinin Şam diyarının "Besne" isminde anılan bir sahrada oluşu kaydedilmiş olsa da⁹⁴⁹ nerede defne olduğuna dair kesin malumat yoktur. Bazı eserlerde, Hz. Eyyüb'ün (as.) kabrinin Şanlı Urfa'nın (Viran) şehir ilçesine yirmi km. mesafesinde olan "Eyyüb" nebi adlı bir köyünde defne olduğu da zikredilmektedir.⁹⁵⁰

3.3. Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb Değerlendirilmesi

Okunuşu ibadet olan, iki kapak arasındaki Mushaf olan Kur'ân-ı Kerîm'de birçok Peygamber kıssaları yer almaktadır. Bunlardan bizim çalışmamızın konusu olan güzel kulluk örnekleri olarak ele aldığımız iki peygamber Hz. Süleyman (as.) ve Hz. Eyyüb'ün (as.) kıssası birbirinden farklı örnekler teşkil etmektedir. İster yaşadığı coğrafyası ve peygamberliğinde yaşanan olaylar bakımından ister Allah'a karşı güzel kulluklarını icra ederken her ikisinin kıssası da çok önemlidir.

Hz. Süleyman (as.) kıssası bakımından değerlendirdiğimizde, onun kıssası insanlığa verilen nimetlerin değerini anlamak için önemli bir örnek teşkil eder. Hz. Süleyman'a Allah tarafından inam edilen onca türlü türlü nimetler bahşedildiği halde, o hiçbir zaman dengesini şaşmadan kulluğu güzelce yerine getirerek, Rabbi'nin verdiği nimete

⁹⁴⁷ Ekinci, "Eyyüb Peygamber ve Eyyüb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka plan Açısından Bir Değerlendirme", 474.

⁹⁴⁸ Selahaddin Güler, *Dini ve tarihi Açından Hazreti Eyyüb* (Şanlıurfa: Özbek Kitabevi, 2009), 69-70.

⁹⁴⁹ Meybüdü, *Keşfu'l-Esrâr*, 1891.

⁹⁵⁰ Selâmî Yıldız, *Peygamberler Diyarı urfa*, (Ankara: Şanlıurfa il kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları şehir Kitaplığı Dizisi, 2006), 178.

karşı şükrederek nime ve şükür dengesinin nasıl olması gerektiğini günümüzdeki insanlara güzelce bir örnek olarak sunulması gerekir ve bunun için Kur'ânî kıssalar her bir yaşantımıza birer rehberlik etmeye yıllar geçse de devam edegelmektedir.

Kıssada bahsedilen bir diğer husus, Hz. Süleyman'a âyette zikri geçen bahşedilen nimetler asla güncelliğini kaybetmiş değil, aksine günümüz topluluğunda da kusursuz ve eşsiz nimetler mevkinde kabul görülür. Hatta İslâm'ın dışındaki dinlerde ve kaynaklarda da onun kral oluşundan, hükümdarlıktaki adalet ve keskin aklından bahsedilir ve onlara da rol model olmuştur.

Nitekim bu nimetler ne zamana ne de mekâna hapsolünmüş ya da birer kişiye özel olan nimet değil, Allah (c.c.) tüm kullarına nimetiyle merhamet etmektedir. İşte kul bu nimetlerle başkasından avantajlı konuma gelebilmektedir. Bu nimetleri zamanımız doğrultusunda değerlendirdiğimizde, böylesi üstün nimetlere hala hazırdaki insanlık henüz ulaşabilmesi mümkün olmayan nimetleridir.

Hz. Eyyüb'ün (as.) kıssasını değerlendirecek olursak: Hz. Eyyüb'ün (as.) maddî musibetleri fazla büyük görmediği ve daima sabır ve şükür içinde olduğu görülmektedir.

Biz de bedenimizde oluşan bazı hastalıklara karşı sabırlı olmamız, musibet ve sıkıntıları büyük görüp tahammülsüzlük yolanda olmamalıyız. Çünkü insanın maddî yönden gelecek olan sıkıntı ve musibetleri gözünde büyük olarak gördüğünde sabretmek zorlaşır. Başına ne tür sıkıntı gelirse gelsin daima Allah'a sığındığında tıpkı Hz. Eyyüb gibi o zaman sabretmek mümkün olur.

Bu yüzden mümin ne kadar ağır sıkıntı ve musibete tutulursa tutulsun ya da maddî hastalıklarla imtihan edilsin, kişi daima ahiretteki ecir ve sevabı düşünmesi gerekir.

Demek ki müminler olarak, her türlü musibete sabrederse, ibadet ettiği gibi sevaba layık olup aynı hükümde olacağını asla unutmamalıyız ve dünya hayatından ziyade ahiret hayatına özen göstermeliyiz.

3.3.4. Kıssalardan Alınacak Hisseler

Güzel kulluk örnekleri bağlamında ele aldığımız Hz. Süleyman (as.) ve Hz. Eyyüb'ün (as.) kıssasından müminler olarak almamız gereken ders ve çıkartılacak olan hisseler mevcuttur. Çünkü her bir kıssa sadece tarihte olup biten bir olay değil, belki hep sonraki nesillere aktarılarak örnek teşkil eden bir yapıya sahiptir ki âyette de açıkça akıl sahiplerine birer örnek olduğu bildirilir. Hz. Süleyman'ın Allah'a inanç ve tevhid konusundaki önemli hassasiyeti başta olmak üzere, Allah'a karşı kulluk mükellefiyetini hakkıyla yerine getirmiş olması bakımından her yönüyle örnektir.

Diğer taraftan onun saltanata sahibi olup o kadar zenginlik içinde olmasına rağmen, asıl nimetin sahibini unutmadan onu anarak kendisine verilen nimetlere değer vermemesi, mal sevgisinin de sadece Allah'ı anmaya vesile olduğunu ifade etmesi ve bu şekilde bir tavır geliştirmesi günümüz topluluğu içinde örnek alınması gereken hususiyetlerin başında gelmektedir.

Daha sonra toplumun gelecek nesilleri için de bir örneklik oluşturmaktadır. Takdire şayan olan Hz. Süleyman'ın (as.) bu davranış biçimi tarihin bir noktasında olmuş bitmiş bir efsane olarak değerlendirilemez.

Bu kıssa özellikle, mal ve mülk sahibi zenginlere, makam ve mevki sahibi liderlere, dahası bütün Müslümanların içinde hükümdarların adaletli olması, haberi tespiti ve aceleci olmadan temkinli olması bakımından, her zaman zihinlerde canlandırılması gereken bir yapıya ve bağlama sahiptir. Hz. Eyyüb'ün (as.) kıssasını incelediğimizde, her bir Müslümanın alması gereken bazı ibretler vardır. Hz. Eyyüb (as.) bir peygamber olduğu halde bile, onun her türlü imtihana tabi tutulması müminler ve akıl sahibi olan kimselere verilen büyük birer örnektir.

Genelde insana verilen mal mülk, sıhhat, zenginlik ya da makam mevki gibi Allah'ın kullarına dünyada vermiş olduğu tüm nimetler aslında birer imtihandır. İnsan dünya nimetine aldanıp ahireti asla unutmamalıdır. İşte bu kıssalarda bizlere verilen birer öğüttür. Bu kıssalardan ibret alanları doğru yola iletir ve hayatını bunun istikametinde geçirmesine, dalalete düşmemesine, belâ, musibet ve sıkıntılardan emin olmasına, ayrıca başına bir şey geldiğinde sadece kendini düşünmeyip kendilerinden daha da zor musibete duçar olanları hatırlaması gerekir.

Bu bakımda Hz. Eyyüb'ün (as.) zorlu sıkıntılar karşısındaki engin sabrı ve teslimiyetini düşünüp ibret alarak sabretmeye çalışmalı ve hastalıktan şikâyet etmemelidir. Örneğin, bir eli olmayanlar iki eli olmayanlara, bir gözü olmayanlar iki gözü olmayanlara bakarak şükretmeli ve bunun için daima Allah Teâlâ'ya güzel kul olma çabasında olmalıdır.

Özetle şunu söyleyeme mümkündür, Müslümanlar zenginlik, evlât ve mal mülk sahibi olsalar bile, ansızın Allah'a kul olmaktan gaflette bırakmamalı, ve hastalık, musibet ve belalar da insanı isyana sürüklememesi gerekir. Tüm Peygamberler de bu hususta da bizlere örneklik teşkil etmektedir.

SONUÇ

İnsanın mânevî gelişiminde güzel bir kul olması oldukça önem arz etmektedir. Çünkü insanın öz benliği onu daima aşağıya çeker ve onun manevi taraftan yükselmesini engeller. Bu yüzden insanın manevi terakkisinde üç boyut vardır ki iman yani itikat, diğeri İslâmî davranış boyutu, bir de ihsan ahlak boyutu vardır. Güzel bir kulluğa giden yol bu üç boyuttan geçmektedir. Zira insan Allah'a hakiki iman ettikten sonra, iman gereği olan ameli layıkıyla yerine getirirse, böylesi bir insanın takva sahibi olup kemale ermesi ve ahlakının da güzel kulluk vasfına layık olduğu aşıkârdır.

İnsanın güzel kul olabilmesi, kendini manevi gelişimi taraftan yükseltmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'de tüm Peygamberlerde örnek gösterilen vasıfları elde etmek için çaba göstermesiyle vuku bulur. İnsanın kendi öz benliği ona kötülükleri fısıldayarak ona kulluğu unutturmak ister. Diğer taraftan iyiliğe teşvik eden ve güzelliklere meylettiren nazargâhi ilahi olan kalp vardır. Kul mânevî yönden kendini geliştirdiğinde, nefsinin kötü hevasının peşinden değil, kalbini iç sesiyle amel edecek kıvama gelir. Bu noktaya gelebilmek için de muhakkak ki önümüzde bir model örnek olması gerekmektedir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in -sallallâhü aleyhi ve sellem- hayatı bizlere en büyük üsve-i hasene (örnek)'dir. Ayrıca tarih boyunca gönderilen tüm Peygamberlerin hayatı bizler için her halimize tatbik etmemiz gereken güzel kulluk çerçevesini takdim etmektedir.

Bu itibarla her ne kadar tüm peygamberler birer örnek teşkil etmiş olsa da Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb'ün güzel kulluktaki örnek şahsiyeti burada incelenip güzel bir kulun nasıl olunacağı zihinlere daha yakından sunulmak istenmiştir. Hz. Eyyüb (as.) hayatının büyük oranında sağlığına kavuşmayıp zorlu sıkıntılı hastalığıyla mücadele edişi ve bu sıkıntıya karşı daima sabır göstermesiyle tüm müminlere hatta bütün insanlık âlemine önemli bir örnek olarak sunulur. Yine ayette kendisinden bahsedilirken de onun sabreden kul oluşu övgüye layık bir hal olduğu dikkat çekilmiştir. yine her halinde şükrederek musibeti Allah'a niyazda bulunuşundaki incelik, zarafet ve güzelce edebiyetle duada bulunuşu, ibadet eden müminlere ve akıl sahibi kullara örnek kılınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Abdullah. “Hz. Süleyman”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1 (1983): 174-223.
- . *İslâm Kaynaklarına Göre Peygamberler Tarihi*, 9. bs. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Altuntaş, Abdurrahman. “Kur’an’da Hz. Süleyman’a Verilen Nimetler”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 13, S. 17 (2018): 50-62.
- Atik, Bilal. “Kur’an’a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.
- Ateş, Bünyamin. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2002.
- Ağırman, Cemal. “Sünnet’te İtâat” Yayınlanmamış Doktora Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Âlûsî, Ebü’s-Senâ, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd, el-Hüseynî. *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-seb’i’l-messânî*, 15 Cilt. Darü’l-Kütübi’l-İlmîyye: Beyrût, 1985.
- Aliyyü’l-Kârî, Ebu’l-Hasan, Nûruddîn, Alî b. Sultân, Muhammed, el-Herevî. *Şerhu’l-Avâlî*, Dâr Mi-îyrâs’in-Nübüvvet ve’t-tevzi’, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid ve diğerleri, 50 Cilt, 1. Baskı, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Askalânî, Ebü’l-Fazl, Şihâbüddîn, Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu’l-bârî i-fî şerhi Şahîhi’l-Buḥârî*, 15 Cilt. Daru’t-Tayyibe: Riyad, 2001.
- Acıpayamlı, H. İbrahim. *Peygamberlerin Mucizeleri*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1986.

- A. J. Wensinck vd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzı'l-hadîsi'n-nebevî*. 7 Cilt. Leiden: 1936.
- Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi: el-Ukyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 6 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2013.
- Abdülbâkî, Muhammed, Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres Tercümesi*. çev. Mahmut Çanga. Yrs. İstanbul: 1986.
- . *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kâhire: Darü'l-Hadis, 2007.
- Akça, Osman. "Kur'an'da Nimet Kavramı" Yüksek Lisan Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Abduh, Reşit Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: Tefsîri'l-Menâr*, 14 Cilt. 1. Baskı. Dâru'l-Fikr: Beyrût, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 12 Cilt. Yeni Ufuklar Neşriyatı: İstanbul, 1989.
- . *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 3 Cilt. Yeni Ufuklar Neşriyatı: İskenderun, 1995.
- . *Kur'ân Ansiklopedisi*. 30 Cilt. İstanbul: 1997.
- Altun, Tahir. "Kur'ân'da İbâdet Kavramı" Yüksek Lisan Tezi. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Bebek, Adil. "Felâh". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/300.
- Bakkal, Ali. "Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a Atfedilen Olayların Mucizeliği Problemi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. S. 18 (2021): 432.
- Bağavî, Ebû Muhammed, el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, el-Ferrâ. *Me'âlimü-'t-Tenzîl*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma' Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Hariş, 4 Cilt. Dâru Taybe: Riyad, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt, 3. Baskı. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1425/2004.

- Bayram, Enver. “Kur’ân’da Geçen ‘Ey İnsanlar’ ve ‘Ey İman Edenler’ Hitapları”
Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (2017): 178.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa. *Rûhu’l-Beyân*, 10 Cilt. Dâru’l-Fikir: Beyrût, 1127.
- . *Muhtasar Ruhu’l-Beyân Tefsiri*. Ter. Heyet. 10 cilt. Damla Yayınları: İstanbul, 2004.
- Bilgin, Mustafa. “Kur’ân’da Salât Kavramı” Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Bilgin, Mehmet. “Kur’ân’da Hz. Dâvûd ve H. Süleyman ile İlgili Âyetlerde Hakikat ve Mecâz” Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Beydâvi, Nâsıruddîn, Ebû Saîd, Ebû Muhammed, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. Thk. M. Subhi b. Hasen Hallâk ve M. Ahmed el-Atraş, 4 Cilt. Beyrût, 2000.
- Cevdet, Ahmet Paşa. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 2 Cilt. Hikmet Neşriyat: İstanbul, 2011.
- Cevherî, Ebû Nasr, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü’l-Luğa ve Sihâhu’l-‘Arabîyye*. Thk. Ahmed Abdulgaffur Attâr, 2 Cilt. Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn: Beyrut, 1990.
- Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed, el-Cevâlîkî. *el-Mu’arreb*. Nşr. Ahmed M. Şâkir. Tahran: 1966.
- Ceyhan, Semih. “Tevazu”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 44/533.
- . “Ubûdiyyet”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/33.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, Ebu’l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Ali, el-Hüseynî. *Kitâbü’t-Te’rîfât*, 1 bs. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 2013.
- Çelik, İbrahim. “İmam Gazal’inin İhya-i Ulûmî’-d-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. C. 1, S. 25 (2014): 445-459.
- Çağırıcı, Mustafa. “Ahlak”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/10.

- . “Fazl”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/271.
- . “Gıybet”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/63.
- . “İn‘âm”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/258.
- . “Şükür”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 39/259.
- . “Tevazu”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 40/583.
- . “Kur’an”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 26/390.

Çalışkan, Mehmet. “Hucurât Sûresi Bağlamında Takva”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 11, S. 11 (2017): 91-119.

Çağıl, Necdet. *Kur’an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayyesine Özgün Bir Yaklaşım*. Ankara: Araştırma Yayınları, Ankara, 2005.

Çelik, Ömer. *Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, 5 Cilt. Erkam Yayınları: İstanbul, 2013.

Çelik, Yusuf. “Kur’ân’da İbâdet”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 41 (2014): 203-221.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz, Kutbüddîn, Şah Veliyyullûh, Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn, el-Fârûkî. *Hucetu’llâhî’l-Baliğa*. Nşr. Muhammed Şerîf Sükker. 3 Cilt, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1990.

Dârimî, Ebû Muhammed, Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, ed-Dârimî. “*Fezâilü’l-Kurân*”. Beyrût: Darü’r-Risaletü’l-Alemiyye, 2007.

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayınları, 1996.

Demir, Osman. “Yakîn”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/271.

Düzenli, Tülay. “Mümin ve Müslüman Kavramlarının Pozitif Ruh Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Durmuş, Zülfikar. “Sâd 30-33. Ayetler Bağlamında Hz. Süleyman -Klasik Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım-”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 18 (2008): 47-65.

- Ekinci, Abdullah. “Eyyûb Peygamber ve Eyyûb Peygamber Makamını Kaynaklar ve Tarihi Arka plan Açısından Bir Değerlendirme”. 2. *Uluslararası Eyyûb Peygamber Sempozyumu Bildiriler ve Makaleler*, 2016. 474-480.
- Ergül, Âdem. *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Eriş, Cahit. *Kur’an’da İsimleri Geçen Peygamberler*. İstanbul: Gülhane Yayınları, 2014.
- el-Endelûsî, Ebû Hayân, Muhammed, Esîruddîn. *el-Baḥru’l-Muhît fî-Tefsîr*, 10 Cilt. Dâru’l-Fikr: Beyrût, 1420.
- el-Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad. *Me’âni’l-Ḳur’ân*. Nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. 4 Cilt. Beyrut, 1980.
- er-Rudâni, Ebû Abdillâh, Şemsüddîn, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. *Cemu’l-fevâidmin Câmi’i’l-usûl ve Mecmai’z-zevâid* 3 Cilt. Dâru İbn-i Hazm: Beyrut, 1998.
- el-Mahallî, Ebû Abdillâh, Celâlüddîn, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî. *Tefsîru’l-Celâleyn*. Beyrût: 1999.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafis, Ömer b. Muhammed, es-Sühreverdî. *Avârifü’l-Meârif: Gerçek Tasavvuf*. ter ve tahrir. Dilâver Selvi, 7. bs. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furuk fi’l-Luḡa: Arab Dili’nde ve Kur’ân’da Farklar Sözlüğü*. Ter. Veysel Akdoğan, 2. bs. İstanbul: İşaret Yayınları, 2013.
- el-Halebî, Ebû’l-Abbâs, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *Umdetü’l-huffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz- Garîbü’l-Kur’ân*, 4 Cilt. Daru’l-Kütübi’l-İlmîyye: Beyrût, 2020.
- el-Kefevî, Eyyüb b. Musa, El-Hüsuni, Ebû’l-Beka. *el-Külliyât*. Thk. Adnan Derviş Muhammed, 1 Cilt. Müessesetü’r-Risâle: Beyrût, trs.
- el-Hîrî, Ebu Abdirrahmân İsmâil b. Ahmed, en-Nisâbûrî. *Vucûhü’l-Kurân*. Tah. Necef Arşî, 1 bs. Yrs., trs.
- Ece, Hüseyin. *İslam’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

- el-Cemel, Hasan İzzü-ddîn, b. Hüseyin b. Abdu'l-Fettah, Ahmedul-Cemel. *Mu'cemü ve Tefîrû-Lugaviyyûn Li'l- Kelimâti'l- Kur'ân*, 5 Cilt. el-Heyetü'l Mısriyye el-Amme Li'l- Kitâb: Mısır, 2003.
- el-Muhtâr, Muhammed, el-Emîn b. Muhammed. *Edvâü'l-beyân fi İzâhi'l- Qur'âni'l-Kur'ân*. Yrs. 1980.
- et-Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfu Istilahati'l-Fünun*, 4 Cilt. Mektebetü Lübnan: Beyrut, 1997.
- Esen, Muammer. "Hz. İbrâhim'in İmanı ve Tevhîd Mücadelesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 52, S. 2 (2011): 114.
- Erkal, Mehmet. "Zekât", *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/207.
- Elmalılı, Muhammed Hamdî Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, 6 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2021-2023.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş 'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd. 5 Cilt, 4. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1348.
- Ebu Halil, Şevki. *Kur'an Atlası*, ter. Enver Arpa. Ankara: Fecr Yayınları, 2007.
- Fîrûzâbâdî, Mecdu-ddîn, Ebü-tâhir, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l- Muhît*. Thk. Mektebu-Turâsi. 3 Cilt, 1. Baskı, Beyrût: Müessetür-Risâle Lit-Tebaâti ve-Neşir ve-Tevzî', 2005.
- *Besâir Zevi't-Temyiz Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, 6 Cilt. Beyrût: ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, et-Tûsî. *İhyâ-i Ulûmi'l-Din*, 8 Cilt. Dâru'l-İhyâi Kütübi'lArabiyye: Kahire, ts.
- Günaydın, Fatma Candan. "Nimet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/130.
- Güler, Selahaddin. *Dini ve tarihi Açından Hazreti Eyyûb*. Şanlıurfa: Özbek Kitabevi, 2009.
- Heyet. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen, Alî b. Osman b. Ebî Alî, el-Cüllâbî. *Keşfü'l-maḥcûb*. ter. İs'âd Abdülhâdî Kındîl. Beyrut: 1980.

- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân, Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, el-Besrî. *Kitâbü'l-Ayn*, 4 Cilt. Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât: Beyrût, 1408/1988.
- Hökelekli, Hayati. "İbâdet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/249.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud. *Furkân Tefsîri*. çev. Mehmet Keskin. 6 Cilt. İlim Yayınları: İstanbul, 1989.
- Hamîdullah, Muhammed. "Abd". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/57.
- Harman, Ömer Faruk. "Eyyüb". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/16-17.
- . "Süleyman". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/62.
- Hamevi, Şihâbüddîn, Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah, el- Rumi. *Mu'cemu'l-Buldan*. 7 Cilt, 2. Baskı, Beyrut: Dâru Sadr, 1995.
- Hâcib, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. Nşr. ve Ter. Reşîd Rahmeti Arat, 3 Cilt. Türk Dili Kurumu Yayınları: Ankara, 2019.
- İbn Abbâs, Ebü'l-Abbâs, Abdullah b. el-Abbâs b. Abdülmuttalip, el-Kureşî. *Tenvirü'l-Mikbas Min Tefsîr-i İbn Abbas*. Der. Muhammedîn, Ebu Tahir, Muhammed b. Ya'kûb, Fîrûzâbâdî, 1 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Lübnan, trs.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ali el Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, 29 Cilt. Dâru Sâdır: Beyrût, 1414.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed, Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Temâm b. 'Atıyye, *el-Muḥarreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye: Beyrût, 1422.
- İbn Kayyım el-Cevzîyye, Ebû Abdillâh, Şemsüddîn, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'ilmi't-Tefsîr*, 4 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi: Beyrût, 1422.
- . *Medâricü's-sâlikîn*, 3 Cilt. Daru'l-Kitâbi'l-Arabîyye: Kahire, 1403/1983.
- . *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. Nşr. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrût: 1404/1984.

- . *Dav'ul- Munîr ale't-Tefsîr*. thk. Alî Ahmed Muhammed es-Sâlih, 6 Cilt. Mektebetü Dâru's-Selâm: Riyad, trs.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, el-Kazvînî, er-Râzî. *Mu'cemü Makâyisi'l-Lüga*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 6 Cilt. Dâru'l-Fikr: Beyrût, 1979.
- . *Mücmelu'l-Lüğa*. Thk. Züheyr, Abdül-Muhsin Sultan, 8 bs. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*. Nşr. M. Mustafâ el-A'zamî, 4 Cilt, 2. Baskı, Riyad: Dâru'l- Risâleti'l- Alemîyye, 1403/1983.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 21 cilt. Dâru İbn Kesîr: Beyrût, 1407/1987.
- . *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10 Cilt, 2. Baskı, Dâru Teybe Lin-Neşir ve Tevz'î: 1999.
- . *Kasesu'l-Enbiyâ*. thk. Abdulkadir Ahmed Atâ. 1 cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât, Mecdu-ddîn, el-Mübârek b. Esîrüddîn, Muhammed, eş-Şeybânî, el-Cezerî. *En-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadisi ve'l-Eser*, 5 Cilt. trs.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. Nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, 4 Cilt, 1. Baskı, Dımaşk-Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1412/1991.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed, Abdullah b. Müslim. *el-Maarif*. Tah. Servet Ukkâşe, 2 bs. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyye, el-Amme li'l-Kitâb, 1992.
- . *Tevîlü'l- müşkili'l-Kur'ân*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire 1393/1973.
- İbn Balabân, Ebü'l-Hasen, Emîr, Alâüddîn Alî. *Sahîhi İbn Hibbân bi Tertibi İbn Balabân*, 18 Cilt. Müessetür- Risâle: Beyrut, 1993.
- İbn Abbâd, Ebü'l-Kâsım, Muhammed b. İsmâîl, el-Abbâdî, el-Lahmî. *el-Muhît fi'l-Lüga*, 3 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1414/1994.

- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen, Alî b. İsmâîl, ed-Darîr, el-Mürsî. *el-Muhassas ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, 12 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, ts.
- İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *Kitâbü'l-Asnâm*. çev. Beyza Bilgin. Ankara: Pınar Yayıncılık, 2003.
- İbnü'l-Esîre', İzzu-ddîn. *el-Kâmil fi't-târîh*, 6 Cilt. Beyrût, 1965.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, Muhammed b. Alî b. Muhammed, el-Arabî, et-Tâî. el-Hâtimî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkîyye*, 18 Cilt. Dâru Sâdır: Beyrût, ts.
- İbn Aşûr, Muhammed, et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed, et-Tâhir, et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*, 30 Cilt. Beyrût: 1420/2000.
- İmâdî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî el-İmâdî. *İrşâdüakli's-selîm ilâ Mezêye'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11 Cilt. Mektebetü's-Saâde: Riyad, ts.
- İbnü'l-Verdi, Ömer b. Muzaffer b. Muhammed b. Ebi'l-Fevaris Zeyniddin. *Tarihu İbnü'l-Verdi*, 2 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1996.
- İbn Teymîyye, Takyyi'd-Din Ahmed b. Abdu'l Halim. *el-Kevâşifü'l-Müdiyyet an-Leâli Risalti'l-Ubûdiyyet*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Işık, Şemsettin. "Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 4, S. 8 (2015): 626-643.
- Kızıl, Abdullah. "Esmâ-i Hüsnâ'dan Bir İsim: "El-Mü'minî": Din Öğretimine Konu Edilmesi ve Uygulama Örneği". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 14, S. 1 (2009): 231.
- Kartal, Ataullah. "Kur'an-ı Kerim'de Dâvûd ve Süleyman (as.) Kıssaları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul: 2009.
- Kalkan, Ahmed. *Kur'ân-ı Kerîm Kavram Tefsiri*, 10 Cilt. Davut Emre Yayınları: İstanbul, 2014.
- Karakuş, Abdullah. "Hz. İbrâhim ve İbrâhimî Bir Duruş: Haniflik". *Uluslararası Hz. İbrâhim ve Nübüvvet Sempozyumu*. Şanlıurfa: Nida Yayıncılık, 2019, 1-179.

- Kurtubî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed, Hazrecî. *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, Tah. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhim Atfîş, 20 Cilt. Dârü'l-Kütübî'l-Mısırîyye: Kahire, 1964.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım, Zeynülislam, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *et-Taḥbîr fi't-tezkîr*. nşr. İbrâhim Besyûnî. Kahire: 1968.
- . *er-Risâleti'l-Kuşeyrî'ye*. Beyrut: Daru'l-Hayr, 1990.
- Kitâb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit*. Birleşmiş Kitâb-ı Mukaddes Şirketleri, trs.
- Kaplan, Cahit. "Salât Kavramının Semantik Analizi". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 1 (2018): 173-212.
- Koca, Ferhat. "İslâm'da İbâdet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/241.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu - Türkçe Meal ve Tefsir*. 4 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kavik, Hikmet. "Sâd suresinin içeriğindeki tefsir çalışması" Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kurt, Hasan. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi". Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi İDKAB Bölümü. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 1, S. 2 (2012).
- Karagöz, İsmail. *Kur'an'da İbâdet Kavramı*. İstanbul: Şule Yayınları, 1997.
- Kanik, İsa. "İnan'ın Sorumluluğu Bağlamında Kur'an'da Ni'met Kavramı". *Dini Araştırmalar Dergisi*. C. 22, S. 55 (2019): 233-258.
- Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*, 12 Cilt. TDV Yayınları: Ankara, 2017.
- Kur'an Yolu Meâli*. Trc. Muhammed Hamdi Yazır, Elmalılı, 1 bs. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Trc. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, 2 bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Trc. Mehmet Çakır. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Trc. Ömer Çelik. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Trc. Ahmed Tekin, 7 bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Kâsimî, Muhammed, Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım, ed-Dımaşkî. *Mehâsinü't-te'vîl*. Kâhire: 1957.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Kitâbü't-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*. Nşr. Mahmûd Emîn en-Nevâvî. Kahire: 1400/1980.
- Kaşgarlı, Mahmud. *Divan-ü Lügat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, 2 Cilt. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- Karaman, M. Lütfullah. "Filistin". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/89.
- Kula, Naci. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Mümin Tiplerini Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1 (2014): 219-252.
- Kaddûra, Rehîfe Musa. *Se'adetü'l-İnsan fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*" Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazze İslâm Üniversitesi, 2009.
- Kutup, Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin, eş-Şâzilî. *Fî Zilâl'l-Kur'ân*. 8 Cilt. 9. Baskı, Beyrut: Dârü's-şürûk Yayınları, 1980.
- Kaya, Şaban. "Kısalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili" Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kuyucu, Yasemin. "Kur'ân-ı Kerîm ve Kutsal Kitaplarda Hz. Eyyüb". *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. C. 7, S. 14 (2022): 568-586.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, 4 Cilt. Kahire: 1367/1948.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen, Ali b. Muhammed, el-Bağdadî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 6 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût), trs.
- . *Tefsiru'l-Maverdi*. Tah. El-Seyyid b. Abdu maksud b. Abdurrahim, 6 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Beyrût, 1431.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ile'l-adl ilâ Rasûlillâh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 Cilt, 1. Baskı, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan, el-Ezdi, el-Horasani. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. Haz. Ali Özek. İstanbul: 1983.
- Mustafavî, Hasan, el-Mustafavî. *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 14 Cilt. Tahran, 1360/1981.
- Mustafa, İbrâhîm. vd. *el-Mu'cemü'l-Veciz*. Mısır: Şirketü İ'lanati'ş-Şarkiye, 1980.
- *el-Mu'cemü'l-Vasît*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2 bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.
- Mâtürîdî, Muhammed, Ebû Mansûr. *Te'vîlatü'l-Kur'ân*, 12 Cilt. Beyrût, 1426.
- Mevduğî, Seyyid, Ebu'l-A'lâ. *Kur'ân'a Göre Dört Terim*. çev. Osman Cilacı ve İsmail Kaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 1983.
- *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7 cilt. Ter. Ali Bulaç vd., İstanbul: İnsan yayınları, 1987.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1996.
- Neccâr, Abdülvehhâb. *Kasesu'l-Enbiya*. Mısır: 1956.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzu's-Sâlihîn*. çev. Hasan Hüsnü Erdem. 8 Cilt, 5. Baskı, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünen. el-Müctebâ*. Nşr. Abdü'l-Fettâh Ebû Gudde. 11 Cilt, 2. Baskı, Beyrût 1409/1988.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, Hâfızüddîn, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, en-Nesefî. *Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Mervan Muhammed Şakar. 4 Cilt, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1996.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-Lugat'il-Arebiyye el-Muasıra*, 4 Cilt. Alemü'l-Kütüb: Kahire, 2008.
- Özbek, Emine. "Kur'ân'da Salât Kavramı" Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

- Öğmüş, Harun. “Sâd Suresinin Tefsiri ve Günümüze bakan Yönleri” Yüksel Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Özokudan, Murta. “Mü’minûn Sûresi Bağlamında İdeal Mümin Özellikleri”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 5, S. 28 (2018): 415-428.
- Öz, Mustafa. “Tafdîl”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/369.
- Özsoy, Ömer ve İlham Güler. *Konularına Göre Kur’ân- Sistematik Kur’an Fihristi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Pusmaz, Durak. “Kur’ân’da Felâh Kavramı”. *Marifet Dergisi*. (2011): 23-43.
- Pak, Zekeriya. “Kur’ân’da Kulluk” *MÜİF* Yayınlanmış Doktora Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- . “Hz. İbrâhîm Yıldız, Ay ve Güneşi Rab edindi mi?”. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl. 7, S. 14 (2003): 59-74.
- Penrice, John. *Kur’ân Sözlüğü*. çev. Ömer Aydın, 1 bs. İstanbul: İşaret Yayınları, İstanbul: 2010.
- Râzi, Ebû Bekr Muhammed bin Zekeriyyâ, Fahreddin er-Razi. *Tefsîru’l-Kebir-Mefâtihu’l-Gayb*, 17 Cilt. Dâru İhyâi’t-Türâsi’l Arabî: Beyrût, 1420.
- Rudâni, Ebû Abdillâh, Şemsüddîn, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, er-Rudâni. *Cemu’l-fevâidmin Câmi’i’l-usûl ve Mecmai’z-zevâid*. 9 cilt. Dâru İbn-i Hazm: Beyrut, 1998.
- Râğıb, Ebü’l-Kâsım, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal İsfahanî, *el-Müfredât fi ğarîbi’l-Kur’ân*. çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3.bs İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Râsım Efendi, Seyyid Mustafa. *Istilahat-ı İnsan-ı Kâmil*. haz. İhsan Kara, Tasavvuf Sözlüğü. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Serrac, Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahya, et-Tûsî. *el-Lüma*. Trc. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: İslam Tasavvufu, Altınoluk Yayınları, 1996.

Said Nursi, Bediüzzaman. *İşâretü'l- İ'câz*. Trc. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2003.

----- . *Lem'alar*, İstanbul: Sözler Neşriyat, 2012.

Sâbûnî, Ebû Osman, İsmâil b. Abdurrahman, Ahmed b. İsmâil, en-Nîsâbûrî. *en-Nübüvvet ve'l-Enbiyâ*, 2 bs. Daru'l-Hadis bi-Civâri İdâreti'l-Ezher, 1984.

----- . *Safvetü't-Tefsîr*, 3 Cilt. Dârus-Sâbûnî: Kahire: 1997.

Sa'dî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa'dî en-Nâsırî et-Temîmî. *Teysîrü'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri kelâmi'l-mennân*. thk. Abdurrahman b. Me'la, 1 Cilt, 1. Baskı. Beyrût: Müessesetü'r-risale. trs.

----- . *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakta*, 11 Cilt. Beyrût, 1995.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, en-Nîsâbûrî. *Arâ'isü'l-mecâlis*. Beyrût: 1405/1985.

----- . *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, 10 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî: Beyrût, 1425/2004.

Semerkindî, Ebu'l-Leys, Nasr b. Muhammed. *Tefsîru's-Semerkindî el-Müsemmâ Bahru'l-'Ulûm*. thk. Ali Muhammed, Muavvid ve d. 6 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye: Beyrût, 1413/1993.

Sınanoğlu, Mustafa. "İbâdet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/233.

----- . "İman". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212.

----- . "İslâm". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/1-2.

Sarı, Mevlüt. *el-Mevarid Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, trs.

Şahin, Davut. "Kur'an'da Genel Anlamı Bir Kelime: Nimet". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. C. 29, S. 2 (2016): 207-234.

Şevkânî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Alî b. Muhammed, es-San'ânî, el-Yemenî. *Fethü'l-Kadîr el-Câmi' beyne fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'ilmi't-Tefsîr*, 5 Cilt. Kâhire, 1383/1964.

Şengül, İdris. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.

- Şener, Mehmet. “Huşû”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 422.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. *Edvâü'l-beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. yrs., 1980.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'ân Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Şahin, Resul. “Eyyub Peygamberin Hastalıkla İmtihani”. *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. S. 18 (2022): 205-231.
- Şahin, Yusuf. “İbrâhîm Sûresi'nin Konulu Tefsiri”. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Tâhûn, Ahmed b. Muhammed. *Süleyman el-hakîm ve Belkıs meliketi Sebe'*. Kahire: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmiyye, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. “Sâd Sûresi”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/376.
- . “Tevbe”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279.
- . “Mü'min”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/556.
- Tunç, Cihad. “Tövbe Hakkında Bazı Meseleler”. *A.Ü.İ.F. Dergisi*. C. 24, S. 1 (1981), 393-399.
- Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ b. Sevre, Yezîd et-Tirmizî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Thk. Ahmed, Muhammed Şakır vd. 5 Cilt. Dâru İhya Turâsi-Arabîyye: Beyrut, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, el-Âmülî, el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 13 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye: Kâhire, 1373-1376.
- . *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk-Târîhu't-Taberî*, 11 Cilt. Dâri't-türâs: Beyrût 1387.
- . *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Z. Kadiri Ugan-Ahmet Temir, 5 Cilt. MEB yayınları: İstanbul, 1991.
- Taşpınar, Halil. “İman ve İslam Terimlerine Kuran ve Tefsir Bağlamında Bir Bakış”. *Diyanet İlmi Dergisi*. C. 40, S. 4 (Ekim-Kasım-Aralık 2004): 12.

- Ural, Mustafa. “Hz. Süleyman, Namaz ve Atlar-Sâd Sûresi 31-33 Âyetler Bağlamında Kur’ân Merkezli Bir Çözümleme”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 7 (2021): 130-154.
- Uludağ, Süleyman. “Âbid”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/307.
- . “Takvâ”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.
- Ünal, Ali. *Kur’ân’da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.
- Zeccâc, Ebû İshâk, İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, el-Bağdâdî. *Tefsîru esmâ’illâhi’l-hüsnâ*. nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Beyrut: 1395/1975.
- . *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhû*. Nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî, 6 Cilt. Âlemü’l-Kütüb: Beyrut, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım, Cârullah, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü’l-Belâğâ*, 2 Cilt. Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye: Beyrût, 2013.
- . *El-Keşşâf ‘An Hakâ’iki Ğavâmidü’t- Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil Fî Vucûhi’t- Te’vil*. çev. Muhammed Coşkun vd. 4 Cilt, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. Tah. Heyet, 20 Cilt. Dâru’l-hidâyet: Beyrût, 1994.
- Zuhayli, Vehbe. *et-Tefsîru’l-Munîr fi’l-Akide ve ’ş-Şeria ve’l-Menhec*, 23 Cilt. Beyrut, 1991.
- Zebîdî, Zeynuddin, Ahmed b. Ahmed b. Abdu’l-Latif. *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*. çev. ve şerh. Ahmed Naim, 1. Cilt. çev. Ve şerh eden Kâmil Miras. 2-12. TTK Basımevi: Ankara, 1972.
- Yalçın, Ahmet. “Kur’ân-ı Kerîm’de Ni’met Kavramı” Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yıldız, Abdulvahap. “Hz. Eyyüb’ün (as.) Hastalıklar Karşısındaki Sabrı ve Manevî Hastalıklarımız”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 36 (2016): 130.

- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 13 Cilt. Anadolu Yayınları: İzmir, 1986.
- Ya'kûb, Ebü'l-Abbâs, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Tarihu'l-Ya'kubî*, 2 Cilt. Beyrût: 1960.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Anahtarlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 36 bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/350.
- Yüçetürk, Orhan Seyfi. "Belkıs". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420.
- Yıldız, Selâmî. *Peygamberler Diyarı Urfâ*. Ankara: Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları şehir Kitaplığı Dizisi, 2006.
- Yavuz, Salih Sabrı. "Tevbenin İtizali Yorumu". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C. 10, S. 3 (2010): 7-22.
- Yavuz, Y. Vehbi. "Evvâbîn Namazı". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/544.

ÖZGEÇMİŞ

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Temel İslam Bilimleri Bölümü, 2024, İstanbul

Lisans: 2017-2021 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Bölümü, İslami İlimler Fakültesinden Mezun Oldu. 2019 yılında Diyanet İşleri Başkanlığından hafızlık icazeti aldı.

2016-2017 yılında Mısır Kahire’de bulunarak hafızlık icazeti aldı ve Arapça öğrenim merkezi olan el-Fecr kursunda altı kademelik eğitim sürecini onur belgesiyle tamamladı.

2011-2014 yılında Doğu Türkistan medresesinde Arapça dil bilgisi eğitimleri başta olmak üzere Hadis, tefsir ve fıkıh kitaplarından birkaçını okuma fırsatı buldu.

2010 yılında Doğu Türkistan Hotan Medresesinde Hafızlığı Sağlam şekilde tamamlayarak mezun oldu.

B. İş Deneyimi ve Mesleki

2021-2022 Çumra faslı gül gençlik merkezi olarak yaygın eğitiminde ortaokul ve lise talebelerine hocalık yaptı. Kur’ân-ı Kerîm makam dersleri verdi.

2023 dört ay Mekke’de Uygur Türklerine ait olan hafızlık Kur’ân kursunda öğretmenlik yaptı.

2019, 2018, yılında İZÜ kız konukevinin yaz tatilinde düzenlediği hafızlık ve değerler eğitimi kapsamında çocuk akademisinde görev aldı. Şu an özel olarak Arapça, hafızlık, makam eğitimleri vermektedir.

C. Dil Bilgisi

Arapça, Uygurca, Türkçe ve İngilizce